ÚJ FOLYAM XVIII. 7–8. SZÁM BUDAPEST 2009. AUGUSZTUS ÁRA 680 FT

MAGYAR SZEMLE

Mádl Ferenc: AZ EURÓPAI ÁLOM – Gróh Gáspár: VADDISZNÓK A GELLÉRTHEGYEN – ORSZÁGOS KÖZGYŰJTEMÉNYEINK JÖVŐJÉRŐL – Granasztói György: A MAGYAR KÖZELMÚLT AZ ESPRITBEN – Várady Tibor: POPULIZMUS ÉS LELEPLEZÉS – Bognár Bulcsú: A HARMADIK ÚT ELTÉRŐ KÉPVISELETEI – Bod Péter Ákos: LÉTEZIK-E MA SZAKSZERŰ ÉS FÜGGETLEN KÖZSZOLGÁLAT? – Somojai Ádám: MINDSZENTY JÓZSEFRŐL

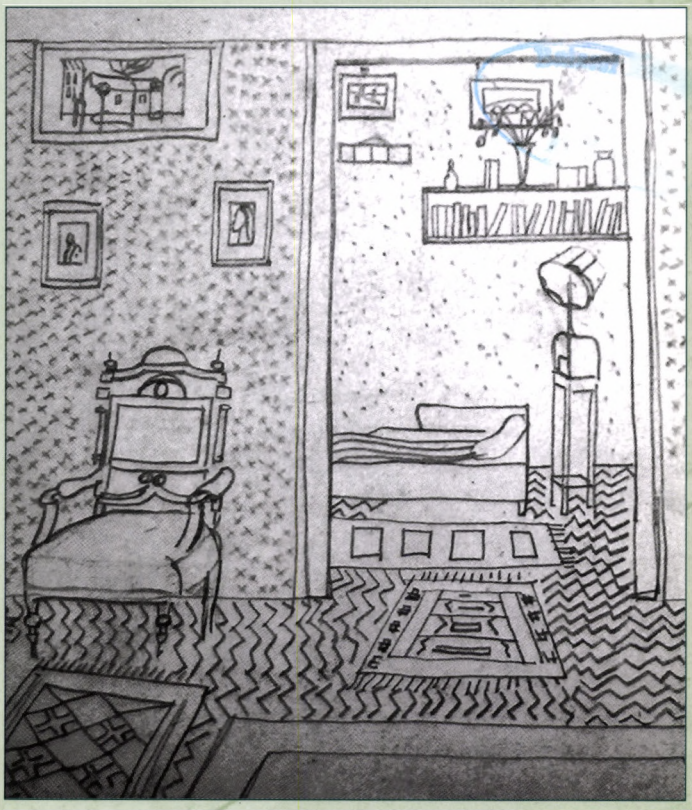

HÍREINK

Megjelent a Magyar Szemle Könyvek legújabb kötete:
M. Szebeni Géza: *Egy kereszténydemokrata az európai egységért. Robert Schuman.* A Robert Schuman Alapítvány támogatásával.

*

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2008) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 9000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN
http://www.magyarszemle.hu

DRÓTPOSTACÍMEINK
Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu
Titkárság: msza@mail.datanet.hu
Szerkesztőség: magyarszemleszerk@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI
OTP Bank Nyrt.
A Polgári Magyarországért Alapítvány
Batthyány Lajos Alapítvány
Richter Gedeon Nyrt.
Pro Professione Alapítvány
Nemzeti Civil Alapprogram
Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza*

Szerkesztőség: *Csejdy Virág, Gróh Gáspár, Hajnal Anna, Kiss István, Sebestyén Ilona*

ÚJ FOLYAM XVIII. 7–8. SZÁM 2009. AUGUSZTUS

GRÓH GÁSPÁR	*Vaddisznók a Gellérthegyen*	3
MÁDL FERENC	*Az európai álom*	6
	Távlatok és teendők. Országos közgyűjteményeink jövőjéről	33
GRANASZTÓI GYÖRGY	*Görbülő tükör. A magyar közelmúlt egy francia folyóirat lapjain*	55
VÁRADY TIBOR	*Populizmus és leleplezés*	75
BOGNÁR BULCSÚ	*A harmadik út eltérő képviseletei*	97
TÓFALVI ZOLTÁN	*Ötven éve végezték ki az erdélyi „hazaárulási" perek tizenkét halálraítéltjét. 3. rész*	115
1% METAFIZIKA	*Szabados György rovata Benedek Elek: Szent Péter atyjafiai*	136
	KÖRKÉP	
GRÓH GÁSPÁR	*Démonok között harmónia (Mersits Piroska grafikáiról)*	138
SÜLE FERENC	*Nők a harmadik évezredben. Mohás Lívia könyvéről*	149
KUBINSZKY MIHÁLY	*Urbanisztikai jubileum*	154

Gáspár G. János	*Győzzön a jobbik, legfeljebb óvunk?*	*157*
Bod Péter Ákos	*Szakszerű és független közszolgálat: lesz-e ilyen nálunk?*	*168*
Somorjai Ádám	*Mindszenty hercegprímás fellebbezése a Nemzetgyűléshez*	*176*
A Baross Gábor Társaság	*állásfoglalása a felsőoktatásról*	*184*
Summaries		*186*
E számunk szerzői		*189*

E számunkat Mersits Piroska rajzaiból válogattuk. A fedélen a *Fotelok* című grafika részlete látható.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Prima Primissima Díj 2003

Polgári Magyarországért Alapítvány

Batthyány Alapítvány

otpbank

VADDISZNÓK A GELLÉRTHEGYEN

A vaddisznó a magyar történelemben a balsors szimbóluma. Egyenesen a magyar államiságot fenyegető végzet beteljesítőjeként jelenik meg. A Szent István életművének folytatására hivatott Imre herceg vaddisznóvadászaton bekövetkezett tragédiája a fiatal magyar királyság pusztulásával fenyegető utódlási harcokhoz vezetett. A nemzetet a török elleni harcban egyesíteni akaró és a magyar szuverenitás helyreállítására vállalkozó Zrínyi Miklós gyászos vadkanvadászata sokban hasonló érzéseket váltott ki a kortársakban. Igaz, mindkét történethez rögvest társult a végzet vakságát racionalizáló legenda. Szent Imrét eszerint valójában a vadkant jelentő nevű Tonuzoba besenyő vezér ölte meg, Zrínyivel pedig a bécsi udvar ármánya végzett.

Mindezt azért idézem, mert az elmúlt hónapok színes hírei között a vaddisznókérdés ismételten fölbukkant. Előbb a Gellérthegy tövében, majd a Margitszigeten fogtak be vaddisznókat a közrend védelmére hivatottak. Különösen a Dunában úszva menekülő vaddisznó esetéről szóló magyarázat volt meglepő: eszerint a Citadella környéki bozótban élő konda egyik „tagja" tévedhetett le szokott csapásairól. Vagyis az igazi érdekesség nem az, hogy egy vaddisznó a Duna partjára keveredik, hanem hogy a főváros szívében, a turisták által talán leggyakrabban látogatott területen több vaddisznó is alkalmas életteret talált. Mindig jóleső érzés tölt el, ha arról értesülök, hogy az oly sokszor leigázni akart, megrendszabályozottnak vélt természet valamit visszaszerzett ősi jogaiból. Csodálattal szoktam nézni a fővárosi Duna-szakasz fölött

húzó kormoránokat, a budai Gesztenyéskertben magot csipegető örvös galambot, a Kossuth téren megjelenő vörösbegyet, és a vércséket (ne tessék ezeket jelképnek tekinteni), az éjszaka előóvakodó nyesteket, hallgatom a házunk tetejéről telente rikoltozó baglyokat. No de vaddisznó a Belvárosban? Ez már túlzás, itt másról van szó. Jóllehet ebben is azt láthatjuk, hogy a természet birodalma visszavág. De nem abban a formában, hogy egyes élőlények csodálatos alkalmazkodóképességről tesznek bizonyságot. Itt sokkal inkább a maradék természet egyensúlyvesztésének újabb tünetével találjuk szembe magunkat. A modern kori végzet is vaddisznó képében mutatja meg magát, hiszen aligha kétséges, hogy a vaddisznó, ahogyan a régiek mondták, „mint olyan", természeténél fogva nem városlakó, és nem is lehet az. Ha mégis ide kényszerül, az azt mutatja, hogy elvették eredeti élőhelyét.

De mutat mást is. Rendszeres és elkötelezett erdőjáróként évek óta tapasztalom, hogy a vaddisznók száma ugrásszerűen növekszik. Idén már azt is hallottam, hogy az erdők pocsolyáiban élő ritka kétéltűek pusztulásával fenyeget, mert a túlszaporodott állomány dagonyázása, vízfogyasztása ezeket az apró, de az ökológiai egyensúly szempontjából oly fontos élőhelyeket elpusztítja. A vaddisznónak ma nincs természetes ellensége, leszámítva az embert, a legveszedelmesebb csúcsragadozót. Intelligenciája (mármint a vaddisznóé) és szaporasága lehetővé teszi, hogy az urbanizált közegben is megtalálja életlehetőségét, s hogy jusson is belőle mindenhova. Oda is, és ezt nagyon pontosan érzékeli, ahol a vadászata gyakorlatilag lehetetlen. (Tessenek elképzelni egy disznóhajtást a Gellérthegy tetején!)

Ám egy túlságosan sikeres populáció szaporodásának is vannak határai. Vaddisznóéknál nincsenek ideológusai a fenntartható növekedésnek, annyira azért nem intelligensek, hogy konferenciát rendezzenek a túlszaporodás veszélyeiről (amely után alig változik valami). Ennek folytán a természet önszabályozó rendszere majd ebben a kérdésben

is működésbe lép. Ha másként nem, egy olyan fertőzés formájában, amely addig tizedeli az állományt, hogy az ismét a legsűrűbb erdőségekbe szorul vissza.

Mert a természet már csak ilyen: nem szereti rendszerének megbontását. Üvegházhatású gázok? Globális felmelegedés? Olvadó gleccserek, zsugorodó sarki jégtakaró, a világtenger szintjének emelkedése, néhány száz millió ember életterének pusztulása, több eső, köztük pusztító felhőszakadások, a tengerbe mosott szén-dioxid (a korallzátonyok feloldása az elsavasodás folytán), és végül bizonyára egy új egyensúlyi helyzet. Ez a séma, ahogyan illik, sematikus. De valahogy mégis ilyesmit tartalmaz a várható folyamatok forgatókönyve. Amit mi már érezhetünk belőle, az a tavaszi aszály és a Medárd ismételten váratlan erejű viharai, felhőszakadásai, jégesői. Ahogyan azt egyes kutatók már évtizedekkel ezelőtt jósolták. A természet nem adja föl. Ha ezt az emberiség nem veszi tudomásul, végveszélybe kerül: már benne is van. A történelem s benne az emberi faj kulturális evolúciójának kiszámíthatatlan folyamata nem az egyes ember életének időhatárai között működik. Ezért nehéz vele mit kezdeni, ezért nehéz elfogadtatni az emberiséggel a saját életidején túl bekövetkező eseményekkel összefüggő felelősségét.

Az egyes ember is többnyire megkésve változtat hibás életvezetésén. Hát még az emberiség, amely nemcsak késlekedő, hanem egymásra váró, és többnyire ellenérdekű csoportokból és egyedekből áll! A jégesők, áradások, a mifelénk korábban kivételesnek számító szélviharok számának növekedése, a parkjainkban megjelenő vaddisznók nem csupán hírlapi szenzációk – még ha ilyen formában jelennek is meg. Mindezzel a természet üzen. Hangulatunktól függ, hogy figyelmeztetésnek vagy fenyegetésnek vesszük-e. Az viszont elemi szükségletünk lenne, hogy megértsük: eljött az ideje a közös életvitelünkön való változtatásnak.

GRÓH GÁSPÁR

AZ EURÓPAI ÁLOM

Ahogy az integrációs szerződések architektúrájában kibontakozott

„Ki felvered nyár-álmából a kék
Földközi Tengert …
– – –
Holt szellemem a Tér ölén sodord,s
Tört lombként, melytől sarjad ujra más!
S dalom égő zenéjét messzi hordd,

Mint oltatlan tűzhelyről a parázs
Röpül, oh, szórd szét, hol csak ember él!
Ajkam szavából prófétás varázs

Kürtöljön az alvóknak! Oh, te Szél!
Késhet a Tavasz, ha már itt a Tél?"

(P. B. Shelley: Óda a nyugati szélhez – Tóth Árpád fordítása)

Távoli tükrök üzenete

Európa kulturális és politikai örökségének távoli tükrei hiteles üzeneteket sugároznak felénk: azt, hogy – tekintettel mindarra, amit a korai *Európai álom* adhat az Európai Uniónak egy hatékonyan működő jogi struktúra segítségével – a végcél érdekében jó törvényeket, szerződéseket és rendeleteket kell alkotni, melyek képesek megfelelni az európai fejlődés kipróbált értékei és igényei által támasztott kihívásoknak az igazságot hordozó normák és egy élhe-

tő szociális-politikai rendszer segítségével, melyek az egyén és társadalom jobb életminőségére irányulnak, hogy ez által egyre jobban kielégíthessék mindazt, ami egyszer megteremtetett és előre megmondatott minden ember és nemzet számára, s azután igen jónak találtatott (Gen. I. 1:31).

Ezek a spirituális és politikai tanítások és üzenetek a Tízparancsolatból, a Hegyi Beszédből, valamint az európai etikai, politikai és jogi gondolkodás és történelmi törvények olyan alkotóinak munkáiból és tapasztalataiból áradnak elő, mint Platón, Arisztotelész, Justinianus, Szent Ágoston, Nagy Károly, Morus Tamás, Erasmus. Íme csak néhányan a legkiválóbbak közül, akiket komolyan foglalkoztatott az ember politikai, kulturális és jogi jóléte, és akiket ez az írás a következőkben nagyobb teljességben ír le. Fő műveikben – egyebek közt – arra a megállapításra jutnak, hogy a társadalomnak és a nemzetek aktív együttélésének működéséhez nélkülözhetetlen a jogi normák átfogó struktúrája és tényleges alkalmazása.

Platón (Kr. e. 427–347) a fő műveiben, *Az állam*ban és a *Törvények*ben – bár nem kodifikált, törvényi formában, hanem logikusan kifejtett gondolatokat, elképzeléseket, javaslatokat közlő, szabályokat indítványozó és magyarázó esszészerű írásaiban – fogalmazta meg az ideális állam átfogó szerkezetét és részeit, mint az államról és társadalomról alkotott nézeteinek igazolását, mely elvárása szerint igazságos, ésszerűen szervezett közösségekben, városokban és államokban működne.

Életműve, ez a valójában törvénykönyv jellegű alkotás, jól konstruált javaslatokkal kiterjedt többek között az állam és állami szerveződés helyes formáira, a szociális és egyéni viselkedés értékeire és életképes szabályaira, ésszerű piaci szabályokra, tulajdonosi szerkezetre, bel- és külkereskedelmi szabályokra, jól működő monetáris és védelmi politikára, bölcs és felelősségteljes vezetői szakértelem által igazgatott jó közhivatalokra, jó törvényhozásra, bírói testületre és

közrendre, férfiak és nők egyenlőségére. Ezek, valamint *Az állam* és a *Törvények* számos más eleme az emberek, a közösség és a társadalom meggyőzését kívánták szolgálni, hogy megteremtsék a vágyott, élhető jogrendszert az ideális államban, és e szerint élhessenek.

Justinianus császár (uralkodott Kr. u. 527–565) – jogi és politikai ismeretekkel és tapasztalattal bíró briliáns tudósai segítségével – sikeresen elősegítette a hatalmas *Corpus Juris Civilis* (a *Codex Justinianus*, a *Digesta* és az *Institutiones*) létrehozását. Ez a jogi szerkezet – mely oly nagy befolyást gyakorolt Európa és a világ későbbi jogi fejlődésére – az írói szándék szerint és ténylegesen is szolgálta az állam és a közösség szerveződésének, a teljes Római Birodalom politikai és gazdasági szerkezetének egységét és működését, ez mozgatta Róma és számtalan provinciája közigazgatását és a gazdasági együttélését századokon át.

Nagy Károly (Kr. u. 712–814) érdeklődve hallgatta Szent Ágoston *De civitate Dei* (*Isten városáról*) (413–426) című művének felolvasását, amikor hirtelen felkiáltott: „Bárcsak egy tucat ilyen ember lenne a birodalmamban", aki képes egy ilyen könyvben megragadni és megláttatni a kereszténység szellemi, jogi, etikai és erkölcsi értékeit a Karoling-birodalom jobb működéséért.

Az *Utópiát* (1516) – valójában a *Nova Insula Utopia* (Sehol szigete) alkotmányos érték- és viselkedésrendjének kvázi normatív formációját – Morus Tamás (1477–1535), London híresen művelt főbírája írta le könyve előszavában és az utána következő, a „legtökéletesebb államformá"-ról szóló fejezetekben, hogy bemutassa azokat a törvények és alkalmazásuk által rögzített, ideális erkölcsi követelményeket, melyek működtetik az állam szociális, politikai, gazdasági és kulturális felelősségvállalását, valamint a polgárainak, közösségeinek és városainak tényleges együttélését és tevékenységét.

Amikor Rotterdami Erasmus (1466–1536) – Morus Tamás barátja és szövetségese szellemi és politikai elkötelezettségben – Európa és az *Ecclesia Universalis* egységéért harcolt, ő is egy ideális jogi szerkezetig, az ő szóhasználatában az „Európai Egyesült Államok"-ig jutott.

Napóleon állítólag kijelentette, hogy bár csakugyan számos csatát megnyert, ezek idővel egyre jobban elhomályosulnak majd, az emberek azonban soha nem fogják elfelejteni a törvénykönyvét. Kétségtelen, hogy az idők folyamán rengetegszer megújított és kibővített *Code Napoleon* (1804) komoly ráhatással, harmonizáló befolyással volt a modern állapotok kialakulására, az embereknek és a polgári társadalom egyéb szereplőinek a személyes és a tulajdonjogi viszonyait illetően.

A fenti üzenetek bizonyítják Európa szellemi, jogi és politikai gondolkodásának nagy kreativitását az átfogó instrumentumok – törvények, szabályrendszerek, törvénykönyvek, szerződések, egyezmények és szabályozási tervezetek – tényleges kigondolásában. Akkor, amikor szükségessé vált a közösségek, városok és országok adott politikai, jogi, szociális, gazdasági és kulturális tevékenységeinek kibontakoztatása annak érdekében, hogy egy igazságos rendszerben, aktív együttélésben működhessenek.

A ma Európája is hasonlóan válaszolt a fenti üzenetre. Az európai integráció történelmi folyamatában megalkottak egy jogi architektúrát azon üzenet bizonyítékaként, melyet a jelen bevezető fejezet kívánt felidézni. Az európai szerkezetet létrehozó szerződések megalkotásának fejlődési folyamatáról szól az itt következő átfogó tanulmány, mely időrendbe szervezett áttekintését nyújtja az európai integráció látványos történelmének. Az utolsó fejezetben kiemelten jelennek meg a Lisszaboni Szerződésnek azok az új elemei, az új reformmegoldások „utolsó tollvonásai", melyek az egyén és a társadalom életminőségének fejlődését katalizálni képes kihívásokra igyekeznek új válaszokat adni.

Az európai integráció architektúráját katalizáló Európa-kép

Mint bő háromszáz évvel ezelőtt, az egész Európát érintő harmincéves háború és a vesztfáliai béke (1648) után – a megbékélés folyamatában és a békét erősítő eljárások hatására, Európa erkölcsi és kulturális értékeinek megújulása, a konstruktív politikai-gazdasági viszonyok megerősödése idején – a korai európai álom, egy keresztény Európa képe ismét képessé vált arra, hogy a tartós béke, a testvériség és az ígéretes, tevékeny együttélés, a morális, kulturális és gazdasági fejlődésének hajtóerejévé váljon Európában.

Valami hasonló történt Európában a II. világháború után is. A háborúk okozta trauma megélésével az új Európa alapító atyái által képviselt és kifejezésre juttatott politikai erők történelmi jelentőségű felismerésre jutottak. Mégpedig arra, hogy a korai európai álom pünkösdi fuvallata ismét átsöpörhet Európán, hogy a béke és kiegyezés háborúk utóhatásaként felmerült igénye, Európa hagyományos erkölcsi értékeinek újjáéledése, vagyis a gazdasági, politikai és kulturális kooperáció hajtóerői az Európa szebb jövőjéért végzendő teendők közé sorolják a konstruktív európai összetartás és újjáépítés programját, majd meghatározták ezek irányát is, mely mindannak integrációja felé mutat, aminek politikai, gazdasági és kulturális azonosság tekintetében Európának lennie kellene, miközben a nemzetek identitásának értékeit ebben az Európában is meg kell őrizni.

Európai politikai erőinek és az alapító atyáknak bizalma egyre erősödött abban, hogy az Európa-kép alkalmas lesz egy ígéretes erkölcsi, kulturális, politikai és gazdasági értékközösség létrehozására és kifejlesztésére, ahogyan annak a megosztottságnak az áthidalására is, mely az elmúlt évtizedekben oly drasztikusan szétszaggatta Európát.

Azzal is számoltak, hogy az érdekelt európai nemzetek közös erőfeszítésével és egyetértésével egy életképes ar-

chitektúrát kell és lehet megvalósítani. Az európai integráció szükséges architektúrájának létrehozásához többek között elő kellett készíteniük és életbe kellett léptetniük a nagy szerződéseket. Olyan szerződéseket, melyek teljes valójában ábrázolják a szerkezetet; rögzítik a közös tevékenységek céljait és elveit; a hatályos intézmények rendszerét és döntéshozatali rendjét és ezek folyamatait; a vitás ügyeket elsimító fórumokat; a tagállamok bővítésben és döntéshozatali eljárásokban betöltött szerepét; az irányelvek és az integrációs elmélet céljain és keretén belül felmerülő többi terület hatáskörét; a harmadik országokkal és nemzetközi szervezetekkel folytatott kooperáció rendjét; hogy a tervezett európai integráció architektúrájának csak a legfontosabb alkotórészeit említsük.

Az architektúra megalkotása természetesen komoly erőfeszítéseket követelt, az építők összehangolt, jól irányzott munkáját. Európa nem születhet meg egy csapásra, sem egy nap alatt, mondta okkal Robert Schuman *Európáért* (Genève, 1990) című könyvében, és a *Schuman-nyilatkozat*ban (Párizs, 1950. május 9.); de hozzá kellett fogni. A nyilatkozatban ünnepélyesen kinyilvánították a világ előtt, hogy Franciaország és Németország más államok részvételével megvalósítja az új, korszakalkotó Európa-eszmét; és Európa négy évszázaddal Erasmus és hárommal Vesztfália után a korai európai álom, a keresztény európai gyökerek erős hitével elkezdi építeni az európai integráció útját a megbékélés és kooperáció szellemében. 1951. április 18-án Belgium, Franciaország, Németország, Olaszország, Luxemburg és Hollandia aláírta Párizsban az Európai Szén- és Acélközösséget megalapító Szerződést (ESZAK). Ezt követte a Római Szerződés, melyet ugyanezen hat állam írt alá Rómában 1957-ben; vagyis az Európai Gazdasági Közösséget megalapító szerződés (EGK-Szerződés) és az Európai Atomenergia Közösséget megalapító szerződést (EAK-szerződés). Így kezdődött.

A történet egésze hosszú és közismert. Ahogyan az erről szóló könyvek is. Egy nemrégiben megjelent írásban, átfogó kézikönyvben – mely valójában egyszerre enciklopédia, monográfia és tankönyv –, a *Constitutional Law of the European Union*ban (London, 2005) K. Lenaerts és P. Van Nuffel leírja többek között a szerződések tömör összefoglaló tartalmát, a csatlakozási szerződések öt hullámát és a módosító szerződéseket. Ezek a következők: 1. Dánia, Írország, Egyesült Királyság (1972) csatlakozási szerződése; 2. Görögországé (1979); 3. Portugáliáé, Spanyolországé (1985); 4. Svédországé, Finnországé, Ausztriáé (1994); 5. tíz ország csatlakozása a 2003-as Athéni Szerződés értelmében (Cseh Köztársaság, Észtország, Ciprus, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia); Romániáé és Bulgáriáé 2007-ben; a módosító szerződések pedig a Maastrichti Szerződés az Európai Unióról (1992), az Amszterdami Szerződés (1997) és a Nizzai Szerződés (2001). És jelenleg az utolsó lépcső – a meghiúsult Alkotmányszerződés (Róma, 2004) után – a *Lisszaboni Szerződés* (2007).

Az alapító és módosító szerződések a szakirodalommal együtt ennek megfelelően megjelenítik, amit – az integrációs folyamatok szellemi, politikai és jogi erőinek meglátása szerint – az európai integráció megvalósítani szándékozott; milyen társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális tevékenységi körökben kell ennek testet öltenie; milyen célokkal és célkitűzésekkel, milyen kormányzati és akcióprogramokkal kell a tagállamoknak tervezniük és ténylegesen működniük; és hogy mindezért milyen módon és formában kell növelni a társadalmi, erkölcsi és kulturális együttműködést – az európai életminőség jobb jövőjéért.

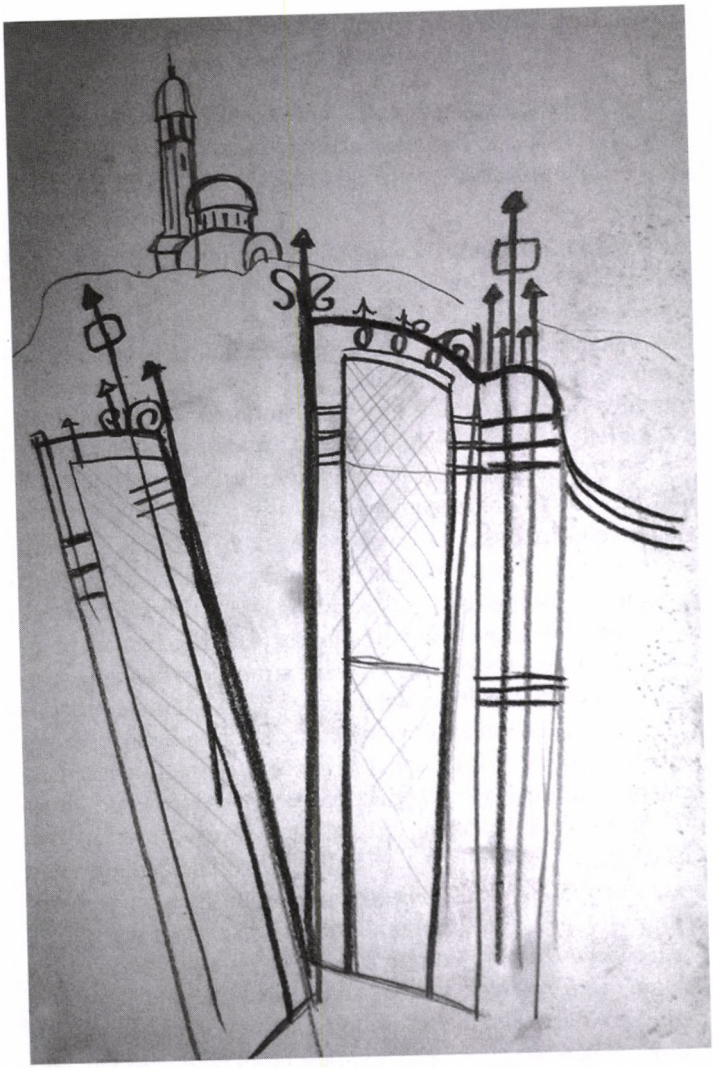

KAPU
Ceruzarajz

Az európai integráció architektúrája – a szerződések rendszerének kialakulása

Az alapító szerződések: az Európai Szén- és Acélközösség, ESZAK, 1951.; az Európai Gazdasági Közösség, EGK, 1957.; az Európai Atomenergia Közösség, EAK, 1957.

Az európai közösségeket megalapító három szerződés közül az 1957-ben Rómában aláírt Európai Gazdasági Közösség szerződése (EGK) bizonyult az európai integrációhoz vezető úthálózat fő vonalának. Ennek a szerződésnek a céljait, célkitűzéseit, intézményeit, tevékenységi köreit és irányelveit alkották meg úgy, hogy módosított és kibővített továbbfejlesztését is szolgálja az ezt követő szerződésekben.

A fő szerkezeti és tartalmi elemeket a szerződés szabályzata az I–VI részben rögzítette, így többek között az elveket, célkitűzéseket és tevékenységeket (közös piac, vámunió, a négy alapszabadság: a munkavállalók, az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlása), az olyan területek közös irányelveinek fokozatos fejlesztését részben a vonatkozó törvények közelítésével, mint a mezőgazdaság, közlekedés- és szociálpolitika, valamint a kereskedelmi és gazdasági verseny; az intézményeket és azok szerkezetét, összetételét, hatáskörét, döntéshozatalát (Közgyűlés – Európai Parlament a módosító szerződéseknél, az Európai Unió Tanácsa, az Európai Bizottság, az Európai Bíróság, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság), az Európai Szociális Alap és az Európai Befektetési Bank megalapítását; a tengerentúli országok és területek társulását (IV. rész); jogi személyek (210. cikk) és tulajdonjog kérdését, vagyis a szerződés semmilyen körülmények között nem érintheti hátrányosan a tagállamok szabályait a tulajdon rendjére vonatkozóan (222. cikk); a közösség nemzetközi kapcsolatait (228. cikk); új tagállamok csatlakozását (237. cikk).

Az Egységes Európai Okmány, 1986.

Dánia, az Egyesült Királyság és Írország 1972-es csatlakozása után a Közösség immár kilenc tagállama aláírta 1986. február 17-én Luxemburgban és 1986. február 28-án Hágában az Egységes Európai Okmányt (EEO). Ezzel új dimenziókat nyitottak az európai architektúra fejlődésében.

Ez az instrumentum – miközben a három alapító szerződést módosítja – számos új, meghatározó elemet adott a architektúrához. Ilyen például az Európai Politikai Együttműködés intézménye egy európai külpolitika közös kialakításáért és megvalósításáért (III. cím); az egységes európai piac megnövekedett aktivitása (13. cikk); az együttműködés a tervezett gazdasági és monetáris unió további fejlődése érdekében (20. cikk); az Európai Tanács megalakítása a tagállamok és kormányok vezetőinek és a Bizottság elnökének részvételével, valamint az Unió külügyminiszterének és a Bizottság egy tagjának közreműködésével (I. cím, 2. cikk); és hogy a tagállamok kapcsolatainak egésze egy Európai Unióvá fejlődjön, amint azt a Stuttgarti Nyilatkozat 1983. június 19-én kifejezésre juttatta (Preambulum).

Egy új szakasz: az Európai Unióról szóló Szerződés EUSZ, Maastricht, 1992. február 7.

„Ezen szerződés által – mint azt az első, az A cikk kimondja – a Magas Szerződő Felek egymás között létrehozzák az Európai Uniót." Miután Dánia, Írország és az Egyesült Királyság csatlakozott 1972-ben, Görögország 1979-ben, Portugália és Spanyolország 1985-ben, az immár tizenkét szerződő fél kijelenti ugyanezen A. cikkben, hogy „E szerződés új szakaszt jelent az Európa népei közötti egyre szorosabb egység létrehozásának folyamatában".

Több okból is új szakaszt jelent.

A kezdeti hattal szemben az integrációs folyamatot tizenkét országra terjeszti ki.

Az Európai Unió létrehozásában a három alapító szerződés (ESZAK, EGK, EAK) lényegi módosításaival ez a szerződés egy új, fejlettebb szerződési szerkezetet képvisel.

A szerződés hét címből és A-tól K-ig tartó cikkekből áll, emellett 17 jegyzőkönyvet és 33 nyilatkozatot tartalmaz.

Az I. cím alatti *Közös rendelkezések* A cikktől F cikkig megállapítják, hogy az Európai Unió mint új politikai és jogi entitás létrejött, és az Európai Közösségeken alapul; kifejezik az unió célkitűzéseit, és kijelentik, hogy az unió egységes intézményi kerettel rendelkezik, miközben respektálják és építenek az acquis communuatairre; hogy az Európai Tanács adja az Uniónak a fejlődéséhez szükséges ösztönzést, és meghatározza e fejlődés általános politikai irányait; hogy az unió tiszteletben tartja a szubszidiaritást és a tagállamainak nemzeti azonosságát csakúgy, mint az 1950-es Európai Egyezményben lefektetett alapvető jogokat; hogy a célkitűzések magukba foglalják egy gazdasági és monetáris unió megalapítását, beleértve a későbbiekben egy közös valutát, közös kül- és biztonságpolitika megvalósítását, az uniós állampolgárság bevezetését, az igazságügy és belpolitika közeli együttműködésének megvalósítását.

Az uniós szerződés II. cím G. cikke tartalmazza *Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződést az Európai Közösség létrehozása érdekében módosító rendelkezések*et.

A fenti EUSZ-rendelkezések és az alapító szerződéseket módosító-kiegészítő rendelkezések, többek között az EGK-szerződés, meggyőzően mutatják, hogy az integrációs folyamat messze túlnőtt az Európai *Gazdasági* Közösségen. Ez vezetett el az Európai Közösség (EK) megalapításához, és ennek megfelelően a II. cím G cikke kimondja, hogy az „Európai Gazdasági Közösség" kifejezést (a szerződés teljes szövegében) az „Európai Közösség" kifejezés váltja fel!

Az EGK és az EK „új szakasz"-t jelentő elemei az EGK-szerződés összesen 248 cikkének jelentős részére kiterjednek az EU-szerződés 86 módosításban és annak vonatkozó rendelkezéseiben. Többek között ide tartoznak az olyan területek, mint az Európai Parlament tagjainak választása (EGK 137–138. cikk); a minősített többségi szavazás kiterjesztése a közös álláspont követelményeinek tiszteletben tartásával, ahol a szerződés így rendelkezik (EU J.13. cikk); a Parlament, a Tanács és a Bizottság együttműködési és együtt döntési eljárása a törvényhozásban (EU K. cikk); az ombudsman (EGK 138e cikk); a Régiók Bizottsága (EGK 198a); Európai Számvevőszék (EGK 188. cikk); Gazdasági és Monetáris Unió (EU B. cikk, EGK 102a, 105ff cikk); az Európai Valutaegység; az „Ecu"; a túlzott hiány-eljárás, a konvergenciakritériumok; (EGK 104c cikk: az Európai Monetáris Intézet törvényének jegyzőkönyve; 12. cikk: a Túlzott Hiány Eljárás jegyzőkönyve, EGK 109j cikk: Konvergencia jegyzőkönyve); a részben megújított szabályozásra épülő intézmények (az Európai Központi Bank, az Európai Befektetési Bank, EGK 4a, 4b cikk).

Fontos „új szakaszt" jelent a fejlődésben, hogy számos terület és politika került a közösségi hatáskörbe, illetve lett közösségi tevékenység tárgya, többek között az oktatás, kultúra, közegészség, kutatás és technológia, fogyasztóvédelem, környezet, transzeurópai hálózatok, energia stb. (EGK 126., 128., 129., 130. cikk).

Az „új szakasz" elemei jönnek előtérbe – bár csekélyebb mértékben – az EU-szerződés többi címében is: a III. cím *Az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződést módosító rendelkezések*; a IV. cím *Az Európai Atomenergia-Közösséget létrehozó szerződést módosító rendelkezések*; az EU-szerződés V. cím 7. cikke *A közös kül- és biztonságpolitikára vonatkozó rendelkezések*; az EU-szerződés VI. cím K cikke *az igazságügyben és belügyben folytatott együttműködésre vonatkozó rendelkezések*; VII. cím L-S cikke *Záró rendelkezések*, beleért-

ve többek között az új tagsági kérelmeket és felvételi eljárásokat és a szerződés ratifikációs követelményeit.

Kétségtelen, hogy az Európai Unióról szóló szerződés a kompetenciák, feladatok, tevékenységek példátlanul nagy területén terjeszti ki mind az Európai Unió, mind az Európai Közösség jogalkotói, döntéshozói és végrehajtói felelősségkörét. Valóban ez által érhetett el az Európai Uniót megalapító Maastrichti Szerződés történelmi léptékű fejlődést.

Az Amszterdami Szerződés (1997) és a Nizzai Szerződés (2001)

Ausztria, Finnország és Svédország 1994-es belépése után az európai integrációs folyamat sokáig viselte – közel tíz évig – a „Tizenötök" (EU15) rangját és pozícióját. Ezután az európai szerkezethez még két szerződést csatoltak: az Amszterdami Szerződést és a Nizzai Szerződést.

Az 1997. október 2-ai Amszterdami Szerződés és a 2001. február 26-ai Nizzai Szerződés egyrészről módosítja az Európai Uniót (EUSZ) és az Európai Közösségeket (ESZAK, EGK, EAK) megalapító szerződéseket, másrészről azonban részlegesen új elemeket ad hozzájuk. A jelentősebb változások és kiegészítő elemek, példának okáért az európai szociális irányelvet, a munkavállalók helyzetének védelmét, a vízumot, a menedékjogot, a vámügyi és bevándorlási rendelkezéseket, a megerősített együttműködést, vagy az Európai Regionális Fejlesztési Alapot érintik és újítják meg.

A „Tízek" (ld. II. fejezet), azaz az unió tíz új tagállamának a 2003-as athéni csatlakozás után (valamint Románia és Bulgária még későbbi, 2007-es belépése után) már egy huszonhét országból álló család él a fenti szerződések emelte architektúra alatt láthatóan bizalommal, az eljövendő fejlődés szép reményében.egy erősebb Európa felé. Reformok és változások – bővítés, hatékonyság, nagyobb demokrácia, jobb kormányzás.

Egy európai alkotmány útján

Az ember azt gondolná, hogy az 1992-es, Európai Uniót megalapító Maastrichti Szerződéssel Európa fejlődési és szerződésalkotási „láza" alábbhagyott. Annál is inkább, mert jó időre eluralkodhatott a benyomás, miszerint a Maastrichti Szerződéssel az európai integráció megvalósítása közeledik a tökéleteshez.

A reformok igénye azonban meglehetősen hamar megjelent a láthatáron. A reformok és változtatás gondolatát már az alapító szerződések előre vetítették, egyrészt a tagállamok leendő új szerződései által, illetőleg a Közösség/Unió kompetens intézményeinek jogalkotásában. Ennek megfelelően az európai integrációs és szerződésalkotási folyamatok természetének lényegéből adódóan a reformokat örömmel fogadták.

Most, amikor számba kell venni a reformfolyamatokat, az Európai Unió nagy reformját, indokolt, hogy a változásért kiáltó néhány új tényezőt megnevezzünk.

Az Amszterdami Szerződés és a Nizzai Szerződés már önmagában is reformjelenség volt.

2003-ban Athénban tíz új tagállam csatlakozott az Unióhoz, és ez a bővítés egy mindenre kiterjedő, egyre erősödő kihívást jelentett az uniónak.

A reformok igénye egyre sürgetőbbé vált az olyan témákban, mint például az intézmények és az egyre fejlődő kormányzás átláthatósága és hatékony működése az unió egész területén; az egyre nagyobb szerepet kapó többségi és együtt döntési eljárás új szavazási folyamatai a jogalkotásban; a tagállamok aktív szerepvállalása az intézményekben; az európai parlamenti választások és egyéb lépések a demokrácia hiányosságainak pótlására; a kül- és biztonságpolitika felelősségkörének erősítése; a közösségi jog elsődleges és másodlagos forrásainak, az eltérő időben írt szerződéseknek és egyéb rendelkezéseknek racionalizálása és erősebb

összekapcsolása; mindazon hatáskörök, irányelvek és tevékenységek, melyeket az unió egyre inkább magához vonz; a Gazdasági és Monetáris Unió létrehozása; és az Európai Unió szerkezetébe kötelező érvénnyel beépült Alapvető Jogok Chartája.

A fentiek a reformért és az unió jobb működéséért kiáltottak. Azaz egy új, átfogó szerződésért, mely képes továbbvinni a már létrehozott architektúra működő struktúrájának, szervezeteinek és lényegi elemeinek az értékeit; képes új elemekkel gazdagítani az EU-t a szerződések területein; képes magasabb morális és anyagi szintre segíteni az unió polgárainak és közösségeinek életminőségét.

A fenti üzenetek és kihívások felelős értelmezésével az Európai Tanács a 2001 decemberében rendezett csúcstalálkozóján létrehozta az Európai Konventet, mely kidolgozta az új szerződést – vagy mint azt a konvent eredeti címe mondja, *az* Európai Alkotmányt *létrehozó* szerződés tervezetét. Ezt 2003. július 18-án Rómában benyújtották az Európai Tanács elnökének, és ugyanitt a 25 tagállam meghatalmazott képviselője 2004. október 29-én aláírta.

A reform egyik fő szempontja az volt, hogy ez a szerződés minden alapító és módosító szerződést, valamint az EU működtetését létrehívó és szabályozó minden instrumentumot egyetlen okmányba foglaljon és megszilárdítson azzal a tartalommal, ahogy azok kialakultak és működnek. Ebből kifolyólag minden hatályban lévő szerződést és közösségi jogszabályt módosítani kellett, és át kellett menteni egy új instrumentumba, az Alkotmányba, a reformigények megkívánta újításokkal együtt, hogy ezáltal hivatalosan is teljes mértékben helyettesítse az előző szerződéseket és közösségi jogot, miközben az európai integráció folyamatában kialakult és most kiegészítést nyert morális, kulturális, politikai és gazdasági tartalom tovább él az új instrumentumban, az Alkotmányban.

A történelem azonban másképp határozott. Az Alkotmány lényegének tovább kell élnie – ahogyan az 465 cikkének többségében normatív formát öltött – a Lisszaboni Reformszerződésben.

A Lisszaboni Reformszerződésig

Az *Európai Alkotmány létrehozásáról szóló szerződés* sorsa ismert. A 2006. november 1-jei életbe lépéséhez a szerződés minden tagállam által történő ratifikálását írta elő. Bár tizennyolc tagállam ratifikálta, a francia és a holland népszavazás elutasítása után azonban a többi szükséges ratifikálásra már nem került sor. 2006. november 1-jére nyilvánvalóvá vált, hogy nincs esély az Alkotmányszerződés életbe lépésére.

Túlélve és felocsúdva a kezdeti sokkból, a reformok indokolt, ténylegesen sürgető igénye a tagállamok körében nagyon hamar azt a meggyőződést eredményezte, hogy az EU architektúrájának reformját révbe kell juttatni, egy új reformszerződést kell létrehozni. Nyilvánvalóan ennek a reformszerződésnek kell megvalósítania mindazt, amit az alkotmányos reformszerződéssel az unió létrehozni szándékozott, vagyis az érvényben lévő szerződésekre alapozva tovább kell vinnie az unió fejlesztését és működését szolgáló szerkezeti és létfontosságú tartalmi elemeket, miközben a szükséges reformelképzelésekkel gazdagítja őket.

Az Európai Tanács a 2007. június 21–22-én Brüsszelben tartott ülésén lett arra kész, hogy aláírja a Kormányközi Konferencia mandátumát egy új szerződés kidolgozásához. Ez a mandátum a tervezett új szerződés – amit a továbbiakban a Reformszerződés nevet viselte – szinte teljes struktúráját és szinte minden alapvető tartalmi elemét megfogalmazta. Úgy rendelkeztek, hogy a portugál elnökség alatt a Kormányközi Konferencia véglegesíti a tervezet szövegét, melyet ez után a Magas Szerződő Felek elé terjesztenek, akik azt 2007-ben, Lisszabonban, a portugál elnökség lejár-

ta előtt aláírják. Így történt, hogy az EU kormány- és államfői 2007. december 13-án Lisszabonban aláírták a tervezetet, s ezzel megkötötték a 2007-es Lisszaboni Szerződést, melynek hivatalos megnevezése a *„Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról"*.

Röviden felvázolva a reformfolyamat kimenetelének okait és jellegzetességeit – az Alkotmányszerződés bukását és a Lisszaboni Szerződés sikeres megalkotását –, meg kell említeni a folyamat néhány tényezőjét.

A név – *„Európai Alkotmány"* – többek számára túl soknak tűnt. Így nem kanonizálhatta hitelesen azt, amit jogi formába kívántak önteni.

A további alapító és módosító szerződések helyett egy egységes, alkotmányos jellegű jogforrás nemcsak jelképezte volna mindazt, aminek megalkotására senki nem gondolt: azaz egy egységes államszerkezetet, egyfajta európai „szuperállamot" a megálmodott nemzetek szövetsége helyett.

Az Európai Tanács a 2007. június 21–22.-i ülésén fogalmazott mandátumában egyértelműen kimondta, hogy „feladják" a korábbi szerződések egységes szövegű alkotmányban való megjelenítését. Követendő instrukcióként pedig azt fogalmazták meg, hogy a Reformszerződésnek tartalmaznia kell a hatályban lévő szerződéseket minden korábbi módosítással, a Reformszerződés mostani kiegészítéseivel és az Alkotmányszerződésnek a mandátumban elfogadott újításaival. A Reformszerződésnek „két tartalmi – anyagi klauzulája"lesz, amint azt a mandátum leszögezi és tervbe foglalja. Ezek egyrészről módosítják és kiegészítik az Európai Unióról szóló Szerződést (EUSZ), másrészről kiegészítik az Európai Közösség létrehozásáról szóló szerződést (EK); az Európai Unióról szóló Szerződés megőrzi a nevét, az Európai Közösség létrehozásáról szóló szerződés a továbbiakban a az Európai Unió Működéséről szóló szerződés (EUM) nevet viseli; a „közösség" szót a szerződésben

végig az „unió" váltja fel; a két módosított szerződés alkotja az Unió alapját, alkotmányos jelleget azonban nem képviselnek; elmarad a szövegből néhány állami jellegű szimbólum, illetve megnevezés (uniós külügyminiszter, zászló, himnusz); kisebb intenzitással törekszenek a politikák hatásköri vonzására. Végül pedig a Lisszaboni Szerződés megerősíti a mandátumban rögzített instrukciókat a szerződés végső szövegében.

Miután a szerződésalkotó szemléletmód visszatért az addigi eredményeket (azaz a hatályban lévő, reformszempontokkal bővített szerződéseket) megújító szokásrendjéhez, a szerződések hagyományos belső struktúráját szintén honorálni kellett. Ide tartoznak a preambulumok, értékek és célkitűzések, részek, címek, fejezetek, bekezdések, cikkek, záradékok, megerősítő követelmények, aláírások, jegyzőkönyvek és nyilatkozatok. Ebből a szerkezeti nézőpontból tekintve a Lisszaboni Szerződés első látásra egy hagyományos, de vázlatszerű megjelenést mutat. Összesen 7 cikkből áll; a preambulumból, mely a szerződést hitelesítő állam- és kormányfőket sorolja fel; az 1. cikkből, mely bemutatja és módosítja az Európai Unióról szóló szerződést; a 2. cikkből, mely bemutatja és módosítja az Európai Unió Működéséről szóló zerződést; a 3-7. cikkből (Záró rendelkezések, ratifikációs követelmények stb.).

A két módosított szerződés őrzi a hagyományos szerkezeti elemeket (az értékeket összefoglaló preambulumot, rendelkezéseket, célokat, intézményeket, hatásköröket, irányelveket stb., ezek oszlanak részekre, címekre, szakaszokra, cikkekre, záró rendelkezésekre, jegyzőkönyvekre, nyilatkozatokra stb.). Hogy számokkal is érzékeltessük, az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (*Európai Unió Hivatalos Lapja*, 2008. május 9.) 55 cikket tartalmaz, az Európai Unió Működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (HL, 2008. május 9.) 358 cikket, a Lisszaboni Szerződéshez pedig, vagyis

ahhoz az instrumentumhoz, amelyből ez a két szerződés kiválik, 37 jegyzőkönyv és 65 nyilatkozat tartozik.

Egyrészről a szerkezet és a számok ilyen arányában, másrészről a határozott tartalmi elemekben jelenik meg az európai integráció architektúrája, amint az a szerződésekből kibontakozik, és ebben a lejújabb formájában „Európa lakói" jobb életminősége ügyéhez felajánlkozik.

Amit az 1992-es Maastrichti Szerződés az Európai Unióról megvalósított mind a szerkezet, mind a tartalom kérdésében a kiegészítésekkel ellátott 53 cikkében, majd megerősített ennek konszolidált változatával (HL, 2006. december 29.) és az Európai Közösségről szóló szerződés 314 cikkének módosított és konszolidált szövegével (HL, 2006. december 29.),ezeket módosítani kellett, majd megfelelően inkorporálni a Lisszaboni Szerződés szövegébe.

Ez az egymásra épülő szerkezet hordozza ma az európai álom architektúráját, megvalósítva mindazt, amit a fejlődés igénye és a reformelképzelések eredményezhettek és eredményeztek.

Még egy talán nem pusztán érdekes észrevétel: a Maastrichti Szerződés az Európai Unióról 86 kiegészítést tartalmaz az *Európai Közösségről szóló szerződéssel* kapcsolatosan, míg a Lisszaboni Szerződés 295 (!) kiegészítést hoz ugyanazon instrimentumhoz (2. cikk), amely az *Európai Unió Működéséről szóló Szerződés* nevet kapta ékes bizonyítékaként az EU jogi gondolkodásának: amikor az idő változást, bővítést, mélyítést sürgetett egy minőségibb működésért és eredményért vagy a demokratikusabb kormányzásért – ezekre a szerződési szabályokra volt szükség a legjobb eredmény érdekében.

A főbb változások és reformok területei

Az európai integrációs szerződések fejlődési vonaláról szóló írások és az unió architektúrájának a Lisszaboni Szerződéssel bemutatott jelenlegi helyzete teljes képet ad arról, mi-

lyennek szánták az Európai Unió jogi struktúráját (miután és amint az összes szerződő fél ratifikálásával életbe lép, EUSZ, konszolidált változat, 54. cikk, Európai Unió Működéséről szóló Szerződés, EUM, konszolidált változat, 357. cikk). Mindez azokat a változásokat és reformokat is bemutatja, melyeken keresztül a fejlődés a szerződések különböző rétegeiben manifesztálódott.

A Lisszaboni Szerződés reformjának az érvényben lévő szerződésektől való különbsége jól látszik, ha a Lisszaboni Szerződés módosításait összevetjük az Európai Unióról szóló Szerződés 61 módosításával és a az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 295 módosításával. Kétségtelen, hogy az erősebb és hatékonyabb Európát célzó, a dinamikusabb fejlődést középpontba helyező innovációs szemlélet kérdésében a Lisszaboni Szerződés sokkal sikeresebb az elődjeinél, mind a cikkek számát, mind a bennük foglaltatott szabályok lényegét tekintetve.

A következőkben a szerződés kifejezetten fejlődés- és reformorientált tartalmi összetevőit vesszük számba, ahogy azok a módosítások fő áramlatából kiemelkedve nem pusztán szimbolikusan mutatják, mennyivel kívánt a nagy reform előrébb jutni az erősebb Európához vezető úton.

A morális értékeknek át kell hatniuk az európai architektúrát – Európának lélekre is szüksége van, jelentette ki Jacques Delors, az EU Bizottság előző elnöke, mikor az értékek megfogalmazására került sor az Alkotmányszerződés tervezetében. Már az Alkotmányszerződésnél felmerültek, a Lisszaboni Szerződés pedig most rögzítette a keresztény európai örökség kipróbált elveit és értékeit, az európai humanista és társadalmi értékeket és a politikai elveket, amelyek a reformgondolatok modern, progresszív fejlődésében megformálódtak. A reformszerződés, bár Európa keresztény inspirációját nem mondja ki közvetlenül, lényegében azonban elismeri, és mind az Európai Alkotmány szerződéstervezetének, mind a Lisszaboni Szerződésnek a

preambuluma kifejezetten kimondja, hogy mindkét szerződés „Ösztönzést merít Európa kulturális, vallási és humanista örökségéből melyből kifejlődtek az emberek elidegeníthetetlen és sérthetetlen jogainak univerzális értékei, szabadság, demokrácia és jogállam."

Az értékek, jogok, szabadságok, sarkalatos elvek vonalán haladva az Európai Parlament elnöke, a Tanács és a Bizottság kiadta az *Európai Unió Alapvető Jogok Chartáját* Nizzában, 2000. december 7-én. Ez belekerült az Alkotmányszerződés tervezetébe, és kötelező érvénnyel törvényerőre fog emelkedni a Lisszaboni Szerződés EUSZ 6. cikke alapján, mely kimondja, hogy „a Charta a szerződésekkel egyenlő jogi érvénnyel bír". Az EUSZ 2. cikkéből következően, mely a fő értékeket szintén rögzíti, a Charta több mint ötven cikke szintén jelentős szerepet tölt be abban, hogy az európai architektúra lelke valóban működjön. Többek között kiterjednek az olyan értékekre és jogokra, mint az emberi méltóság és az élethez való jog; szabadsághoz és biztonsághoz való jog; a családi és magánélet tisztelete; lelkiismereti, gondolat- és vallásszabadság; a szavazáshoz és jelölhetőséghez való jog a választásokon és egyéb, hasonló társadalmi fontosságú értékek joga.

Az EUSZ 6. (3) cikke egy általános, összefoglaló szabályt is megfogalmaz meg a fentiekre vonatkozóan, amikor kimondja: „az alapvető jogok (...) mivel a tagállamok közös alkotmányos hagyományaiból (is) származnak, az unió jogának általános elveit alkotják".

A demokratikus elvek normáit megerősítette és az EUSZ II. cím 9-10. cikke és az EUM 17. cikke: hogy a polgárok egyenlősége minden tevékenység területén megvalósul; a tagállamok minden állampolgára egyben az unió polgára is, ami kiegészíti, nem pedig helyettesíti a nemzeti állampolgárságot; az unió működése a képviseleti demokráciára épül; a polgároknak az EUM 20. (2) cikkében megfogalmazott jogok köre nem kizárólagos, a tanács egyhangú dönté-

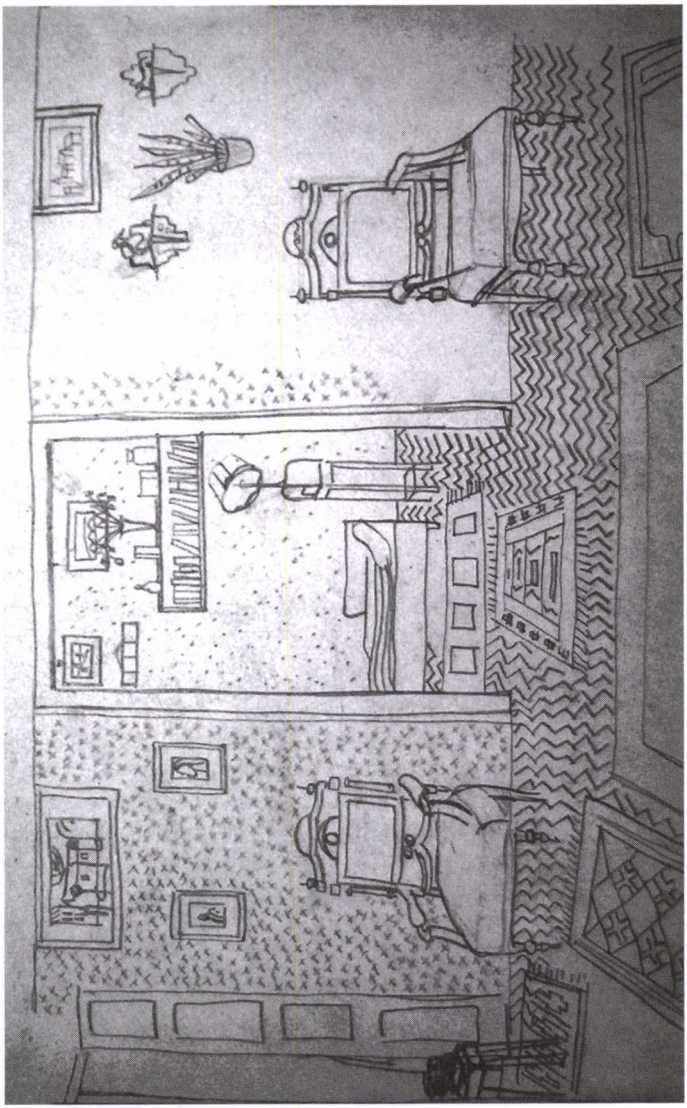

FOTELOK
Ceruzarajz

sével – és a Parlament jóváhagyásával – újakkal bővíthető; az ilyen kiegészítő rendelkezésekhez azonban a tagállamok jóváhagyása szükséges.

Az EUSZ 11. (4) cikk és az EUM 20. (2d) cikk bevezeti *a polgárok* Parlamenthez *folyamodási petíciós jogát*, vagyis a törvényhozás indítványozásának jogát; legalább egymillió, a tagállamok jelentős számát képviselő polgár kérheti a bizottságot, hogy a Parlamenthez nyújtsa be a kívánt javaslatot.

Nyilvánvalóan az is része a demokratikus elvek megerősítésének, hogy a szerződés megállapítja, hogy *„az Európai Unió tiszteletben tartja és nem sérti az egyházak és vallási szervezetek vagy közösségek nemzeti jog szerinti jogállását a tagállamokban"* (EUM 17/1 cikk).

A Lisszaboni Szerződés meghatározó változásai és reformjai, melyek részben a meghiúsult Alkotmányból származnak – kiterjednek az *intézmények körére és döntéshozatali felelősségére*, így többek között arra is, hogy a „Parlament a Tanáccsal együttműködve gyakorolja a törvényhozási és költségvetési funkciókat (...), megválasztja a Bizottság elnökét" (EUSZ 14. /1/ cikk; az Európai Parlament képviselőinek száma 2009-től 750+1 főre csökken (EUSZ 14. /2/ cikk); „az Európai Tanács – melynek tagjai a tagállamok állam- és kormányfői, a tanács és a bizottság elnöke – generálja és adja az unió fejlődéséhez szükséges ösztönzést, meghatározza a politika általános irányvonalát és annak prioritásait, de törvényhozó funkciót nem tölt be." (EUSZ 15. /1/ cikk); „az Európai Tanács minősített többséggel és a bizottság elnökének egyetértésével kinevezi az unió kül- és biztonságpolitikai főképviselőjét" (EUSZ 18. cikk); a Tanács – melyet az egyes tagállamok képviselői alkotnak – az Európai Parlamenttel együtt gyakorolja a törvényhozói és költségvetési funkciókat, és minősített többséggel hoz döntéseket, ha a szerződések erről másként nem rendelkeznek; „2014. november 1-jétől a minősített többséghez a Tanács tagjai legalább 55%-ának – legalább tizenöt tag által leadott, egyben az unió

népességének legalább 65%-át kitevő tagállamokat képviselő – szavazata szükséges" (EUSZ 16. cikk); a Tanács Elnökségét a tagállamok Tanácsban részt vevő képviselői alkotják határozott időközönként váltakozva (EUSZ 16. /9/ cikk); 2014. november 1-jétől az Európai Bizottságnak – amint azt az EUSZ 17. (5) cikke előre meghatározza – a tagállamok számának kétharmadával egyenlő számú tagja lesz; a Bizottság elnökét az Európai Parlament tagállamainak többsége választja meg az Európai Tanács javaslatára, minősített többségi döntéssel (EUSZ 14. cikk).

A szubszidiaritás, nemzeti érdekek és a nemzeti parlamentek szerepe az unióban hangsúlyozottan egyensúlyi helyzetbe került; az EUSZ 5. (3) cikke előre jelzi, hogy „Az unió intézményei a szubszidiaritás elvét a szubszidiaritás és az arányosság elvének alkalmazásáról szóló jegyzőkönyvben meghatározottak szerint alkalmazzák. A nemzeti parlamentek az említett jegyzőkönyvben megállapított eljárásnak megfelelően gondoskodnak a szubszidiaritás elvének tiszteletben tartásáról." (EUSZ 1. sz. Jegyzőkönyv); az új szerződés jegyzőkönyve hatékony ellenőrző mechanizmust rendel a szubszidiaritás elvének alkalmazásához; szerződésszegés esetén a Parlament többsége közvetlenül az Európai Unió Bizottsága elé viheti az ügyet.

Az EUSZ 47. cikke deklarálja, hogy *„az unió jogi személyiséggel rendelkezik"*, amivel ezidáig csak az Európai Közösség és az Euratom rendelkezett; az EU így hatásköre területein nemzetközi egyezményeket is köthet.

Stratégiai reformkísérletek és fejlődés mutatkozott – és adott lendületet a tényleges megvalósításnak – három másik fő területen: az tanács és Parlament *együttdöntésében*; a tanács szavazásában, ahol *a minősített többség alá rendelték az adott területet*; és a *hatáskörök* területeinek szabályozásában.

Az EUSZ 14. cikke kimondja, hogy „Az Európai Parlament, a Tanáccsal közösen, látja el a jogalkotási és költségvetési feladatokat", pl. közösség jogi aktusokat *együttdöntési*

eljárásban hoznak. Ez a törvényalkotás minőségi fejlődését, a jogi aktusoknak a tényleges célok megvalósítására való képességének megerősítését, és a demokratikus legitimációt volt hivatva erősíteni az unióban.

Mind az Alkotmányszerződés tervezete, mind a Lisszaboni Szerződés befogadta a szabályozásba a nagyon is döntő reformelemeket. A Tanács szavazásában *a minősített többség alá rendelt területeket*; ez a fejlődés kéz a kézben jár a rendes törvényhozói eljárással, a Parlamenttel való együttdöntéssel, melyet valójában szintén a fent említett indokok támogatnak. Ez a minősített többségi szavazás lett az általános eljárás – a meghatározott kivételektől eltekintve –, amint ezt a Lisszaboni Szerződés több releváns témakörben és vonatkozó cikkekben megfogalmazta, egy erősebb Európa, nagyobb hatékonysága érdekében.

Az új szerződés *egyértelmű hatáskörmegosztást* rögzít az unió és a tagállamok között: a kizárólagos, a megosztott és a támogató hatáskört. A EUSZ 5. (2) cikk szerint, a hatáskörátruházás elvének megfelelően az unió kizárólag a tagállamok által a Szerződésekben ráruházott hatáskörök határain belül jár el a Szerződésekben foglalt célkitűzések megvalósítása érdekében. Minden olyan hatáskör, amelyet a szerződések nem ruháztak át az unióra, a tagállamoknál marad". Azokat a területeket, amelyekben az unió kizárólagos hatáskörrel rendelkezik, és azokat, amelyekben megosztott hatáskörrel, valamint azokat, melyekben támogatással jár el (pl.: a kutatás, a technikai fejlődés és a világűr kérdéskörein), az EUM 3–4. cikke taglalja.

A hatáskörök elosztásának erős reformértéke különösen az *„unió politikáinak és belső aktusainak"* (EUM I–XXIV. cím) extenzív megfogalmazásában testesül meg, ettől várható az egyértelmű, valóban fejlődésorientált felelősségek és feladatok hatékony megvalósulása pl. az eurózónának és a csatlakozásoknak szerződési rendelkezésekbe való jobb beágyazódása EUM Harmadik rész, VIII. cím).

Különösen jó fogadtatásra találtak a szerződésnek a jövő felé és egy megerősödött Európa felé orientálódó reformjai, amikkel *olyan új politikákat kellett beépíteni* az unió architektúrájába, mint az energia, sport, turizmus, polgárvédelem, az Európai Kutatási Térség és az adminisztratív együttműködés (EUM 165,179, 194, 196 cikk).

Az új politika, amely a Lisszaboni Szerződésben az *Európai Kutatási* Térséget is előrevetítette, meggyőzően tanúsítja, hogy a nagy reformmal valóban jól lehet szolgálni tudásalapú társadalom jobb Európai jövőjét.

Epilógus

Az *Europolitics* (2007. november 7. 3. l.) különkiadásának szerkesztői előszavában úgy ír, hogy „A Lisszaboni Szerződés a 27 tagállamból álló unió jó működésének *sine qua non*ja, mert lehetővé teszi az unió számára az olyan politikák alkalmazását, melyek nagyobb ellenőrzést engednek az uniónak saját sorsa fölött, és befolyásosabbá teszik ebben a gyorsan fejlődő globális világban".

Ez az epilógus talán nem indokolatlanul optimista, ha – az európai álom architektúrája kiépítésének folyamatában elért fejlődés végigtekintése után – késztetést érez igazat adni az idézett kijelentés *sine qua non* ítéletének a Lisszaboni Szerződés igazi értékét és szerepét illetően.

A szerződés értékét és szerepét valójában a történelem alkotta azon utak mentén, amit az építők a *Nyugati Széllel* együtt jártak végig – folyamatosan figyelve az útközben felmerülő valós szükségleteket és kihívásokat, – az egyre jobb és jobb szakaszokért, az emberek, Európa közösségeinek és nemzeteinek egy lehetséges, szebb sorsáért.

Európa, Fönícia e királyi szépsége – mint szimbóluma mindannak, ami európai álommá emelkedett –, a korai Földközi-tengertől indult sors-vezette útjára, akkor a neve-

zetes Zeusz bika hátán végiglovagolták Európát történelmi kalandozásuk tájain, míg meg nem érkeztek a kontinens legtávolabbi nyugati pontjára, Lisszabonig, addig a helyig, ahol az európai architektúra egy erősebb Európát célzó új szerződését az Európai Unió 27 tagállama aláírta.

Mádl Ferenc

TÁVLATOK ÉS TEENDŐK

Országos közgyűjteményeink jövőjéről

Bevezetés

A javaslat az országos jelentőségű, nagy magyar közgyűjteményeknek az utóbbi évtizedekben megoldatlanul maradt vagy fel sem merült, legfontosabb stratégiai kérdéseivel kíván foglalkozni, nyitva hagyva számos olyan múzeumszakmai, közigazgatási és jogi részletet, amelynek elmélyült kifejtése és megoldása a koncepció elfogadása után válik időszerűvé.[1]

A szöveg alkotói egyetértenek abban, hogy a nyugati világban jelenleg zajló társadalmi változások különösen érzékenyen érintik a kultúra egészét, ezen belül a gazdaság teljhatalma aggasztó mértékben növeli a nemzeti közösségek által fenntartott nagy múzeumok konjunktúrafüggőségét. E folyamat a kulturális kormányzatok és intézmények részéről gyakran hibás reflexeket vált ki, amint erre a német művészettörténészek szövetségének XXVIII. találkozója alkalmával publikált dokumentumok kifejezetten rámutattak.[2] Eszerint „a feltehetően rohamosan végéhez közelgő szabadidő-társadalomban" a múzeumi szakembereket arra ösztönzik, hogy a „kultúrvendéglátósokkal" és egyéb impresszáriókkal vegyék fel a versenyt, munkájukkal a tömegek mindennapi szórakozási szükségleteit, az esztétikai „wellness" iránti igényeit próbálják kielégíteni. Az intézményeknek ez az egyre szűkebben aktualizált szerepvállalása ellentmondásba kerül a közgyűjteményeknek a kultúra megőrzésére és továbbadására irányuló, eredeti rendeltetésével. Fenn-

áll a veszélye annak, hogy az évszázadok alatt felhalmozott kulturális és esztétikai érték és felbecsülhetetlen műkincsvagyon fenntartása, a közjó érdekében való hasznosítása megkérdőjeleződik, továbbá hogy a piaci szemlélet által irányított „kultúrvendéglátás" területéről a kreatív szakemberek viszonylag rövid időn belül ki fognak vonulni, hogy átadják a terepet a szolgálatkész marketingeseknek és azoknak a kiszolgáltatott helyzetben maradó kollégáknak, akik kénytelenek lesznek idejüket technológiai feladatok ellátásának szentelni. Az elemzések arra mutatnak, hogy a közösségek kulturális életének minőségéért felelősséget érző személyeknek, szervezeteknek és kormányoknak a jövőről gondolkodva tekintetüket az efemer trendek fölé kell emelniük.

Magyarországon a nyugati államokból – egyébként jelentős késéssel – átvett, mára már jócskán megkopott, piacorientált múzeumi szemlélet negatívumait a múltból örökölt működési és finanszírozási szisztéma nagyfokú elavultsága, a szakszerű megújítás helyett alkalmazott inkoherens kormányzati kísérletezések sorozata tetézi. Mindezek következtében intellektuális erőforrásaink, innovatív és kreatív szellemi energiáink tékozlása a terület súlyos tünetévé kezd válni.

A közelmúlt időben a magyar múzeumok „nyitottsága", „közönségbarátsága" egyrészt a direkt politikai reprezentáció igényével, másrészt a tömegszórakoztatás jelszavával (csupa másodlagos funkció előtérbe emelésével) valósult meg, többnyire a nyugati világban elterjedt hasonló tendenciákra hivatkozva. Ennek a korszaknak ott is vége: egyrészt a kulturális trend megváltozása következtében, s újabban a gazdasági világkrízis nyomása alatt. Nem utolsósorban ezek is sürgető feladattá teszik az alapvető múzeumi funkciók újbóli átgondolását.

Anélkül, hogy közgyűjteményeink kialakulásának történetét be kívánnánk mutatni, megállapítható, hogy a Budapestre koncentrált magyar közgyűjteményi vagyon és szer-

kezet az ország jelenlegi nagyságához, lakosságszámához és gazdasági erejéhez képest aránytalanul nagy és kiemelkedő értéket képvisel. A speciális helyzet történeti okokra vezethető vissza. Többek között a teljes Kárpát-medence területére kiterjedő, hatalmas történeti és régészeti gyűjteményt, a legjelentősebb magyar (a történeti Magyarország területére értve) és számottevő európai képzőművészeti, valamint antik és egyiptomi gyűjteményt, kiemelkedő színvonalú, nemzetközi rangú iparművészeti, néprajzi és természettudományos gyűjteményt foglal magába. Egyébiránt az, hogy országos jelentőségű gyűjtemény csak a fővárosban van, nem felel meg a kulturális értékek mai eloszlásának, vidéki központok létezésének.

A magyar közgyűjteményeknek megkülönböztető sajátosságuk az, hogy nem dinasztikus gyűjtemények önkéntes vagy forradalmi megnyitása, hanem hazafias kötelezettségvállalás s ezt követő törvényhozási aktus folytán kerültek köztulajdonba. Ez megtartásukat is morális kötelezettséggé teszi. Valamennyi végső soron a Magyar Nemzeti Múzeumra (adományozása: 1802, becikkelyezése: 1808) megy vissza, s a továbbiakban a tudományfejlődésből következő differenciálódás során alakult ki a mai intézményhálózat. Ez tehát történeti fejlődés eredménye, amelynek változatlan fenntartása történelmi felelősségünk. Ez nem jelenti azt, hogy a 19. századi állapotokat részben vagy egészében vissza kellene állítani, hogy a különben megvalósíthatatlan (re)koncentrációra kellene törekedni.

E 19. századi eredetű, a közép-európai fővárosok közül leginkább Bécs múzeumi hálózatára emlékeztető strukturális helyzetnek a felismeréséből és lehetőségeinek kiaknázásából az állampolgárok öntudatának és kulturális jólétének emelése, az ország kedvezőbb külső megítélése és mindezekből fakadóan nem jelentéktelen gazdasági előnyök származhatnak. A nemzeti közösség jóléte és jövője iránt felelősséget érző, hosszabb távra tekintő, újszerű

és kiemelkedő eredményekre vágyó kormányzatnak erre a mindeddig elhanyagolt kulturális potenciálra – amely mind a nemzeti és mind a kialakulóban lévő összeurópai öntudat fundamentuma – érdemes kiemelt figyelmet fordítania, és arra új stratégiát építeni. Magától értetődő, hogy amikor az örökölt hátrányos körülményeink kiküszöbölésére a megoldást kerestük, támaszkodtunk az újabb keletű válságtünetekkel és veszélyekkel kapcsolatos nemzetközi tapasztalatokra és kritikai álláspontokra is.

Közvagyoni és közjogi helyzet

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a közgyűjteményekben őrzött műtárgyak – és legtöbb esetben a múzeumok épületei is – a nemzeti kulturális közvagyon igen jelentős hányadát képviselik, annak elidegeníthetetlen részei: a közgyűjteményi vagyon az ország számára nélkülözhetetlen. A nemzeti kulturális vagyon eredeti értékében való megőrzése és gyarapítása a mindenkori állam elkerülhetetlen kötelessége, felelőssége a jelen és jövő nemzedékek, saját polgárai és az európai közösség egésze előtt. A múzeumok egész világon érvényes alapfeladata lényegében pontosan megfelel a közgyűjtemények közvagyoni jellegéből fakadó állami kötelezettségnek. Ez pedig a gyűjtemény épségben való megőrzése, gyarapítása, tudományos feldolgozása és publikálása. Ezért ezen vagyon közjogi és magánjogi tulajdoni helyzetének egyértelmű szabályozása indokolt, különös tekintettel ennek elidegeníthetetlenségére, a vagyon feletti rendelkezési és egyéb jogosítványokra (pl. másolatok készítése, kölcsönzés, reklám- és egyéb célú felhasználás), bővítésének jogi kérdéseire (pl. ki jogosult dönteni és szerződni az állami vagyon részét képező tárgyak megszerzéséről).

A gyűjtemények teljességét célzó, körültekintő gyarapítás azért is fontos feladat, mert a szakmailag megalapo-

zott gyarapodás a ráfordítás pillanatnyi költségeit meghaladó értéknövekedést eredményez. Az értéknövelés további lépése a gyűjtemények tudományos kutatása és feldolgozása, amely nélkül a múzeumi anyag „holt tőke", nem tud érvényesülni saját versenypályáján, a világ kulturális arénájában. A publikálás két nagy területe az írásba foglalt tudományos feldolgozás és a szintén tudományos publikáció kíséretében megnyitott kiállítás. A kiállítás mint tudományos publikáció (s nemcsak kommunikációs médium) sajátos műfaj, optimális esetben a gyűjteményen alapul.

Ennek a kötelezően vállalandó felelősségnek messzemenően nem felel meg az a jelenlegi szemlélet, amelyik a közgyűjteményeket a kulturális kormányzat sokadrangú, kultúrpolitikai szempontból érdektelen, költségvetési szempontból éppen csak fenntartandó alfejezetébe sorolja, azzal a kiegészítéssel, hogy az intézmények saját fenntartásukról is egyre növekvő arányban a könnyen emészthető népszórakoztatásban való részvétellel (kötelezően a fenntartásra fordítandó saját bevétellel) gondoskodjanak.

Nem kívánatos a közgyűjteményekben őrzött kulturális közvagyonra vonatkozó törvényes tilalmak és korlátozások lazítása – még a gyűjtemények megóvására, gyarapítására való hivatkozással sem. Ugyancsak tudatosítandó, hogy a gyűjtemények alapfeladatai mellett végzett, hasznot szerző – másodlagos – tevékenység csak addig a határig engedhető meg, ameddig ez nem megy az elsődleges feladatok rovására, vagy nem jár a múzeumi jelleg megváltozásával.

A kulturális közvagyon sérthetetlenségének deklarálandó elve a közgyűjteményekben – az épületek és a gyűjtemények leltári értékének csorbítatlan megőrzése, illetve lehetőség szerinti gyarapítása mellett – ki kell terjedjen az ugyanezen vagyontárgyak szellemi gyarapításából és egyéb hasznosításából fakadó hozamokra is. Ide tartoznak mind a tudományos munka eredményeként keletkező hasznok, mind az állandó és időszaki kiállítási programokból, mű-

tárgy- és kiállításkölcsönzésből, szellemi exportból származó mindennemű díjak, ezen tevékenységek járulékos üzleti bevételei, valamint a gyűjteményekkel, illetve épületekkel kapcsolatban realizálható mindennemű bérleti- és jogdíjbevételek. Ezek a napjainkban nem elhanyagolható összegek elválaszthatatlanok a közgyűjtemények álló értékétől és a hozzájuk tartozó szellemi munka eredményétől. A gyűjtemények és a gyűjteményekkel való szakmai foglalkozás bevételei egyértelműen a nyilvánosságra tartoznak, nyilvánosan és átláthatóan kezelendők, kizárólag a köz hasznára, a közgyűjtemények finanszírozására, értékük további emelésére fordítandók. Meg kell ezért teremteni a közgyűjtemények járulékos bevételeinek kezelésére alkalmas nyilvános formákat és eljárásokat, elzárva e bevételek gazdasági társaságokba vagy magánvállalatokba való átmentésének mindennemű módszerét és útját.

Definíció és új törvényi szabályozás

Korrekt meghatározásra szorul az országos jelentőségű nemzeti közgyűjtemények fogalma és az intézmények tételes névsora. Ez a névsor azokat a nagy múzeumi intézményeket kell hogy tartalmazza, amelyek az ország legfontosabb történeti, művészeti és kulturális kincseit őrzik, és amelyeket kiemelt megbecsülés és gondoskodás illet meg. Ezen intézmények elsődleges feladata a történelmi emlékezet és esztétikai élmény hordozóinak gyűjtése, fenntartása, tudományos kutatása és közzététele. A meghatározás kritériumai közé tartozik az adott közgyűjtemény nemzeti és egyetemes értéke, az ország kultúrtörténetében és jelenlegi kulturális életében betöltött szerepe, intézményi nagysága és jelentősége, a tudományos életben elfoglalt történeti és aktuális helyzete.

Az így meghatározott közgyűjtemények körének jogállásáról, létesítéséről, szervezetéről és fenntartásáról új, külön törvény megalkotása szükséges, amelyben pontosan meg kell határozni, hogy mi az állam feladata ezen intézmények fenntartása terén, illetve melyek e múzeumok feladatai. A következő oldalon felsorolt gyűjtemények voltaképpen tudományos közintézmények, amelyek egyszerre látnak el kiemelkedő tudományos és művelődéspolitikai közszolgálati feladatokat. Olyan helyek, ahol a nagyközönség számára is lehetővé válik a gyűjtemények megértése, a velük való élő és korszerű foglalkozás. Az intézmények alkotóerejükkel és tevékenységükkel részt vesznek az egyetemes magyar nemzet szellemi produkciójában, hozzájárulnak Európa és a világ népeinek szellemi fejlődéséhez, jelentős mértékben képviselik és folyamatosan megjelenítik az országot a nemzetközi tudományos és kulturális életben. Kulcsszerepet látnak el az országkép nemzetközi formálásában.

Az új törvényi szabályozásnak e kiemelt feladatok rögzítése mellett garantálnia kell a feladatok sikeres megvalósítását, ellátását. Az államnak ezen intézmények számára a szabályozás és a törvényileg előírt finanszírozás révén teljes szakmai és részleges gazdálkodási autonómiát kell biztosítania. A törvényben ezért újra kell szabályozni és garantálni a nemzeti közgyűjtemények fenntartási és alaptevékenységi költségeinek forrásait.

Elengedhetetlen az állam szerepének pontos meghatározása, a közgyűjtemények és intézményeik állami tulajdonjogának egyértelmű nevesítése, valamint a működés és működtetés állami feladatként való definiálása, a kapcsolódó tudományos kutatás alapfunkcióvá emelése. A magánszféra lehetőségei ezen kiemelt közintézményi körben a támogatás és közérdekű kötelezettségvállalás már ismert és bevált megoldásaira korlátozódhatnak.

Az országos közgyűjtemények köre mindenképpen tartalmazza az alábbi, ma is létező múzeumi intézményeket:

Magyar Nemzeti Múzeum
Iparművészeti Múzeum
Szépművészeti Múzeum
Magyar Nemzeti Galéria
Néprajzi Múzeum

Nehezen cáfolható érvek szólnak amellett, hogy a nemzeti közgyűjtemények körében az ország gazdaságtörténetének, tudománytörténetének és kulturális életének felbecsülhetetlen értékű gyűjteményeit őrző további múzeumok is helyet kapjanak, hasonlóan a jelenkori művészet gyűjtésére és bemutatására szakosodott egyetlen magyar múzeumhoz:

Magyar Természettudományi Múzeum
Mezőgazdasági Múzeum
Petőfi Irodalmi Múzeum
Országos Műszaki és Közlekedési Múzeum
Ludwig Kortárs Művészeti Múzeum

Az országos jelentőségű közgyűjtemények fogalmának megalkotásakor, jogállásuk és működésük leírásakor figyelemmel kellene lenni arra, hogy – eltérően a jelenlegi felfogástól és „a muzeális intézményekről a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről" szóló törvénytől (1997/CXL. tv.) – külön törvényi szabályozás szükséges a nemzeti könyvtár működéséhez, az országos levéltár intézményéhez hasonlóan – e tekintetben példaként – a nagy gyűjteményeket külön törvényben szabályzó, 1998-as osztrák szövetségi múzeumtörvényhez. Ezzel a gesztussal a magyar Országgyűlés nemcsak egy, a korszerűségnek és a szakszerűségnek lényegében meg nem felelő törvényt pótolna, hanem megfelelő szintre emelné mind a nagy múltú nemzeti muzeális közgyűjteményeket, mind a különbö-

ző tudományok központjainak számító országos könyvtárat és országos levéltárat.

Gondoskodni kell mindezeken túl a kisebb létszámmal működő és kisebb gyűjteményi egységeket kezelő, országos hatáskörű múzeumok jogállásának rendezéséről is, és nem utolsósorban rendezni kell a mindeddig méltatlan körülmények között tartott Építészeti Múzeum helyzetét.

A közgyűjtemények mint tudományos intézmények (kutatóhelyek)

Azt a kérdést, hogy „mit mutasson be a múzeum, kinek és hogyan?", szükségképpen meg kell előznie annak a kérdésnek, „hogyan jut a múzeum a bemutatandó, kommunikációs vagy marketingtevékenység tárgyaként felhasználható javak birtokába?". Szükséges alapvető distinkciót tenni: a múzeum nem tárgyakat, hanem szellemi javakat közvetít. Tárgyai időről időre jelentést váltanak, „kimennek a divatból", raktárba kerülnek, utóbb – a múzeumon belül is – „felfedezik", „életre keltik" őket. Ha az emlékezet fenntartásáról van – helyesen – szó, ez tudományos feladat.

A művészeti múzeumok számára a diszciplináris közös nevezőt az egyetemes művészettörténet jelenti (ezt fejezi ki a bécsi *Kunsthistorisches Museum* hagyományos elnevezése). A múzeumok mint kutatóhelyek az egyetemes művészettörténeti kutatásoknak azon területein működnek, amelyeken a kutatók kompetenciája mindenekelőtt a gyűjtemény súlypontjaiból következik, vagyis a magyarországi gyűjteménytörténet, múzeumtörténet alkotta környezetben, beleértve az ezekre vonatkozó, páratlan értékű adatbázisokat.

Könyvtáraik (különös tekintettel a Magyar Nemzeti Múzeum és a Szépművészeti Múzeum vagy a Néprajzi Múzeum országos jelentőségű könyvtáraira) tudományos szakkönyvtárak, célszerűen koncentrált erőfeszítéssel lét-

rehozott intézmények. Messze nemcsak a gyűjtemények kiszolgálását végzik, hanem a szakterület egésze számára nélkülözhetetlenek. A fent felsorolt területeken belföldön minden, a témakörbe vágó tudományos kutatás bázisai (ide értve az egyetemek és más kutatóhelyek művészettörténeti kutatásait is), nemzetközi vonatkozásban valamennyi hasonló profilú külföldi múzeumi, könyvtári, egyetemi, kutatóintézeti kutatóhely egyedüli természetes partnerei és információforrásai.

A muzeológusok sajátos helyzetű tudományos kutatók, akiknek feladatköréhez a gyűjtés, a napi bel- és külföldi múzeumi feladatok, rendszeres ügyeleti igénybevétel mellett időszakos kiállítások rendezése is járul. A muzeológusok elvileg poliglottak; gyakorlatilag legalább egy-két nyelv használata napi munkájuk része – olykor igen magas szinten. Mindezek mellett azonban rangjukat – optimális esetben az általuk kezelt gyűjteményen alapuló – tudományos teljesítmény adja. A múzeumokban a tudományos minősítés megítélése különösen bonyolult feladat, mert a kutató szakmai súlya jórészt nem itthon, hanem a nemzetközi mezőnyben alakul ki és érvényesül.

A magasabb posztok betöltésénél – és kötelezően a vezetői megbízásoknál – ugyanakkor elvárandó a hazai tudományos fokozat (PhD – művészettörténetben jelenleg az ELTE doktori iskoláján), illetve cím (az MTA doktora) megkövetelése. Ezek egyrészt garantálják, hogy a disszertációk készítése kapcsán a jelölt valamely téma feldolgozásának tudományos normáit magáévá tegye (s többnyire személyes „témára" tegyen szert, amelyből rendszerint kibontható a további kutatói karrier problematikája is), másrészt ennek feltétele az előzetes publikációk megléte (illetve ezeknek és tudományos visszhangjuknak kimutatása). Annak alapja, hogy a múzeumok aktívan részt vegyenek a minősítési eljárásokban, elsősorban maga a minősítés lehet.

A tudományos kutatók múzeumi alkalmazásának ma a nemzetközi gyakorlatban alapvetően kétfajta mintája létezik:

– viszonylag állandó, nagyobb létszámú „stáb",

– kisebb, de nagyobb felelősségű állandó stáb mellett időszakos alkalmazások konkrét feladatokkal (*Projektstelle*). A nagy koncentrációt igénylő kutatási és kiállítási vállalkozások bevett formája az utóbbi.

Előre láthatóan a nagyobb szociális biztonságot ígérő első és a hatékonyabb második forma valamilyen arányú változata választható az egyes intézmények jellegének megfelelő mértékben.

Mindenképpen szükséges azonban a múzeumi munkatárs mint tudományos kutató helyzetének olyan rendezése, amely őt egyetemi és kutatóintézeti kollégáival hasonló feltételek közé helyezi (az egyetemi és intézeti státusok között megállapított ekvivalenciához hasonlóan itt is szükséges lenne hasonló kategóriák meghatározása – a hozzájuk tartozó feltételek rögzítésével együtt). A múzeumi alkalmazott – mint ez irányú szolgálati kötelezettségének eleget tevő kutató – fokozott támogatást érdemel (*sabbatical year*, alkotószabadság, ösztöndíjas távollét stb.).

Ma a múzeumokra hárul saját tudományos kutatói (s egyben muzeológus-) utánpótlásuk nevelése is. Ez az adott egyetemi szakokon megszerzett diploma után is több (5-8) évet igényel (rendszerint többet, mint a doktori iskolák curriculuma). Kívánatos lenne, hogy különösen az egyetemi képzés MA szakaszában s a doktori iskola szintjén a múzeumok is érvényesítsék érdekeiket, szempontjaikat: így juthatnak leghamarabb megfelelő szakemberekhez, s jó irányban befolyásolhatják magát az egyetemi oktatást is. Az aktív utánpótlásképzésben kiemelkedő lehetőséget kínál a gyakornoki lehetőség biztosítása többéves szerződés keretében részben állástalan diplomások kezdő fizetéshez juttatásával, részben a német *Volontär*ekre emlékeztető formában. A doktori képzés szabályozásába ezt a speciális státust

be lehetne vonni, például a múzeumokhoz telepített PhD-ösztöndíjakkal.

Az országos múzeumokban szükség lenne tudományos tanácsok életre hívására, valóságos és rendszeres működtetésükre. Ezek feladata a múzeumok tudományos kutatási stratégiájának kidolgozása, gyűjtési, kiállítási projektjeinek, publikációinak tudományos felügyelete, elbírálása. 10 főt meg nem haladó létszámú tanácsok megalakítása indokolt, amely felerészben a múzeum vezető tudományos kutatóiból, felerészben külső kutatókból (egyetemek, kutatóintézetek képviselői, tekintélyes kutatók) állna, a természetesen szintén szakmai jártassággal és tudományos tekintéllyel rendelkező főigazgató elnökletével.

A tudományos kutatásnak kell meghatároznia mindazt, amit a múzeum a közönség számára kínál – úgyszólván termelnie azt az „árut", amelynek méltó és rentábilis marketingjéről most gyakran szó van – s nem fordítva. Amikor sikeres kiállításokról s ezek esetleg külföldre exportálásáról van szó, ugyancsak innen várható a kezdeményezés.

Szervezeti és működési elvek

Mindenekelőtt olyan szakmailag kompetens vezetőket kell biztosítani a közgyűjtemények élére, akik átlátják az alapfeladatokat és képesek azokat felelősséggel végrehajtani. (Szakmán mindenkor a közgyűjtemények domináns profilja szempontjából illetékes tudományos diszciplína értendő.) Szakítani kell azzal a gyakorlattal, hogy a múzeumvezetői poszt a kulturális (vagy más) minisztériumban feleslegessé vált emberek „díszsírhelye" vagy „hűségjutalma" legyen.

Ennek érdekében elkerülhetetlenül szükség van a kinevezési és felügyeleti rendszer demokratikus kialakítására, amelynek lényegi elemei a következők:

– A múzeumvezetői pályázatok feltételrendszerének meghatározó kritériuma legyen a szakmai és emberi rátermettség, a területen szerzett vezetői tapasztalat és a területhez kötődő szakmai, tudományos sikeresség. A „szakirányú végzettség" fogalmának komolyságát egyértelműen helyre kell állítani.

– A közgyűjtemények irányításának és felügyeletének „elhivatalosodását" és a „politikai" összefonódásokat elkerülendő a miniszter mellett egy, az alapfeladatoknak megfelelő összetételű, a szakmai és tudományos feladatokat elbírálni képes, független és magas szintű bizottság (kuratórium) felállítása szükséges. A kuratórium politikamentes, tisztán szakmai elveket képviselő független tanácsadó testület, amelyben a minisztérium, illetve a kulturális miniszter fennhatósága alá tartozó intézmények, értelemszerűen alárendelt helyzetű alkalmazottai együttvéve nem kapnak meghatározó szerepet, ezek véleményét azonban a kuratórium képes legyen megjeleníteni.

– A vezetői pályázatok és a minisztérium által esetleg kiírandó programpályázatok elbírálására ez a közgyűjteményi kör egészére kiterjedő hatáskörrel létrehozandó, tagjainak többségét tekintve állandó összetételű, a múzeumi szakma és a tudományos közélet egészét képviselő kuratórium legyen jogosult.

– A vezetői pályázatok bírálatának eredményét a kuratórium a törvényességi felügyeletet ellátó kulturális miniszterhez köteles továbbítani, aki a kuratórium álláspontjának elfogadását politikai indokokkal ne utasíthassa el, ellenvéleményt kizárólag írásbeli előterjesztéssel tehessen. A kinevezés legalább öt évre szóljon. A kuratórium állásfoglalásait és döntéseit nyilvánosságra kell hozni, ezek számára megfelelő periodikát vagy megjelenést kell biztosítani.

– A kuratórium állandó feladatai közé tartozzék a nemzeti közgyűjtemények éves szakmai beszámolójának, pénzügyi mérlegének, valamint a következő évi költségter-

vének véleményezése különös tekintettel az intézményvezetői pályázatban leírt célok teljesítésére, a célszerűség, a gazdaságosság és a takarékosság elvének érvényesülésére. Amennyiben ezen a téren a kuratórium kirívó hibákat vagy hiányosságokat érzékelne, joga és kötelessége legyen az intézményvezetővel szembeni vizsgálat és szükség esetén a felmentési eljárás megindításának indítványozása.

A nemzeti közgyűjtemények fölé rendelt Kuratórium követendő modellje – esetleg kiindulópontja – lehetne az önkormányzati múzeumok esetében szintén szükséges, politikamentes felügyeleti és kinevezési szisztéma kialakításának.

Tekintettel a nemzeti közgyűjtemények tudományos intézményi státusára kívánatos, hogy szakmai vezetői (felső és középvezetői) posztokon kizárólag tudományos fokozattal rendelkező, tekintélyes szakemberek álljanak. Az ettől eltérő, jelenlegi helyzet azt indokolja, hogy a folyamatos átállásra 4-5 év átmeneti időt biztosítsunk.

Ugyancsak átmeneti idő biztosításával kellene elérni, hogy a jelenleg több helyen jellemző közalkalmazotti létszámtöbblet ésszerűbb, operatív szintre csökkenjen. A nyugdíjazásokkal és leépítéssel néhány év alatt elérhető új, a mainál alacsonyabb múzeumszakmai létszám feladata a gyűjteményi munkára (gyűjtés, konzerválás, restaurálás, tudományos feldolgozás) koncentrálódhatna, míg az időszaki kiállítások és egyéb alkalmi szakmai produkciók kivitelezésén határozott időre felvett programcsoportok tevékenykednének – szükség esetén szorosan együttműködve a közalkalmazotti állományban lévő szakemberekkel. Mivel a kétféle múzeumi munka finanszírozási szempontból is különválna egymástól, a szervezeti különválasztás csak elősegítené a közgyűjtemény állandó gyűjteményre koncentráló, alkalmi és időszaki tevékenységektől mentesülő alapfeladat-ellátását.

A nemzetközi tapasztalatok szerint is produktív és költséghatékony projektállások (*Projektstelle*) rendszerének bevezetése csökkentené a jelenleg is érzékelhető diplomás

munkanélküliség mértékét. A projektállások pénzügyi hátterét ugyanakkor nem a fenntartói támogatás további növeléséből kellene biztosítani, hanem az intézményi bevételek (beleértve a pályázati és szponzorációs bevételeket) intézményi rendelkezésre bocsátott teljes keretéből, így a közgyűjtemények fenntartásának elsődleges társadalmi célja és az időszaki kiállítások marketingszempontokkal sokkal inkább átitatott területe megfelelően különválna egymástól, s az utóbbi nem az állami források állandó megcsapolásával, hanem saját „piaci" törvényei szerint tudna működni. A bevételek hiánya az időszaki kiállítási produkció elmaradását is jelentené, aminek okait azonban az intézményvezetőtől számon lehet kérni.

Az operatív múzeumi szisztéma új eleme a gyakornoki rendszer (egyetemet végzett, fiatal, általában doktoranduszok alkalmazása). A kezdő diplomás munkanélküliséget is csökkentő gyakornoki rendszer kiépítésében a nyugati tapasztalatok mellett az egyetlen magyar kísérletre, a Szépművészeti Múzeumban 2001-ben beindított gyakornoki program sikereire, például a *learning by doing* elv kontrollált alkalmazási módjára, de hibáira és kudarcaira is tekintettel lehetünk.

Finanszírozás és gazdálkodás

A nemzeti közgyűjteményeket – közvagyoni jellegük miatt – az ország költségvetésében külön tételként kell kezelni, amelyben a fenntartás és az alapfeladatok ellátása tételesen és intézményenként garantált. Az állam fenntartói kötelezettségének és a múzeumok szakmai autonómiájának együttesen érvényes elvéből fakadóan javallott a nemzeti közgyűjtemények gazdálkodási rendszerének új alapokra helyezése a következő lényegi kritériumoknak megfelelően:

– A gyűjtemények éves fenntartási, üzemeltetési és alapfeladat-ellátási költségeinek teljes egészét – beleértve az állandó kiállítások megrendezésének és folyamatos karbantartásának költségeit – az Országgyűlés a költségvetési törvényben tételesen garantálja. Ezzel az állam tegyen eleget a nemzeti vagyon sérthetetlen fenntartására vonatkozó kötelezettségének. Ezen felül azonban a költségvetés ne vállaljon további terheket a közgyűjtemények programjainak finanszírozásában. Ezáltal is váljon külön az állami felelősség az intézményi autonómia körébe sorolt egyéb szakmai tevékenységektől.

– A költségvetési gyűjtemény-fenntartási keret célszerű, gazdaságos és takarékos felhasználásáról az intézmény vezetője legyen köteles évente részletes jelentést készíteni, amelynek elfogadási folyamatában a közgyűjtemények fölé rendelt kuratórium, a törvényességi felügyeletet ellátó kulturális miniszter és az Államkincstárhoz rendelt pénzügyi szervezet kapjon szerepet.

– Az Országgyűlés által garantált fenntartási, üzemeltetési és alapfeladat-ellátási költségeken felüli intézményi bevételek („működési bevételek") tekintetében az intézmény kapjon gazdálkodási szabadságot. A működési bevételek felhasználása ugyanakkor meg kell hogy feleljen a közgyűjtemény szakmai jellegének és az intézményvezető pályázatában foglalt, a megbízás alkalmával elfogadott céloknak. Ebből a saját hatáskörben felhasználható keretből kell az intézményeknek teljesíteniük az időszaki kiállítási programok teljes egészét (előkészítés, szállítás, biztosítás, katalóguskiadás, marketing). Ennek az elvnek az érvényesítésével a sikeresség adekvát mérőeszközt kap: csak jó múzeumi stratégia és nem a „politikai kapcsolati tőke" hajszolása alapján lehet eredményeket felmutatni, és a politikai megrendelések, valamint szolgálattételek útjai is járhatatlanok lesznek. Helyükbe a szakmai autonómia és az ebből következő vezetői személyes felelősség- és kockázatvállalás lép.

ÜLŐ ASSZONY
Tus, szén

– A működési és a szponzorációból származó bevételek felhasználása, a velük való felelős gazdálkodás ugyanúgy a nyilvánosság kontrollja alá tartozzon, miként az állami költségvetésből kapott fenntartási és működési támogatás felhasználása. Ezt úgy lehet elérni, hogy az intézményvezető köteles legyen évenként mérleget készíteni az általa elért és gazdálkodására bízott működési bevételek felhasználásáról. Az éves mérleget a fent leírt kuratóriumi ellenőrzési és elfogadási procedúrának legyen köteles alávetni. Ugyanakkor a mérlegkészítés számára ne jelentse az éves működési bevételek év végi elköltésének kötelezettségét, hanem a folyamatos felhasználás biztosítsa az áthúzódó, többéves szakmai projektek folyamatos és kiszámítható finanszírozásának lehetőségét.

A fenti elvek logikus érvényesítése az alábbi szervezeti és működési előnyökkel jár:

– A jelenlegi gyakorlattól eltérően a többnyire áttekinthetetlen lobby-küzdelem helyébe a vezetők szakmai képességeinek érvényesítéséből és partneri együttműködéséből fakadó sikerességi mutatók lépnek.

– A javaslat szerint elvileg és gazdaságilag is elválik egymástól az állami kötelezettség alapján végzett gyűjteményfenntartás és a projekttevékenység szponzorokat vonzó, szabadabb világa. Ebből állami költségmegtakarítás is keletkezik, amely összeget a kulturális élet kevesebb tőkét vonzó, elszigeteltebb, ám értékes területeire lehet átirányítani.

– Korszerű jelleg mutatkozik meg abban is, hogy múzeumon belül elválik egymástól a gyűjtemények fenntartásával, az azokhoz fűződő technológiai, tudományos és kommunikációs alaptevékenységgel foglalkozó állandó „stáb" munkája, és a többnyire projektállásokon dolgozó szakemberek alkalmi feladatainak köre.

Az állam fenntartói szerepének vállalása ugyanakkor elkerülhetetlenül együtt jár a jelenlegi fenntartói „hozzájárulás" összegének átstrukturálásával, illetve kipótlásával. A jelenlegi, hiányos finanszírozási helyzetben a felsorolt tíz közgyűjtemény, amely az éves beszámolók publikált adatai szerint valamivel több mint 1500 alkalmazottat foglalkoztat, valamivel több mint 7,5 milliárd Ft éves költségvetési támogatásban részesül. A rendelkezésre álló adatok alapján végzett becslés szerint a teljes fenntartói és üzemeltetői terhek vállalásának elve a jelenlegi állami költségvetési hozzájárulás 25–30%-os emelésével jár. Ez a költségvetési növekedés ugyanakkor még mindig csak a konzerváló gyűjteményfenntartásra és feldolgozásra, valamint a már fennálló állandó kiállítások üzemeltetésére és kommunikációjára lenne elegendő (jelenleg ezt sem finanszírozza teljes mértékben a fenntartásért felelős állam). Nem lenne elegendő azonban az épületfelújításokra, a raktározás helyenként siralmas állapotainak megjavítására, valamint a még nem létező, de szükséges, új állandó kiállítások elkészítésére, és természetesen nem foglalja magában a gyűjtemények gyarapításának költségeit sem. A javaslat tehát valójában a jelenlegi, nehéz gazdasági helyzetben meghozható, a strukturális átalakításhoz éppen elégséges mértéket kívánja megcélozni. Ennek a nem túlzottan nagy arányban megnövekedett állami tehervállalásnak legalább egy részét az új szisztéma azonban kompenzálni is tudja, mégpedig az intézményi működési bevételek gazdaságos projektfelhasználásának javasolt gyakorlata és a közalkalmazotti létszámrendezés révén, hiszen a jelenlegi rendszerben ezekre a projektekre szánt szintén állami pénzforrások ettől kezdve szabadon maradnak.

Kiegészítő megfontolások és járulékos javaslatok

A múzeumok mint műemlékek

Múzeumaink jelentős része műemlék épületben működik, és egyedileg nem védett épületeik is gyakran találhatók műemlékileg védett területeken, műemlékek környezetében. A műemlék egyik legadekvátabb hasznosítása a múzeum funkció, ez azonban nem jelenthet külön terhet a használónak: ennek megfelelően kell tehát kialakítani az intézmény fenntartói költségvetését.

Mint a más funkciójú műemlékek esetében is gyakran megesik, a múzeumoknál is ellentétbe kerülhet a mai kor követelményrendszere és a régi épület nyújtotta lehetőségek korlátozott volta. Ha lehetőség van rá, a hozzáépítés, a kiegészítés segíthet a gondokon, de mind ilyen esetekben, mind a belső átalakítások során csak akkor lehet sikeres a projekt, ha nem jár a műemléki értékek pusztulásával. Akadnak olyan belső múzeumi terek is, amelyek akár még száz évvel ezelőtti múzeumi gyűjteményi és belsőépítészeti koncepciók színvonalas, ma már nemzetközi viszonylatban is ritka maradványai, ezek eredeti formájukban megőrizve a múzeum szempontjából is sokkal többet érhetnek, mint a „kipucolt" alapterület mai mindennapi használata. A jelenkor politikai gyakorlata által támogatott bővítési-átalakítási munkálatok során azonban időnként nem kizárólag a tényleges múzeumi feladatok – kiállítás, raktározás, közönségkapcsolatok, értelmes méretű múzeumi elárusítóhely és büfé – megkövetelte bővítésekről és korszerűsítésekről van szó, hanem az üzleti világban ismert „fejlesztések" gyakran épületromboló, a meglévő műemléket túlépítő igényeiről; az ilyen kártékony beavatkozásokat el kell kerülni. A változtatás meggondolatlan, gyors végrehajtása ugyanis visszafordíthatatlan károkkal járhat mind az esetleg biztosított új múzeumépület építészeti minősége, mind a régi mél-

tó hasznosítása, mind pedig a múzeumi gyűjtemények megőrzése tekintetében. Ilyen tervek esetében nem lehet pillanatnyi érdekek mentén dönteni, minden szempontból kielégítő megoldások csak sok év, akár egy évtized alatt, demokratikus szakmai viták útján születhetnek.

Hiányzó intézmények

1

A múzeumi struktúra jelenleg hiányzó, de a jelek szerint igényelt intézménye egy korszerű befogadó kiállítóhelyiség, amely megfelelő technikai (biztonsági, klíma- és világítástechnikai) feltételekkel rendelkezik, képes tehermentesíteni a múzeumokat az egyébként szükséges, de a nagy közgyűjtemények szakmai-tudományos kapacitását fölöslegesen terhelő, csak passzív szolgáltatást igénylő, licencként befogadott nemzetközi kiállításoktól. Ilyen – lehetőleg sokfunkciós – kiállítóterek világszerte kiválóan és rentábilisan működnek (például a *Grand Palais* Párizsban, a *Palais des Beaux-Arts* Brüsszelben vagy a *Schallaburg* Ausztriában), Budapesten, illetve Magyarországon azonban nincs megfelelőjük.

2

A koronázási jelvények méltó és mind eszmei jelentőségükkel, mind nagy egyetemes és kulturális rangjukkal arányos bemutatása nem oldódott meg a Parlamentben való elhelyezésükkel – nem is szólva együttesüknek békeidőben példátlan szétválasztásáról. Bemutatásuknak megfelelő és kívánatos módja egy, a magyar királyság intézményét, kultúrtörténetét reprezentáló állandó kiállítási környezetben való elhelyezés lehetne – lehetőleg a köztársasági elnöki intézmény

környezetéhez rendelve. Ezért kialakítása javasolt a budai Várban, pl. a volt honvéd főparancsnokság épületében, hasonlóan pl. a bécsi *Weltliche Schatzkammer,* a londoni *Tower,* a vatikáni *Museo Sacro* által nyújtott kontextushoz. Tekintettel a korona elhelyezésének, őrzésének és bemutatásának kényes voltára, de különösen a korona speciális jelentőségére, a javaslat megítélését és a megoldás részletes kidolgozását tanácsos volna rábízni a köztársasági elnök által kinevezett Szentkorona Bizottságra.

A szöveg összeállításában részt vettek:

Csehi Zoltán *Lővei Pál*
Jávor Anna *Marosi Ernő*
Kovács Péter *Sinkó Katalin*
Lovag Zsuzsa *Szilágyi András*
Takács Imre

Jegyzetek

[1] Az anyag összeállítói művészettörténészek, amiből következik, hogy javaslataik elsősorban művészeti múzeumokra, illetve művészeti gyűjteményeket is tartalmazó gyűjteményekre terjednek ki. Más közgyűjtemények más szakmai kompetenciát is igényelnek.

[2] Deutscher Kunsthistorikertag, Universität Bonn, 2005. március 17. ld. *Kunstchronik* 2005/2. 49–87; magyar nyelven megjelent: *Ars Hungarica* 33, 2005. 5–54.

GÖRBÜLŐ TÜKÖR

A magyar közelmúlt egy francia folyóirat lapjain

Az *Esprit* című francia folyóirat meghatározó szerepet tölt be a francia szellemi életben, ma tízezer példányban jelenik meg. A magyarországi fejleményekről 1945 és 1990 között közölt írások az itthon bekövetkezett politikai fordulat huszadik évfordulóján sajátos mérleg készítésére adnak módot. Kettős tükörhöz hasonlóan láttatják az írások azt, hogy miként változtak a dolgok nálunk, valamint azt, hogy miként tekintett rájuk ez a nagy hatású orgánum, miközben maga is, azaz látásmódja változott. Az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy az *Esprit*ben megjelent magyar vonatkozású írások alapján vonjak le következtetéseket saját politikai közelmúltunkról és dolgaink külső megítéléséről.

Ehhez röviden ki kell térni a folyóirat szellemi pályafutására. Az 1932-ben Emmanuel Mounier filozófus által alapított *Esprit* kezdetben a nonkonformista gondolkodásnak, mondhatni mozgalomnak lett az egyik fontos fóruma. Mounier perszonalista felfogásának hatása alatt a szerzők közül sokan élesen bírálták az individualista materializmust, valamint a fasiszta gondolkodást, összekapcsolva a kapitalizmust a kommunizmussal, mint egymás torzképeit. Minden embernek, kivétel nélkül, joga van hozzá, kötelessége is, hogy kifejlessze saját személyiségét, hirdette a perszonalizmus, hozzátéve Mounier kifejezésével, hogy a világ megalkotott zűrzavarban (*„désordre établi"*) él, civilizációs válságban, amely az egyént, egész neveltetésével a pénz világának rabjává teszi. A főszerkesztő hívő katolikusként a szellem forradalmában hitt, nem a politikai megol-

dások hatékonyságában. Később még vissza kell térni rá, az *Esprit* nonkonformista köre harmadik utat keresett, harmadik erőt igényelt a szocializmus és a kapitalizmus, az individualizmus és a kollektivizmus, az idealizmus és a materializmus között. Az ekkor a folyóiratban publikáló ismert szerzők közül megemlíthető Jacques Maritain, Jean Bazin, François Perroux vagy Denis de Rougemont.

Az *Esprit* perszonalista, kereszténységszocialista öröksége a háború után, Mounier hirtelen halála miatt (1950), valamint az 1950-es évek óta ellene irányuló, megújuló, éles támadások hatása alatt is átalakult.[1] A szerzői kör több tagja, Robert Aron, Thierry Maulnier, Michel Rocard, Jacques Delors az európai federalista mozgalmakhoz csatlakoztak. Mások, mint az itt gyakran publikáló Paul Ricoeur, Pierre Emmanuel, folytatták független értelmiségi tevékenységüket. Egy későbbi fordulat során az *Esprit* az újbaloldali irányzatokhoz is közeledett, míg 1968-at követően a környezetvédő nézetek és a kereszténydemokrácia hatása is érvényesült a közölt írásokban. A kommunista rendszer válsága, különösen a lengyelországi és a magyar fejlemények szintén foglalkoztatták az *Esprit* egyre bővülő szerzői gárdáját, amelynek tagjai között Ricoeur mellett olyan jelentős személyiségek említhetők immár, mint Claude Lefort, René Girard, Ivan Illich, később François Bedarida, William Pfaff, Charles Taylor, Michael Walzer vagy Tzvetan Todorov.[2]

A magyar vonatkozású, hosszabb-rövidebb írásokat vizsgálva, azok tárgya, jellege és szerzőik személye alapján az Esprit érdeklődését tekintve három időszakot vélek megkülönböztetni.[3] A szerkesztői érdeklődés nyilvánvalóan szelektív volt, és mint láttuk, a folyóirat arculata is módosult az idők során. Maguk a közölt magyar vonatkozású írások azonban mindenképpen sajátos megvilágításba helyezik az itthoni folyamatokat, és persze sejtetnek valamit abból is, milyen megítélésben részesültek a mérvadónak számító párizsi értelmiségi elit egyik jellegzetes szócsöve által.

Az első időszakot főként a koncepciós perek iránti érdeklődés jellemezte. Az első magyar vonatkozású írás 1949 májusában, még a szovjet kulturális hónapról számol be néhány figyelemre méltó, mondjuk így: jellemzően naiv megállapítással. Például hangsúlyozza, hogy a nyugati kultúra igazi magyar hordozói nem az osztályellenséghez tartoznak, hanem a párttag értelmiségiek közül kerülnek ki. A fesztivál látványosságait a párttagok látogathatják, a tömegek ellenben teljes passzivitásukkal tűnnek ki. Az osztályharcot kifejező művészet így ma Magyarországon nézetkülönbséget gerjeszt a kommunista pártban, írja a krónikás, ezzel egy időben a szovjet kultúra képviselői tömegesen árasztják el Budapestet, íróktól a Dinamó futballistáiig, zenészektől, balettegyütteseken, Micsurin tanítványain, grúz énekeseken át a sakkozókig. A szerző korhű elfogultságát jellemzi az a fejtegetés, miszerint a tömegek, szovjet munkások millióinak mégoly igényes művészeti oktatása nem ad ugyan új Raffaellókat, de kiváló teljesítményeket eredményez a színpadi művészetek területén. A talán legbájosabb mondat így hangzik: „Így már jobban megértjük az orosz nép sikerét a háborúban, amelyet szintén egyfajta kollektív művészetnek lehet tekinteni."

Ezt a barátságosnak mondható hangnemet azonban Fejtő Ferencnek a Rajk-perről, néhány hónappal később, novemberben közreadott esszéje megváltoztatta. Fejtő már írásának a terjedelmével is a helyzet rendkívüliségét kívánta hangsúlyozni. Valóban nem mindennapos, hogy egy folyóirat 62 oldalt szán egyetlen írásnak. Fejtő már a címben jelzi, hogy a Rajk-ügy nemzetközi Dreyfus-per. Az esszé hangvétele patetikus, mert a kommunista világ erkölcsi válságát kívánja érzékeltetni, mindazonáltal részletgazdagsága miatt nehezen követhető. A baloldalnak szóló üzenete mégis világos, többször kimondásra kerül és az utolsó oldalakon ismét egyértelműen hangzik: „Szememben Marx tanításának legmagasztosabb erénye a kategorikus parancs, hogy lás-

sunk tisztán, legyünk hűek az igazsághoz." A hazugság, fejtegeti megrendülten Fejtő, a szocializmus életfeltételeinek az ellentéte. Az *Esprit* a későbbiekben beszámolt a szófiai Kosztov-perről, Grősz József érsek peréről, majd Rajk rehabilitálásáról is. Egy ízben pedig terjedelmes, a korabeli magyar sajtóból vett bőséges idézetekkel illusztrált beszámolót közölt arról, hogy 1954-ben nyugtalanító méreteket öltött, városon és falun egyaránt, az ifjúság elidegenedése, a jampecek durva viselkedése és közönye. Az 1956-os forradalomig terjedő első időszak az *Esprit* magyar vonatkozásainak rövid történetében azzal jellemezhető, hogy Magyarország még nem volt rajta a folyóirat horizontján, a politikainak tekintett események dekódolható tanulságai kaptak benne teret.

Az 1956-os forradalom nagy hatása jól lemérhető az *Esprit* lapjain is. *A budapesti lángok* című szerkesztőségi vezércikk irodalmi színvonala és egyértelmű kiállásának sokoldalúsága azért felemelő olvasmány, mert értékei a folyóirat legjobb teljesítményeit idézik. Már a mottó, egy Aragon-idézet megfog: „tűzvész kell ahhoz, hogy az eget olvasni lehessen". Ma is helytállónak, megfontolandónak érzi az ember azt a gondolatát, hogy a történelem nem ismeri a zsarnokság olyan absztrakcióját, mint a szovjethatalom. Az *Esprit* rámutat, hogy a munkások felkelése, mint Berlinben és Poznanban is, az elnyomás formái ellen irányultak, s ezek nincsenek kapcsolatban azzal a gazdasági elidegenedéssel, amely Marx szerint a forradalmak mozgatója. 1956 az ember megsértése, az ember elleni bűntettek, a rendszer számára közömbös lealjasodások miatt következett. Ez Hannah Arendt megállapítására emlékeztet, aki azt írta 1956-ról, hogy ez volt az első emberjogi forradalom. Alig három héttel tehát október 23. után a folyóirat az átélt érzelem hatása alatt azt írja, hogy „mélyebb lelki közösség jött létre köztünk és a Keleten élő emberek között".

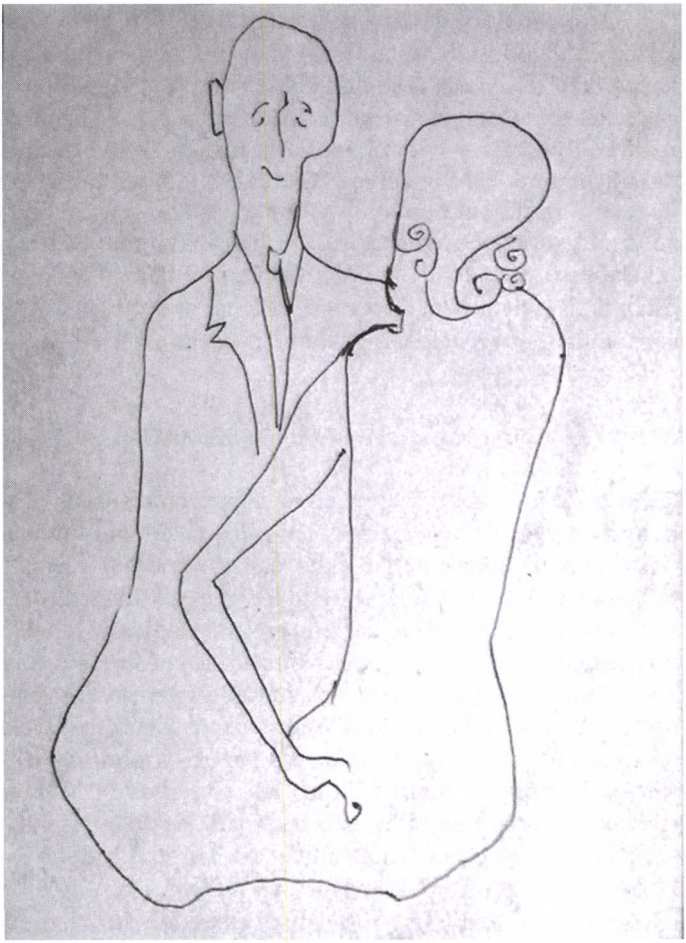

PÁR
Tusrajz

A forradalom és következményei valóban átalakították az érdeklődést, Magyarország mondhatni rákerült a térképre. 1957 elején egy irodalmi példákkal bőségesen illusztrált fejtegetés a magyar sors, a balsors értelmét és történelmi realitását taglalja, röviddel ezután a frissen Nyugatra menekült Ignotus Pál kiváló eszmefuttatása kifejezetten közel hozta a forradalom bonyolult vonatkozásait a francia olvasóhoz. Ugyanebben a márciusi számban G. P. budapesti krónikájában olvasható az alábbi szójáték (eredetiben és lefordítva is), amelyet nem ismertem, jóllehet akkor tizenkilenc éves voltam és igencsak fogékony az effajta nyelvi lelemények:

Magyar Szocialista Munkás Párt = Megint Szarba Megyünk Pajtás

1957. novemberi számában az Esprit, a *Die Presse* nyomán *A magyar Forradalom és a harmadik út* címmel kivonatosan közölte annak az emlékiratnak a rövidített változatát, amelyet Bibó István készített Nehru elnök megbízottjának, Krishna Menonnak, India moszkvai nagykövetének a magyar forradalomról, s amellyel összefüggésben börtönbe is került.[4] Ha figyelembe vesszük az *Esprit* egykori perszonalista hagyományait, a folyóirat szemszögéből nézve a fejtegetés egyik legérdekesebb része az az értelmezés lenne, amelyet Bibó a „harmadik út" lényegéről adott. A francia változat azt emeli ki, hogy a harmadik út hívei hiszik, a szocializmus megszünteti az ember ember által történő kizsákmányolását, ezért állomásnak tekinthető a mindig több igazsághoz és szabadsághoz vezető úton. A szocializmus nem háríthatja el, hanem magáévá kell hogy tegye a szabadság és az igazság már ismert és kipróbált formáit. A nyugati rendszer, folytatja Bibó, a szabadság olyan fogalmát és technikáját kínálja, amelynek – legalábbis jelenleg – el kell ismerni az objektív értékét és felsőbbrendűségét. A magyar forradalom éppen a szocializmusnak és a szabadságnak ezt

a szintézisét készült megvalósítani. Mindenekelőtt az egypártrendszer hazug despotizmusával szállt szembe, írta Bibó, és olyan többpártrendszer felé orientálódott, amelyben a pártok között a közös nevező a szocializmus. Ehhez tehát egyrészt a szocialista vívmányok (agrárreform és államosítások) fenntartására, másrészt a többpártrendszerre és a jogállamiság helyreállítására volt szükség a nagybirtok és a nagytőke felszámolása mellett.

Nyilvánvaló, hogy a sajátos közösségszemlélet bizonyos rokonságot sejtethet ugyan, a harmadik út Bibó-féle értelmezése azonban mégis más, mint amely annak idején Mounier-t és körét foglalkoztatta. Bibó sajátos politikai szintézisre törekszik, a perszonalizmus ellenben nem politikai, hanem spirituális forradalmat követel kommunizmus és kapitalizmus ellen egyaránt. Figyelemre méltó, hogy ez a párhuzam fel sem merült azonban az *Esprit* hasábjain, jelezve, hogy hét évvel Mounier halála után a probléma már nem volt aktuális. Fejtő Ferencnek a memorandum elé írt bevezető szövege nagy lelkesedéssel és szimpátiával szól Bibó személyéről, szellemi teljesítményéről, igaz, hangütése és problémafelvetései is különböznek az *Esprit* egy évvel korábbi, a forradalmat elemző szerkesztőségi cikkétől.

Fejtő abban látja Bibó nagyságát, hogy 1945 és 1947 között írt tanulmányaiban megteremtette a szintézist a nacionalizmus, a modern progresszió és a szocializmus között. Fejtőnek ez az értékelése megnyitotta az utat a hírnév felé az akkor külföldön még ismeretlen Bibó István előtt, aki ma is az egyik legtöbbet hivatkozott magyar politikai gondolkodó Franciaországban. Bevezetőjében Fejtő Ferenc az 1919 utáni magyar nacionalizmust fajgyűlölőnek írja le, és hozzá sorolja a népieseket is. Franciául populistákként (*populistes*) nevezi meg őket, megadva a kifejezés magyar megfelelőjét („*népiesek*"). „Ők olyan forradalomról álmodtak – írja Fejtő –, amely a feudalizmus és a kapitalizmus romjain megtelepíti a paprikát, a hagymát és a nemzeti erényeket." Megál-

lapítja továbbá, hogy 1945 előtt a liberalizmus szellemi gettóba került, mert a horthysta jobboldal sikeresen hintette el, hogy a szabadság és a demokrácia zsidó-szabadkőműves eszme. A szociáldemokrácia ellenben nem figyelt a parasztságra és elriasztotta az értelmiséget, miközben a kommunisták jelentéktelen szektát alkottak csupán. Mindez a felszabadulás után változott meg, írja a továbbiakban. Bibó és barátai, Németh László, Veres Péter, Szabó Lőrinc érdemeinek köszönhetően létrejött a magyar kibontakozás és a „magyar út" lehetősége.

A magyar népi mozgalomnak ez az értelmezése annak a még mindig le nem csillapodott indulatnak a tünete, amely a *Szép Szó* egykori vezető munkatársát az urbánusok oldalán a népiekkel szembeni küzdelemben hevítette. A franciában azóta is felemás értelemben használt populista jelzővel olyan módon jelölte ki itt Fejtő az egyébként általa dicsérően kiemelt Németh, Veres, Szabó Lőrinc, valamint a szöveg más helyén emlegetett Illyés Gyula nevét, amelyről éppen neki tudnia kellett volna, hogy igazságtalan és félrevezető. Például számukra, más, a térségünkben élő értelmiségiek számára, a *nép* kifejezés többet és mást jelentett, mint a *peuple* vagy a *people*. Benne volt ugyanis. az a tartalom is, amit ma a társadalmi szakadás és annak szociológiai, kulturális és erkölcsi következményei problémakör tartalmaz, szemben az említett idegen nyelvi alakokkal.[5] A Bibó iránti lelkesedés és őszinte méltatás ellenére ez a mozzanat, lényegében elfogultság is közrejátszhatott abban, hogy maga a harmadik út mint politikaelméleti gondolatkísérlet nem kapott figyelmet a folyóiratban, csak tíz évvel később tért vissza rá röviden Királykúti András tanulmánya.

Közismert, az 1956-os forradalom, miként az eddigiekből is kiderül, komoly és pozitív fordulatot jelentett Magyarország megítélésében, s ez a változás jól nyomon követhető az *Esprit* hasábjain. A témák újfajta, empatikusabb érdeklődést tükröznek, közelebb került az ország, mondhat-

ni immár a horizont része lett, szemben az előbbi időszakkal. Nagy Imre és társai kivégzéséről, a perről, annak körülményeiről és az azt követő elkeseredett hangulatról a továbbiakban részletesen tudósított két közreadott levél is. A forradalom tizedik évfordulójáig tartó időszakban időről időre a magyar költészetet, filmművészetet bemutató, rokonszenvet ébresztő írások mellett visszatér a politika. Részletes helyzetelemzés (1964), az erdélyi magyarok kisebbségi sorsának felfedezése, vagy a forradalom történetéről francia szerző, Vincent Brugère-Trélat, által írt egyik első összefoglalójának alapos kritikai recenziója formájában. 1968 februárjában, azaz röviddel a párizsi megmozdulások előtt jelent meg a már említett, álnéven közreadott tanulmány az 1956-os forradalomról és az azt megelőző három évről. Királykúti eredeti, jól megírt elemzése kiemelkedik elmélyültségével, és külön érdekessége, hogy Bibó harmadik út koncepciója mellett részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, mi volt az eredetisége a forradalom alatt létrejött munkástanácsoknak, azaz a munkás önigazgatásnak. A szerző kidomborítja, milyen sok idealisztikus, a gyakorlatban ki nem próbált elképzelés kapcsolódott hozzájuk, majd megállapítja, hogy a magyar forradalom legalább feltette ezeket az önigazgatással kapcsolatos, egyszerre gazdasági és politikai kérdéseket.

Ebben az időszakban a magyar vonatkozású írások szerzői között a régebbiek mellett már ötvenhatos emigránsok is szerepeltek, néhány írást pedig franciák jegyeztek. A forradalom utóélete, mint jeleztem, erőteljes volt az *Esprit* oldalain, az érdeklődést pedig leginkább az kormányozta, hogyan éli meg az ország a következményeket.

Az 1970-es években megváltozott az írások jellege, a szerzőgárda összetétele is módosult, mindent egybevetve az *Esprit*nél ismét megváltozott a Magyarország iránti érdeklődés léptéke. A beutazás is könnyebb lett, többen is írtak krónika jellegű beszámolót egy-egy úti élményről, pél-

dául a magyarországi zsidóság életét bemutató kiállításról (Néprajzi Múzeum, 1983), vagy arról az ellenkongresszusról, melyet neves külföldi írók és a magyar írók demokratikus ellenzéke tartott közösen és félillegalitásban (1986). Hasonlattal élve a magyar problematika még közelebb került, lejjebb ereszkedve a részletek egyre jobban kivehetők lettek. Az új ellenzéki mozgolódások és azok formái lettek például az érdekesek, az erdélyi probléma, a lengyel–magyar párhuzamok. Az ún. olajválságot követő, megváltozott nemzetközi folyamatok: infláció, nyersanyaghiány, növekvő munkanélküliség láttán Kende Péter és Basile Kerblay az ún. szocialista országok helyzetét elemezte hosszan, egymással sem értve egyet mindenben (1975). Egyes szerzők immár Budapestről is publikáltak, Kovács János, Marc Rakovski álnéven[6]. A frissen kiérkezett Kemény István is az új hanggal és tematikával jelentkező szerzők közé tartozott, amikor a lengyel és a magyar munkások szociológiai összehasonlításával foglalkozott (1982).

A hetvenes években kezdődött el az 1990-es fordulat közelmúltja, a Kádár-rendszer megroppanása. Nehéz évszámhoz kötni, de kétségtelen, hogy az olajválságot kísérő önhittség, miszerint a fejlettebb szocialista világrendet nem fenyegetheti semmi, az illúzió vége, a léggömb kipukkadása, sőt annak kimondása egy pártkongresszuson, hogy többé nem magától értetődő a folyamatos életszínvonal-növekedés, hozzájárultak a társadalmi-politikai erózióhoz. Mikor kezdődött el azonban, és egyáltalán köthető-e valamihez az a repedés, szakadás, majd olykor hisztérikus szembenállás, amely a Kádár–Aczél rendszer belső ellenzékét alkotó értelmiségiek körében fejlődött ki és terjedt szét, mint egy járvány? Az ellenzéki mikrokozmosz tagjai még 1989-ben sem álmodhattak arról a fordulatról, amely jó néhányukat egyenesen a politika színpadára röpítette. A gondolkodásmód változásának ez a furcsa, sorsszerű, sokáig tartó és igencsak kártékony folyamata számomra, aki tanúja

voltam, megéltem, részt is vettem benne, rejtélyes, ma sem magától értetődő. Hogyan fordultak szembe egymással régi barátok, miért lett a távoli tiszteletből, ismeretségből, baráti kapcsolatból keserű ellentét, netán vak gyűlölet? Úgy érzem, irracionális módon és kiszámíthatatlanul, hihetetlenül sok kár történt emiatt. Egyébként mintha maguk a szereplők félnének a leginkább a szembenézéstől.

A legkevesebb, amit el lehet mondani, hogy a jelenség sok részből állt össze, és kevés részletet ismerünk. Továbbá, hogy folyamatok tekeregtek itt egymás mellett, olykor keresztezve egymást, olykor összekapcsolódva. Az *Esprit* fentebb jellemzett léptékváltása, attitűdjének érzékelhető és látszólag nem magától értetődő átalakulása, elkötelezettségének növekedése szintén ezekben az években következett be. A magyar és a francia intellektuális realitások sajátos egymásba tükröződése, visszaverődése sejtet tehát valamit az osztódást megelőző átalakulásból. Nem okokat és tetteket lehet érzékelni, hanem az őket megelőző, irányukba mutató rezzenéseket és csöndeket. Befejezésül erre szeretnék még kitérni, mert az említett folyamat megértéséhez talán hozzásegíthet néhány mozzanat kiemelése az *Esprit* nyomán.

Ebből a szempontból, de a harmadik periódus egészét tekintve is a legérdekesebb Kis János tanulmánya az 1983. februári számban. Eredetileg szamizdatként a *Beszélő*ben jelent meg, s igénye szerint javaslatokat tartalmazott a magyar ellenzék számára. Ez magyarázza, hogy fejtegetéseit részben az 1981. decemberi Jaruzelski-puccs hatásához kapcsolja. Több mint huszonöt év távlatából a szöveget különféle módon lehet olvasni, hiszen számos már elfeledett finom részletet tartalmaz. Eredeti a gazdasági-politikai elemzés, vagy az egybevetés a lengyel, cseh és magyar vonatkozások között. Magam a továbbiakban az előbb kifejtettek szemszögéből térnék ki Kis János néhány megállapítására.

A magyar ellenzékről adott helyzetképében abból indul ki, hogy 1975-ig mindenki azt gondolta, Magyarorszá-

gon nincs lehetőség sem forradalomra, sem felülről jövő reformokra. Ezután megváltozott a helyzet, 1980 körül egyébként is már általános szorongás jellemezte a társadalmat. Ezzel összefüggésben indult meg egy sajátos mozgás, amelynek lényege abban összegezhető Kis szerint, hogy sokan felismerték, az emberi jogok és a polgárjogok körül új közvélemény alakul ki, amely nyomást gyakorolhat az államra a nemzetközi enyhülés légkörében. Megállapítja, hogy a kibontakozó magyar ellenzéknek nincs programja, különféle körei között nem létezik formális kapcsolat. Ellenben bizonyos ügyek széles körben mozgósítják az embereket, például a *Bibó Emlékkönyv*et hozza fel, továbbá a SZETA nagy sikerű árveréseit és a számos jogsértésre reagáló felhívást, petíciót, vagy egy-egy irodalmi folyóirat szerkesztőségének a lázongását.

Kis János fejtegetéseinek egyik fő vonulata, hogy a magyar ellenzékiség magját az 1977–1981 közötti években kialakult demokratikus ellenzék alkotja. Sokan vannak, akik a szovjet rendtől eltérő értékválasztással, társadalmi eszmékkel és politikai elvekkel jellemezhetők, azonban csak a mag hiszi azt, hogy a rendszer, ha kicsivel is, de meghaladható, állítja Kiss János. Másutt úgy fogalmaz, hogy a háttérben, a demokratikus ellenzék mögötti széles terepen találhatóak a liberális demokrácia, a kisebbségi autonómia, a nemzeti függetlenség és a szocialista hagyományok hívei. A szerző saját magát is e hagyományok hívei közé sorolja. Kis meggyőződése, hogy az ellenzéknek ideológiára van szüksége, amelynek segítségével politikai alternatívát tud megfogalmazni, meg kell világítania az általa fontosnak tartott eszméket, amelyeket követ, ki kell fejtenie azt az intézményes megoldást, amely a megvalósításához szükséges.

Kis Jánosnak ez az utóbbi fejtegetése látszik a sarkalatos pontnak. Több helyen is utal írásában, ezzel nyilvánvaló összefüggésben arra, hogy a rendszer reformjára van szükség. Az ország vezetését, mint kifejti, nem érdeklik az ide-

ológiai tabuk, hajlandó bármilyen tanácsot meghallgatni, s az a helyzet, hogy 1948 óta nem volt mód arra, hogy olyan szabadon lehessen gondolkodni a szovjet modell gazdasági rendszerének alternatíváin, mint jelenleg. Másutt azt fejti ki, hogy a magyar vezetés koherensebb és kevésbé korrupt, mint a többi kelet-európai országé, készségesebb is a szükséges változtatások elfogadására. A nép egyébként nem gondolja a vezetésről azt, hogy alkalmatlan a kormányzásra, és nincsenek is ellenséges érzelmei vele szemben.

Egy határozott politikai szándékhoz három feltétel szükséges, vezető, program és szövetségesek. Első látásra Kis János fejtegetéséből, a magyar ellenzék állapotáról készített eszmefuttatásból, az ellenzéknek adott tanácsokból hiányzik ez a politikai határozottság, ellentétben az 1957-es Bibó-féle emlékirattal. Viszont a francia kontextusban Kis fejtegetése igen tanulságos kordokumentumnak látszik, új megvilágítást is kap, mert ebben a közegben jobban kidomborodnak a nemzetközi összefüggések is.

Hogy a harmadik út vagy a munkás önigazgatás problémája említésre sem kerül Kis János gondolatmenetében, nemhogy vita vagy megfontolás tárgya lenne, tulajdonítható még valamilyen a magyar múlttal kapcsolatos vagy egyéb, például szerkesztői megfontolásnak, politikai megítélésnek. Árulkodóbb, hogy írásában legalább két körülményt nem domborít ki az 1979-ös *Bibó Emlékkönyv*vel kapcsolatban, melynek pedig Kis az egyik szerkesztője volt. Nem tér ki arra, hogy a 75 fős szerzőgárda tagjainak eltérő volt a politikai vagy a társadalomról vallott felfogása, de Bibó István politikai személyisége egybefogta őket a rendszer megítélésével kapcsolatos egyetértés jegyében. A másik körülmény, amelyre Kis szintén nem tér ki, a következő. Az emlékkönyv szerzői között konszenzus volt arról, hogy a szovjetrendszer Magyarországon illegitim, és az 1956-ban hatalomra került Kádár-rendszer folytatása és megújítása volt ennek az illegitimitásnak. Ezt a tényt maga a ma már több helyen is nyilvánosságot ka-

pott Knopp–Kornidesz-féle jelentés állapította meg 1981-ben, a pártközpont számára készült értékelésében.

Kis János esszéjéből tehát az olvasható ki egyértelműen, hogy szerzője szerint a magyar ellenzéknek belülről kell megreformálnia a rendszert. Miközben, az írás is megemlíti, más elképzelések is voltak a politikai változásokról. A törésvonal, a finom repedés itt mutatkozik meg. A különféle csoportosulások követői, hirdetői persze szervezetlenül és kis hatékonysággal tevékenykedhettek, ám kialakult elképzelései és vezéregyéniségei miatt már jól lehetett látni azt a csapatot, amelyet demokratikus ellenzéknek neveztek. Kis okfejtése alapján az *Esprit* lapjairól az derül ki, hogy a demokratikus ellenzék belülről, a struktúrák módosítása által kikényszerített reformok mentén, a nómenklatúrába integrálódva valósítja meg törekvéseit, az ideológia módosításának igénye ezt fejezi ki. A helyzet paradoxona, hogy a demokratikus ellenzék egyre markánsabban különült el a továbbiakban, ám a határozott, önjáró és önmegvalósító politikai szándék említett ismérvei a belülről való cselekvés, betagolódás szándékai miatt nem fejlődhettek ki.

Ki kell emelni még Kis János elemzéséből azt is, hogy kapcsolatot talál két körülmény között. Egyebek között rámutat arra, hogy az 1970-es években megerősödött ellenzéki emberjogi mozgalmak nyomást gyakorolnak a kelet-európai kommunista pártállamra (Kis csak egyszerűen Államról beszél), miközben, folytatja, a nemzetközi enyhülés a két tábor között szabályozott együttműködéshez vezet.

A saját szavaimra fordítva ez azt jelenti, hogy a belső reformokat sürgető és a rendszerbe beépülni szándékozó politikai alternatíva jelentős nemzetközi elismerést és helyeslést élvez, szemben azokkal az egyébként szórványos és már kezdeményeikben vesztésre álló radikális felfogásokkal, melyek a lényeget vonják kétségbe, azaz sikerük magának a kelet-európai szocialista rendszernek a felbomlását jelenthette volna. Az *Esprit* ebben a helyzetben, úgy tűnik,

nem véletlenül, hanem egy meglehetősen általános európai, a baloldali mainstream által uralt közhangulatnak engedve tehette tehát magáévá a demokratikus ellenzék felfogását és lett részrehajló, értetlen egyéb jelenségek, mozgások, személyek irányában.

Állításomat egy személyes esetem történetével szeretném alátámasztani. 1983 és 1985 között egy franciaországi egyetemen tanítottam, közeli kapcsolatba kerültem Milan Kunderával, akinek a magyarországi mozgolódásokról beszélgetve jellegzetes példaként elmondtam, hogyan és miért kergette szét a pártközpont annak idején, 1983-ban a *Mozgó Világ* című folyóirat szerkesztőségét. Kundera ötlete volt, hogy erről az esetről, melyről senki sem hallott, be kellene számolni az irodalmi élet valamelyik rangos orgánumában, annak évfordulójához kapcsolódva. Az ő közvetítésével jutottam el végül François Thébaud-hoz, aki akkoriban, 1977 és 1988 között az *Esprit* főszerkesztője volt. Az ötletet lelkesen fogadta, azt mondta, hogy kész a *Mozgó Világ*nak akár egy egész számot szentelni, de mindenképpen bőséges teret kíván adni az egész ügynek. Megemlítette azt a két magyar emigráns személyt is, akik majd bekapcsolódnak véleményükkel, segítségükkel. 1984 őszén autómban jól eldugva kivittem egy csomagot, tizenöt-húsz számot azzal, hogy szívesen közreműködöm a válogatásban és a fordításban is. Erről levelet is írtam Thébaud-nak. Azonban a folytatásra sohasem került sor, jelentkezéseimre kitérő válaszokat kaptam, hazatértem után pedig már nem mertem erőltetni a dolgot sem telefonon, sem levélben. Soha, semmi sem jelent meg a *Mozgó Világ*ról a folyóiratban. Utólag visszaemlékezve erre az esetre úgy gondolom, akkoriban görbült el a tükör. Az *Esprit* éppen ezekben az években került még közelebb a magyar valósághoz, választott és kikötött a demokratikus ellenzék mellett. A *Mozgó Világ* széles spektrumú, az ellenzékiség teljes skáláját megmutató lázongása nem illett a képbe, idegen volt Thébaud-nak, vagy legalábbis rossz refe-

renciákat kapott róla. Később valaki, aki közel áll hozzá, az üggyel kapcsolatban azt a furcsa megjegyzést tette nekem, hogy Kulin Ferenc főszerkesztőből 1991-ben az MDF frakcióvezetője lett. Ami úgy hangzott, hogy az ilyesmit Párizsban már 1985-ben előre lehetett látni.

Az *Esprit*ben a fordulat előtt közölt utolsó hosszabb magyar vonatkozású írás 1990 márciusában jelent meg, a választások előestéjén. Kende Péter elemzése kezdetén rámutat, hogy a magyar ellenzékből két csoport áll a rivaldafényben, egyrészt az egykori demokratikus ellenzékből származó SZDSZ, másrészt a populista irodalmi mozgalomból származó MDF. Érdemes felfigyelni a fejtői örökség továbbélésére a populista szó használata tekintetében. Fentebb már kifejtettem, hogy ennek a franciában a „népiekkel" szemben pejoratív jelentése van. Röviddel tovább, még mindig a bevezetőben egyébként Kende utal arra a lehetőségre, hogy a helyzet a választások után nagykoalíciót kényszeríthet ki a két formáció között. Ám a magyar belpolitika legfontosabb problémájának szemmel láthatóan azt tartja, amit elemzése első részének már a címe is jelez: populisták és urbánusok.

A francia közeg számára készült fejtegetés érdekessége, hogy a háború előtti népies–urbánus ellentét értelmezésének egyik sémájával írja le a fél évszázaddal későbbi helyzetet, s felbukkan azonnal az antiszemitizmus gondja is. Egybeolvasva az *Esprit* 1945 óta közreadott magyar vonatkozású publikációit, ez a szempont korábban nem kapott hangot, és Kis János elemzésében sincsen jelen egyébként a populizmus-antiszemitizmus problematika. Kende, kidomborítva saját külső megfigyelői helyzetét azt írja, hogy az SZDSZ nem jobban nemzetellenes vagy nemzettagadó, mint amennyire az MDF antiszemita. Ha a „politikai korrektség" által követett értelmezést tekintem, akkor a nemzetellenesség kifejezés használata nem más, mint antiszemita vádaskodás. Azaz Kende bonyolult mondatával, mintegy tagad-

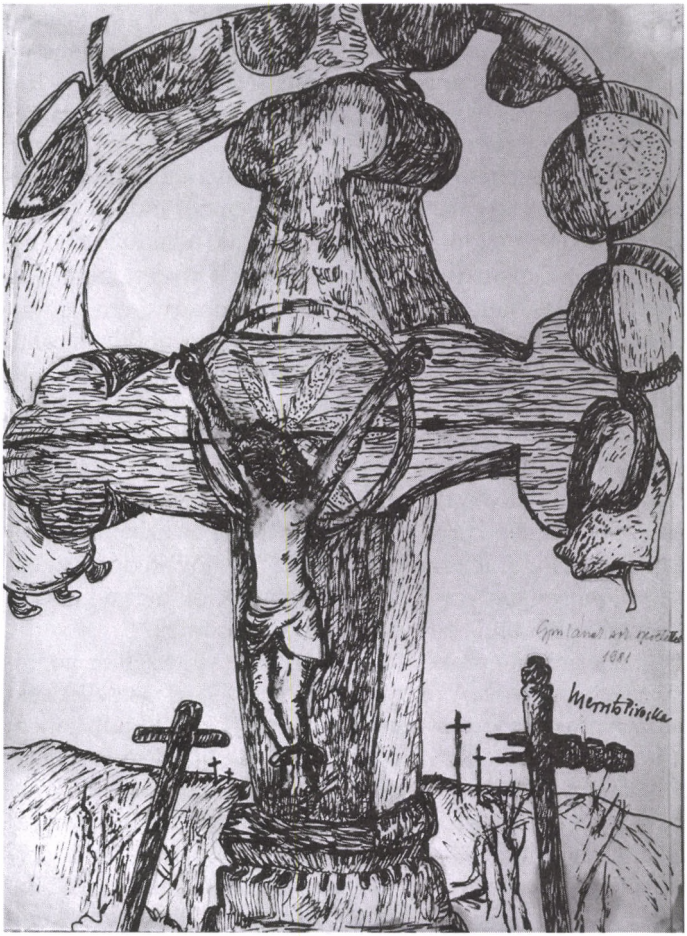

KERESZT
Tusrajz

va egy állítást, a magyar belpolitika általa legfontosabbnak tartott dinamizmusát leegyszerűsíti a nemzetellensség (SzDSz), illetve az antiszemitizmus (MDF) ellentétére. Röviden: a magyar belpolitikát Kende szerint az antiszemitizmus kérdése határozná meg.[7]

Nincs itt lehetőség arra, hogy mindezt a történeti összefüggésekben vizsgáljam. A politikai elemzés műfaja egyébként is a kevéssé időtállóak közé tartozik, a változó helyzetek mindig újakat kívánnak. Nem a vita kedvéért, nem is az ellentmondás, netán elmarasztalás szándékával említem itt tehát a fentieket, csupán azt szeretném jelezni, illusztrálni, hogy milyen nagyra tágult a szakadék néhány év alatt. Továbbá hogy milyen korán megjelent a magyar közelmúltat oly végzetesen mérgező, az ellenzékiségben – többek közt éppen a *Mozgó Világ*ban és a *Bibó Emlékkönyv*ben – egymáshoz közel kerülő embereket megosztó antiszemitizmus-vád és a „politikailag korrekt" módszer.[8] Mert az urbánus–népies koncepció újraélesztése a távolságok növekedését okozta, különösen amikor ezek az interpretációk már a külföldi megítélés, például az *Esprit* súlyával erősödtek.

Szerintem érdekes még Kendének az MSZP-re vonatkozó értékelése is. A reformkommunisták, írja, az ellenzéki mozgalmakhoz képest nem jobbra vagy balra állnak, hanem a két irányzat közepét foglalják el. Az MSZP-nek ugyanis van egy nacionalista vagy populista irányzata, de, úgymond, van szociáldemokrata beállítottsága is. Továbbá azt is lehet mondani, teszi hozzá Kende, hogy az MDF és szövetségesei alkotják a jobbközépet, az SZDSZ és a szociáldemokraták a balközépet, ám ebben a helyzetben a volt kommunisták nem képesek meghatározni önmagukat.

Kende Péter helyzetértékelése azért érdekes dokumentum, mert az *Esprit* kiterjedt és befolyásos szellemi holdudvarának azt a véleményét tükrözi, amely Kis János felfogását tekinti a magáénak. Ebbe egy gyökeresebb, a Kádár-korszakkal szakító fordulat vagy a tökéletlen a rendszer meg-

változtatása nem illett bele. Ez az elemzés azt a benyomást kelti, hogy a szerző számára gyökeres fordulat szorongató képzet, és magát a szorongást az antiszemitizmus felbukkanásának vélt lehetősége hívja elő.

Ma elterjedt az a csalódott nézet, hogy Magyarországon nem is következett be fordulat 1989–90-ben. Az előbbiek alátámasztani látszanak azt a véleményt, hogy valóban, a magyar belső ellenzék legkoherensebb része, az erős nemzetközi elismeréstől övezett, úgynevezett. demokratikus ellenzék, nem fordulatra készült. A fordulat azonban a várakozások ellenére, elsőként Magyarországon, majd a berlini fal leomlását követően az egész szocialista világban igenis bekövetkezett. Eddig az *Esprit*ről volt szó, de emlékezhetünk, Mitterrand elnök röviddel az NDK bukása előtt még hivatalos látogatást tett ott, mert sem ő, sem más európai vezetők nem voltak felkészülve a fordulatra. Tükreik görbék voltak, az NDK bukását, a szovjetrendszer összeomlását követően pedig, átmenetileg, a német egység lehetősége rémképként meredt eléjük.

Az összegzés, a következtetés és az ítélet megfogalmazása előtt vagy helyett indokolt figyelembe venni, majd mérlegelni egy nagyon fontos körülményt. Úgy tetszik, most fordulathoz érkeztünk. Húsz évvel a gazdasági, politikai, intézményes és más fordulatok után most megy végbe a gondolkodásmódé is. Most veszti el aktualitását sok egyéb mellett az a gondolkodásmód is, amelyet az *Esprit* harmadik időszaka jelenített meg. Lezárul, eltávolodik ez is, mint a múlt többi, már nem velünk élő részlete.

Granasztói György

Jegyzetek

[1] Roger Garaudy, majd Bernard-Henry Levi és Zeev Sternhell éles támadásai fasiszta kollaborációval is vádolták az *Esprit* folyóiratot. (Vö. Zeev Sternhell, *Ni droite, ni gauche*, Paris, Le Seuil, 1983, új kiad.. Fayard, 2000.)-

[2] Az *Esprit* történetéről Michel Winock (1975) és Goulven Bodick (2005) írt monográfiát.

[3] A budapesti Francia Intézet 2009. június 8-án kerekasztal-beszélgetést rendezett az *Esprit*ről François Thèbaud egykori főszerkesztő részvételével. Itt köszönöm meg François Laquièze kulturális tanácsosnak, hogy meghívott erre az estre, és így módom volt jelen írásom fő gondolatainak kifejtésére.

[4] A teljes szöveg magyarul először megjelent: Bibó István: *A harmadik út*. London, 1960. „Emlékirat, Magyarország helyzete és a világhelyzet" címmel. Ld. még Bibó István válogatott tanulmányok.. 4. k. 1935–1979. Szerk. Ifj. Bibó István. Bp., Magvető, 1990. 213–239. o.

[5] A *nép* kifejezés Bibó-féle értelmezését hosszan idézi Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Bp., 1989, Püski. 497–498. o.

[6] Rakowski álnéven Kis János és Bencze György szerepelt.

[7] Ha az ellenkezőjét akarná állítani annak, amit magam feltételezek, akkor a mondatnak nem lenne értelme. A teljes mondat így hangzik az eredeti szövegben: „Une chose est sûre, en tout cas pour un observateur étranger comme moi, c'est que l'Alliance des démocrates libres n'est pas plus antinationale où anationale que le forum n'est antisémite." *Esprit*. 1990. március. 4. o.

[8] Meggyőződésemet részletesen kifejtettem *Zsidókérdés? A lelkiismeret fájdalma, vagy a harc eszköze?* c. esszémben. *Magyar Szemle*. 2002. 11–12. sz. és 2003. 1–2. sz. Újra kiadva: *Mi történik itt?* Bp., Magyar Szemle Könyvek. 2003. 217–259. o.

POPULIZMUS ÉS LELEPLEZÉS

Ki a populista?

Egyre gyakrabban olvasom újságcikkekben, hallom beszélgetésekben, hogy ez vagy az a politikus „populista", hogy ez vagy az az álláspont, javaslat tulajdonképpen „populizmus". 2009. május 2-án olvasom a *Népszabadság*ban a SME szlovák napilapból átvett értékelést, mely összehasonlítja a cseh és magyar kormányválságot, és arra a következtetésre jut, hogy „Mindkét országban közös az is, hogy erős populista ellenzékkel rendelkezik (...), mely kihasználta, hogy az emberek nem akarnak lemondani azokról az illúziókról, hogy lehetséges szocialista módon dolgozni és kapitalista módon élni." 2009. április 13-i számában a *Wall Street Journal* Orbán Viktor „populizmusát" bírálja, arra hivatkozva, hogy Orbán a munkaadók és az alkalmazottak adóinak csökkentését javasolja. A belgrádi *DANAS* egy hónappal később (2009. május 15.), címoldalon az EU-országok populizmusáról ír (elsősorban nyugat-európai országokra vonatkoztatva a megjelölést). A *DANAS* szerint, mivel az EU-országok polgárai nem szívesen látnak országaikban muzulmánokat, romákat és albánokat, ellenzik a határok megnyitását – és az európai parlamenti választási kampányban a politikusok ezt populista módon támogatják. Ezért is késik a vízumkényszer megszüntetése. A példákat sokáig lehetne sorolni, egynéhányra vissza is térek még.

Manapság a „populizmus" jelző rendszerint a leleplezés szövegkörnyezetében és szerepében jelenik meg. Arra igyekszik rávilágítani, hogy vannak sokaknak tetsző ígé-

retek, javaslatok, melyek azonban tulajdonképpen megvalósíthatatlanok – és ha mégis megvalósulnának, hosszabb távon mégsem a kisemberek életkörülményeinek javulását hoznák. A „populizmus" kifejezés eredeti jelentéstartalma ennél jóval árnyaltabb. Kétségtelen azonban, hogy a mai közbeszédben – nemcsak Magyarországon – a „populizmus" kifejezés nem a politikai tudományok ezzel kapcsolatos összetett képzeteit igyekszik tükrözni, hanem egy retorikai fegyver, mely tényleges vagy vélt ábrándokkal és demagógiával igyekszik szembehelyezkedni. Így ma a „populizmus" kifejezés elsősorban jelző, melynek a szerepe megbélyegzés. Ha enyhébb megbélyegzésről van szó, akkor egy enyhítő pótminősítésre is szükség van. Így például, amikor a *Népszabadság* 2009. április 16-i száma arról tudósít, hogy Debrecen belvárosában a korábban vitatható módon kivágott fák helyére újakat ültetnek, a cikkíró úgy fogalmaz, hogy „A kivágott fák helyén a közelmúltban látványos és némileg populista akció keretében kezdték meg a faültetést"... (úgy, hogy a polgármester és több önkormányzati képviselő ásót ragadott). Tekintve hogy a „populizmus" a mai szóhasználatban egy markánsabb megbélyegzést hordoz, mely az adott esetben aránytalan lehetett volna, a szövegbe bekerült lágyításként a „némileg".

A belgrádi *Vreme* hetilap 2009. április 9-i számában „populistának" minősíti Obama vízióját egy atomfegyvermentes világról. Az atomfegyver-mentesség nem vált ki semmilyen ellenszenvet a cikkíróban, de a „populizmus" jelző konnotációja mégis negatív és leleplező célzatú, abban az értelemben, hogy Obama egy népszerű, de lehetetlen elképzelés hangsúlyozásával igyekszik bővíteni támogatóinak körét.

Érdekes kérdést vett fel Steinmeier német külügyminiszter interjúja (*Népszabadság*, 2009. április 9.). Arra a kérdésre, hogy hogyan lehet szembeszállni azzal, hogy az „elmaradt gazdasági fejlődés miatti csalódás felerősíti a nacio-

nalista és populista érzelmeket, s erősödik az utca hangja", Steinmeier kijelenti, hogy „ebben a helyzetben a felelősségteljes politikának szembe kell szállnia a populista tendenciákkal". Hozzáteszi ugyanakkor, hogy szükséges a pénzpiacok szigorúbb szabályzása, a menedzserek túlzott fizetésének korlátok közé szorítása. Steinmeier szerint „Aki azt akarja, hogy a válság okait szüntessük meg, és hogy a társadalom igazságosabb legyen, hogy egy topmenedzser évente ne keressen annyit, mint 500 ápolónő, annak a szociáldemokráciát kell választani." Két hónappal korábban (2009. február 5.) a *New York Times* a menedzserfizetésekkel kapcsolatos „populista felháborodásról" (*populist outrage*) ír; 2009. március 17-én pedig a *Washington Post* a menedzserek felé irányuló „populista düh" (*populist anger*) kifejezést használja.[1] Ezek szerint Steinmeier is populista, amikor a topmenedzser-fizetéseket támadja és összeköti a válság okaival?

Kétségtelen, hogy egy válsághelyzetben különösen nagy szükség van leleplező tisztánlátásra. Az sem vitatható, hogy válsághelyzet van világszerte. Az utóbbi években a közbeszédben a „populizmus" kifejezés valamennyire eltávolodott a politikai tudományokban körvonalazódó jelentésterületről, felerősödött a negatív kiegészítő jelentés és a velejáró leleplezést célzó elkötelezettség. A kérdés az, hogy mennyire bizonyult alkalmasnak a „populizmus" fogalma a leleplező szerepre.

Maradjunk egyelőre a menedzserfizetéseknél. Amikor a *New York Times* és a *Washington Post* populista felháborodásról és populista dühről beszélnek, a negatív konnotációt nyilván nem igazolhatja egy olyan feltételezés, hogy tulajdonképpen nincsen baj a menedzserfizetésekkel. Dehogynincs baj. Esetleg arról lehetne szó, hogy olcsó népszerűséget keres az, aki az általános utálatnak örvendő menedzserfizetéseket bírálja, amikor az igazi problémák másutt vannak (mondjuk a bürokráciában vagy a munkahelyteremtés elmaradásában). Ha a menedzserfizetések nem igazán szá-

mítanak, akkor ezeknek célkeresztbe állítása népszerű lehet ugyan, de „populista", mert a népszerűséget, és nem a lényeget keresi. Persze ahhoz, hogy a szó negatív értelmében populistának nevezhessük azt, aki a menedzserfizetések csökkentését követeli, tudnunk kellene azt is, hogy mekkorák is valójában a menedzserfizetések. Ezt pedig nemigen lehet tudni. Sok országban – Magyarország is ezek közé tartozik – nem publikusak a menedzserfizetések, legalábbis a magánszférában nem. Így nem is látjuk és nem láthatjuk azokat. A tisztánlátásnak pedig meglehetősen elemi feltétele a látás. Hadd említsek azonban néhány olyan adatot, melyek ismertek. Amerikai példákat vennék, mert ott átláthatóbb a helyzet, minden tőzsdeszereplő köteles évente közölni az öt legmagasabb fizetést. Tény, hogy elég sok olyan menedzserfizetés van, mely nem ötszáz, hanem ötezer vagy annál is több ápolónői fizetésnek felel meg.[2] Ide kapcsolódnak persze a bónuszok is. 2008-ban, a krízis tudatában (és sok esetben állami segélyek birtokában) a Wall Streeten 18 milliárd dollár bónuszt osztottak szét. Ez nem valami rendhagyó esemény volt. 2007-ben 32,9 milliárd dollár bónuszt osztottak.[3] Tekintettel arra, hogy egy átlagos munkahely (mondjuk ápolónői) évi 20–30 000 dollár keresetet jelent, a 2008. évi bónuszok legalább 600 000, a 2007-es bónuszok legalább 1,3 millió munkahelyet jelentettek (iktattak ki?). Ezek amerikai viszonylatban is komoly számok. Persze lehet úgy érvelni, hogy populizmus lenne azt követelni, hogy a bónuszok helyett több alkalmazott legyen, mert nem teremtődött igazán új munkaigény, és nem racionális, hogy egy félmillióval vagy millióval több ember végezze ugyanazt a munkát. Ezzel viszont szembe lehetne helyezni azt az érvet, hogy a 100 millió dollárokat meghaladó menedzserfizetések (melyek lehetővé teszik, mondjuk, hogy a menedzser naponta 15 luxusautót vásároljon magának) teljesen elváltak minden emberi igénytől. Ha valamilyen emberi fejlődés távlatait keressük, valószínű, hogy emberibb a teljesebb foglalkoztatás és

a csökkenő munkaterhelés irányába fordulni ahelyett, hogy a jelenlegi menedzserfizetések és bónuszok divatját követnénk. Itt van aztán az érv is, hogy ha, mondjuk, 1 millióval több embernek van fizetése, ez sokkal ösztönzőbben hat a gazdaságra. Egy 156 milliós fizetés[4] sok luxuslakás megvételére is elég, de nem valószínű, hogy egy ember mondjuk öt (vagy legyen tíz) lakásnál többet vegyen saját használatra. Ha viszont ez a fizetés „csupán" 5 millióra csökkenne, akkor a maradékból legalább 5000 embernek lehetne még fizetése, és ezek több munkát adhatnak az építőiparnak – vagy mondjuk az élelmiszeriparnak. Még ösztönzőbben hathatna, ha – a cégvezetői bónuszok helyett – 1 millió emberrel többnek lenne állása és fizetése. Hadd tegyem hozzá azt is, hogy ma a bónuszokat osztogató amerikai bankok számottevő része az adófizetők pénzéből fenntartott bank. Azt is mondhatnánk, hogy szociális segélyen levő bank. E szociális segély természetesen elsősorban a likviditást igyekszik fenntartani – de tény, hogy ebből fedezik a menedzserfizetéseket és bónuszokat is. Szóval ahhoz, hogy kimondjuk, hogy valaki elrugaszkodott-e a tények talajától, ismernünk kellene és figyelembe kellene vennünk a tényeket.

Van egy megrögződés, mely szerint a „karcsúsítás" (létszámleépítés) az, ami igazán racionális. Feltétlenül így van ez? 2008. augusztus 8-án közli a *Népszabadság* címoldalon, hogy „Létszámleépítésből növelte a profitot a Magyar Telekom". A rövid cikk közli, hogy Christopher Mattheisen elnök-vezérigazgató szerint a jobb eredmények hátterében részben az áll, hogy az első évben csoportszinten 13,9 százalékkal csökkent a munkavállalók létszáma. A *Népszabadság* csak átveszi ezt az információt az MTI-től, kommentárt nem fűz hozzá. Annál élesebb azonban a *Süddeutsche Zeitung* kommentárja, mely két héttel később (a 2008. augusztus 23/24. számában) szintén a Telekom „karcsúsító" akcióival foglalkozik (ezúttal Németországban). A keményen menedzserellenes cikk[5] felrója, hogy a Telekomban (és más vál-

lalatokban) elsősorban és a legkönnyebben embereken takarékoskodnak. Az írás alaphangja a felháborodás. Ezek után a populizmust bíráló populista Steinmeier külügyminiszter mellett a *Süddeutsche Zeitung* is populista?

Hadd vegyek egy ellenkező indíttatású példát is. Elöljáróban annyit, hogy a populizmus hagyományos ellentéte az elitizmus. Ebben a vonatkozásban talán nem logikátlan populistának nevezni azt, aki szembehelyezkedik a menedzseri elittel, és felháborodik a menedzseri fizetéseken és bónuszokon. Az történt azonban, hogy a közbeszédben elhalványult (vagy el is tűnt) a populizmus–elitizmus koordináta-rendszer, a megbélyegzés került előtérbe, és így zavarónak tűnik valamit populizmusnak nevezni anélkül, hogy a hangulattérben ott ne legyen a már megszokott markáns lejáratás. Ugyanakkor, pontosan azért, mert a „populizmus" sikeres megbélyegző fegyverré vált, ezt egyre többen igyekeznek használni. Néha-néha már az elitizmus ellenfelei is, akik éppen az elitista retorikát igyekeznek megbélyegezni a „populista" leleplező jelzővel. Ismét a *Népszabadság*ból idéznék. A 2009. március 26-i szám egy véleményt közöl (Palugyai István), mely a környezetvédők és a zöldek érveit támogatja. E vélemény szembehelyezkedik azokkal, akik azt igyekeznek magyarázni, hogy a Velencei-tó határába tervezett kaszinóváros, vagy a porpáci kínai teherszállító repülőtér az érintett környéken élők jólétét jelenti, és emellett munkahelyeket teremt. A szöveg írója szerint „Ez az igyekezet pedig legtöbbször – és temérdek pénz birtokában nagy erővel, ügyes marketingfogásokkal, gyakran szívhez szóló *populista* [kiemelés tőlem] érvekkel – háttérbe szorítja az élhető és fenntartható környezet védelmének szempontjait." Tehát a beruházók által olyan gyakran használt „munkahelyteremtés", szintén populista érv a szó negatív értelmében. Tényleg populizmus a munkahelyteremtés hangoztatása? (És függetlenül attól, hogy éppen populizmus-e, megérdemli a leleplező megbélyegzést?) Arra persze vissza lehet-

ne gondolni, hogy hányszor is hallottuk az utóbbi időben érvként a „munkahelyteremtést", és hányféle kontextusban.

Egy ilyesféle számadást végzett egy évvel ezelőtt (2008. április 1.) a *Guardian*. George Monbiot cikkíró szerint „Nincsen akkora nonszensz, hogy azt ne lehetne munkahelyteremtéssel igazolni."[6] A cikk nyomon követi és elemzi a munkahelyteremtő bejelentéseket, melyek mindenféle vállalkozásokat (és adófizetői hozzájárulásokat) igazolnak, számba veszi a közvetlen és közvetett munkahelyteremtéseket, és észreveszi, hogy a „közvetlen" és „közvetett" kombinálásával és keverésével egyre több az olyan állítólagos munkahely, melyet több „munkahelyteremtő" is a maga javára ír. Megállapítja azt is, hogy a Tesco és egyéb üzleti láncok kihelyezett (városon kívül helyezett) üzletei nyomán rengeteg bolt (és munkahely) szűnik meg a városokban, és hogy a teremtett és elveszített munkahelyeket senki sem veti össze; erre pedig nyilvánvalóan szükség lenne ahhoz, hogy ténylegesen láthassuk a tescói munkahelyteremtés tényleges eredményeit. A cikk – hivatkozva a New Economic Foundation elemzésére – azt is megállapítja, hogy kis helyi boltok viszonylatában kb. 50 000 fontot kell költeni egy munkahely megteremtésére; a szupermarketek esetében egy munkahely ára viszont 250 000 font. Számba véve és elemezve a munkahelyteremtő ígéreteket Angliában, Monbiot megállapítja, hogy ha minden állítás igaz lenne, ma 218 millió ember dolgozna az Egyesült Királyságban (mellékesen, az Egyesült Királyság lakossága 61 millió). Nem egyszerű és nem könnyen nyomon követhető számokról és számadatokról van szó, lehet, hogy más elemzések más végeredményre jutnának, mint a *Guardian*. Kétségtelen azonban, hogy nem kellene minden további nélkül örülni minden javaslatnak, melyben ott van bűvös igeként a „munkahelyteremtés". (Mellesleg érdemes lenne utánanézni, hogy a Magyar Telekom induláskor „létszámleépítésből növelhető profitot" vagy pedig munkahelyteremtést ígért.)

Hadd tegyem még ide a (kissé hosszúra sikerült) bevezető sorokba, hogy nemrég Pesten egy vitának voltam tanúja. Egyik ismerősöm azt fejtette ki, hogy populista az, aki állandóan a melegek házasságáról beszél (akár úgy, hogy követeli, akár úgy, hogy hevesen ellenzi) – mert így egy nagy érdeklődést kiváltó témával háttérbe szorít kisebb nyilvános érdeklődést kiváltó, de fontosabb témákat (mint mondjuk a hajléktalanság). A másik ismerősöm erre azt válaszolta, hogy éppen ellenkezőleg, az a populista, aki a hajléktalanságról beszél állandóan és nem a melegek házasságáról, mert ezzel egy megoldhatatlan kérdést tesz az asztalra egy megoldható helyett.

Szóval – akkor is, ha nincsen tiszta és egyértelmű válasz – mégiscsak fel kellene tenni a kérdést, hogy:

Mi is a populizmus?

A populizmussal foglalkozó egyik legismertebb korszerű tanulmánygyűjteményben a kötet szerkesztői (Yves Mény és Yves Surel)[7] a kérdést felvezetve (és Isaiah Berlinre hivatkozva) megoldatlan Hamupipőke-problémáról beszélnek. Azaz: adva van egy populizmus formájú cipő, de nem lehet hozzá lábat találni.

Ehhez hozzá lehetne tenni, hogy a cipőt elsősorban politikai véleményformáló szorgoskodás szabta, és ebbe most nehéz beleilleszteni azt, amit a társadalomtudományok populizmusnak neveztek. Tény persze az is, hogy a populizmus fogalma a társadalomtudományokon belül is változott; módosult a tartalom, módosult az előjel is. Mindemellett kétségtelen, hogy ez a fogalom érdekes szempontokat nyitott és láttatott.

Támpontot keresve, az elitizmussal való szembenállás tűnik a legmegbízhatóbbnak és legkevésbé vitatottnak. Ez a szembenállás – vagy szembeszegülés – tartalmi meghatá-

rozást is hordoz. A populizmus történetéről beszélve John Lukács azzal a megállapítással kezdi, hogy populista felkelések, populista vezetők voltak már a protestáns reformáció előtt, és „szórványosan Európa egész történelmében előfordultak". Hozzáteszi, hogy „szinte mindig az arisztokrácia ellen irányultak, de nem mindig voltak baloldaliak".[8] Mény és Surel közismert tényként említik, hogy a populista retorikának alapköve az a beállítás, hogy a jó, egyszerű és bölcs kisemberekkel szemben a korrupt és inkompetens elit áll. Emellett „a populista mozgalmak rendszerint azt állítják, hogy az embereket elárulták a tisztségviselők".[9] (Ide persze hozzátehetnénk, hogy nemigen van olyan ellenzéki párt – akár populista, akár más –, mely ne hangoztatná, hogy a jelen kormány elárulta a választók bizalmát.) *Populizmus* (*Populism*) című könyvében Paul Taggart egy hosszú áttekintést ad a populizmus különböző meghatározásairól[10], és ezekben elismert (vagy nem vitatott) az elitizmussal való szembeállítás. Tamás Gáspár Miklós egy másfél éve közölt cikkének a címe is ezt a szembeállítást tükrözi (*Populizmus és elitizmus*).[11] Az író szerint „A »populizmus« kifejezés nálunkfelé a palifogó demagógiát jelenti." Hozzáteszi, hogy jellegzetes a kifejezés „eszmetörténeti precedens nélküli szemantikai eltorzítása". Az írás nem kíméli sem azokat, akik a „populizmus" kifejezéssel (vissza)élve támadnak – és azokat sem, akik célkeresztbe kerültek. Nem vitatja azonban a populizmus–elitizmus szembeállítást.

A populizmus anitielitista jellegéből az is következik, hogy a populizmus következetesen a közvetlen demokrácia szükségességét hangoztatja, a közvetett (például parlamentáris) demokráciával szemben. Visszatérő programcél a közvetítők kiiktatása.[12] Többen rámutatnak arra is, hogy a populizmus megjelenése és terjeszkedése olyan tünet, mely arra utal, hogy problémák vannak a működő demokráciával. Más kérdés, hogy mikor hoz és mikor nem hoz megfelelő alternatívát a populizmus. Többen okkal nevezték és nevezik

populistának Hitlert, ám De Gaulle-t is; Perónt, McCarthy szenátort, de Jimmy Cartert is.[13] Okkal kelthet aggodalmat a populizmusnak nacionalizmussal párosuló agresszív változata, de a tisztánlátáshoz korántsem elég a „populizmus" megjelölés. Margaret Canovan szerint veszett ügy (*lost cause*) az az igyekvés, hogy a populizmust akár jobboldaliként, akár baloldaliként jelöljük meg.[14] Canovan hozzáteszi, hogy egy dolog biztos: „Ha a »populizmus« fogalma nem létezne, egyetlen társadalomtudós sem találná ki szándékosan; a kifejezés túl határozatlan."[15]

Fogódzókat keresve – és saját szakmai beidegződéseimet követve – megpróbáltam utánanézni, hogy hogyan kezeli a populizmust a joggyakorlat. Azt nem vártam (és nem várhattam) persze, hogy bíróságok mondják meg, kinek van igaza azok között, akik különféle értelemben és különféle előjelekkel használják a kifejezést. Erre az igazságszolgáltatás természetesen nem alkalmas. Reméltem azonban, hogy vannak ítéletek, melyek ilyen vagy olyan kontextusban foglalkoznak a populizmussal, és amelyek kapcsolatba hozzák a populizmust az eldöntendő kérdéssel. A legérdekesebb példákat az amerikai joggyakorlatban találtam. 1898-ban például egy érdekes fellebbezés került Iowa Állam Legfelsőbb Bírósága elé. Az elsőfokú bíróság elutasította a felperes kártérítési igényét. 138 dollárról és 25 centről volt szó. A felperes fellebbezett, és a beadványában az esküdtszék összetételét vitatta, többek között azon az alapon is, hogy „az esküdtszék tagjai zömmel populisták voltak". Az Iowai Legfelsőbb Bíróság ebben nem igazán látott fogas kérdést. „Nehéz elhinni [mondták a bírák], hogy a felperes tényleg azt állítja, hogy ha valaki a populizmus doktrínáiban hisz, az alkalmatlanná válik esküdtszéki feladatra."[16] A fellebbezést elutasították. (Az ítélet szövegéből nem igazán derül ki, hogy hogyan és miért is voltak az esküdtszéki tagok populisták. A bíróság arra utal, hogy a „szabad ezüst" mellett voltak, és ez akkor – 1898-ban – egy politikai kampánynak volt fontos eleme.[17])

TEMETÉS
Színes tusrajz

Egy frissebb – de az indoklásban szintén a 19. századig visszanyúló – ügyben, Washington Állam Legfelsőbb Bírósága arról döntött[18], hogy alkotmányba ütközik-e, ha fegyházak magánvállalatokban dolgoztatnak rabokat. (Nem az Egyesült Államok, hanem Washington Állam alkotmányáról van szó, melynek II. szakaszában egy olyan szabály van, mely szerint 1890. január elsejétől a fegyencek munkáját nem lehet bérbe adni személyeknek, cégeknek vagy vállalatoknak; valamint hogy törvény rendezi majd, hogy a fegyencek „az állam javára" végezhessenek munkát.) A II. szakaszban említett törvény meg is született, és lehetővé tette hogy magánvállalatoknak is dolgozzanak fegyencek. Az e törvény alapján kötött szerződések megsemmisítését kérték munkaszervezetek Washington Állam alkotmányára hivatkozva, azzal érvelve, hogy a törvény (és persze a szerződés is) túllépi az „állam javára" alkotmányos megfogalmazás kerete-

it. A bíróság fontosnak tartotta a történelmi háttér elemzését. Több forrásra és tanulmányra hivatkozva beszél a „leírhatatlan brutalitásról" mellyel a magánvállalatok kezelték az elítélteket a 19. században. Külön kiemeli, hogy az alkotmányozó közgyűlést megelőző évek alatt (1880-as évek) „az alakuló [Washington] állam politikai életében a populista mozgalom dominált, és ez erősen befolyásolta Washington alkotmányát". A bíróság hozzáteszi, hogy „A populizmus agrár gyökerekből indult, és filozófiájában a kisvállalatok és dolgozó polgárok védelmét hangsúlyozta. A populista eszmék között központi jelentősége volt az egyén védelmének az államapparátus és a politikai kapcsolatokkal rendelkező nagyvállalatok koalíciója ellen." Az alkotmányos rendelkezés értelmét és célját történeti értelmezéssel keresve, a bírák leszögezik, hogy az alkotmány az állam és a nagyvállalatok „tisztességtelen előnyöket biztosító összefonódását" bíráló washingtoni populisták befolyása alatt született. Ebből arra a következtetésre jutottak, hogy az „állam javára" kifejezést használva „a populisták csak arra gondolhattak, hogy börtön-munkaerő [prison labor] ne legyen a magánipar javára használva". Ezen meggondolások alapján Washington Állam Legfelsőbb Bírósága alkotmányellenesnek nyilvánította azokat a jogszabályokat (és az ezek alapján kötött szerződéseket), melyek lehetővé tették, hogy magánvállalatoknak adjanak bérbe fegyencmunkát a börtönök.

Hogy egy további példát említsek, az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának egy 1985-ös ítélete[19] a faji megkülönböztetéssel kapcsolatban említi a populizmust, és pozitív előjellel. Itt is egy jogszabály alkotmányosságáról volt szó, de ezúttal egy tagállam (Alabama) alkotmányát vizsgálta a bíróság, az Egyesült Államok Alkotmánya fényében. A kérdés az volt, hogy összhangban van-e az Egyesült Államok Alkotmányával Alabama Állam 1901-ben hozott Alkotmányának a 182. paragrafusa, mely szerint elveszíti választójogát az, akit „erkölcsi becstelenségért" (*moral*

turpitude) ítélnek el. A 182. paragrafus hosszan sorolja, hogy kiktől kell megvonni a választói jogot. Ide tartoznak még például a gyilkosok és gyújtogatók, de az idióták és elmebetegek is; a bigámisták; akik verik a feleségüket; akiket „fajkeveredésért" (*miscegenation*) ítéltek el; vagy akik csavargók. Az „erkölcsi becstelenség" azért vált különösen fontossá, mert 1916-ban az Alabama Állam Legfelsőbb Bírósága kimondta, hogy ez a megjelölés kiterjed olyan cselekményre is, melyet a törvény egyébként nem tart büntetendőnek, de „önmagában erkölcstelen" (*immoral in itself*).[20] A történelmi gyökereket és indítékokat keresve, az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága megállapította, hogy az elsőrendű cél az volt, hogy a feketék minél kisebb számban szavazhassanak – és ez a cél meg is valósult. A Bíróság elfogadta dr J. Mills Thornton társadalomtudós szakértői vallomását, mely szerint a feketék és szegény fehérek kiszorítása az, amit a déli demokraták akartak elérni az 1901-es Alabamai Alkotmány 182. paragrafusával. A bíróság szerint a déli demokraták attól féltek, hogy a feketék és szegény fehérek szavazataival a populisták elhódíthatják a hatalmat. Tehát a populisták szemben álltak azokkal, akik faji diszkriminációt vezettek be. Az ítélet kimondja, hogy a szavazati jog megvonása az „erkölcsi becstelenség" ilyen értelmezése alapján sérti az egyenlő elbánás alkotmányos elvét.

Az utóbbi két ítélet (Washington Állam és az Egyesült Államok legfelsőbb bíróságainak ítéletei) egy történelmi háttér elemeként láttatja a populizmust – és (legalábbis viszonylag) pozitív tényezőként. Egy egészen friss (2009. február 27-én hozott) ítélet szintén történelmi háttérben láttatja a populizmust, és – csakúgy, mint az 1985-ös legfelsőbb bírósági ítélet – a faji megkülönböztetéssel kapcsolatban. Ezúttal azonban a populizmussal egy kiegészítő minősítés párosul („reakciós populizmus"), változik az előjel, és nem a feketék, hanem a rasszizmus oldalán nyer besorolást. A Nebraskai Legfelsőbb Bíróság 2009-ben egy vá-

lasztott bírósági ítélet megsemmisítéséről döntött.[21] A történet főszereplője egy nebraskai rendőr, akit otthagyott a felesége egy latin-amerikai (*hispanic*) férfi kedvéért. A rendőr ezután tagja lett a Knights Partynak, mely tulajdonképpen a Ku-Klux-Klan szervezete. A választott bírói döntés szerint ez nem volt elég ok a munkaviszony megszüntetésére. A Nebraskai Legfelsőbb Bíróság azt találta azonban, hogy az ilyen választottbírói döntés közrendet sért. Az ítélet történelmi visszatekintésben elemzi a Ku-Klux-Klan erőszakos kampányait a „feketék, zsidók, külföldiek, katolikusok, és a választójognak a nőkre való kiterjesztéséért harcolók [women suffragists]" ellen, a történelem során. Eközben helyeselve idéz egy történészt, aki a KKK „reakciós populizmusáról" is beszél.

Egy egészen más szövegkörnyezetben merül fel a „populizmus" megjelölés egy 1988-as New York-i bírósági ítéletben.[22] Ez a történet egy floridai csodagyerekről szól (Stephen Baccus), aki 14 éves korában végezte el az egyetemet (University of Miami), és ezután kezdte jogi tanulmányait. 17 éves korában szerzett jogi doktorátust, majd Florida Államban letette az ügyvédi vizsgát is. Probléma akkor merült fel, amikor New York Államban is ügyvédi vizsgát akart tenni. Ez a próbálkozás két akadályba is ütközött. A New York-i szabályok szerint csak az tehet ügyvédi vizsgát, aki legalább 18 éves volt, amikor a jogi tanulmányait elkezdte, és aki legalább 21 éves, amikor ügyvédi vizsgát tesz. A kérdés az volt, hogy ezek a feltételek sértik-e az egyenlő elbánás alkotmányos elvét. A bíróság ismét elemezte a szabály meghozatalának a körülményeit 1846-ban. Az elemzés kitér az akkor kifejtett érvekre, idézve azokat, akik szigorúbb feltételeket szabtak volna az ügyvédi hivatás gyakorlásához, és azokat is, akik szerint „ha valaki éles szerszámokat használ, hadd vágja meg az ujját". A bíróság szerint „a 21 éves korhatár a populizmus és a jogi szakma iránti általános megvetés házasságából született". (Az ítélet egészéből az vehető ki,

hogy a „populisták" maguk a „nyitott ajtók" politikája mellett voltak.) – A bíróság egyébként úgy döntött, hogy sérti az egyenlő elbánás elvét az a feltétel, hogy a 18. életév után lehet csak megkezdeni a jogi tanulmányokat; nem tartotta azonban alkotmányellenesnek azt a feltételt, mely szerint a jelöltnek be kell töltenie a 21. életévét ahhoz, hogy ügyvédi vizsgát tehessen. Baccus tehát letehette a New York-i ügyvédi vizsgát is, csak várnia kellett egy keveset.

*

Ez előbb felhozott példák valamennyien egy korábbi időszakig nyúlnak vissza, és abban igyekeznek megérteni és láttatni a populizmust. Szeretnék még két ítéletet megemlíteni (az egyik 2005-ben, a másik 2008-ban született), melyek mai viszonyokra alkalmazzák a „populizmus" kifejezést. Ezekben az ügyekben e kifejezésnek csak jelző szerepe van, de így is világosan láttat egy előjelet, és (valamivel kevésbé) értelmet is. Egy 1991-ben indult ügy 2005-ben jutott el a floridai fellebviteli bírósághoz.[23] A felperes Lynn French légikisasszony volt, aki azért perelte a cigarettagyártó cégeket, mert ki volt téve az utasok dohányzásának, és ezért súlyos egészségkárosodást szenvedett. A bíróság komoly kártérítést ítélt meg. A Philip Morris és más cigarettagyártók többek között azt is kifogásolták, hogy French kisasszony ügyvédje „kvázi-populista és business-ellenes" hergelő retorikájával előítéleteket teremtett. A bíróság elutasította ezt a kifogást, anélkül, hogy komolyabban vizsgálta volna, mi is a „kvázi-populista és business-ellenes" retorika. A populizmus és a business-ellenesség összekapcsolása összhangban áll azokkal a képzetekkel, melyeket a korábban említett ítéletek a 19. századba visszanyúlva láttatnak. A populizmus és a nagyvállalatok szembeállítása egyébként gyakori. Már Polányi is a populisták és a Wall Street (19. századi) pörlekedéseiről ír.[24] Érdekes az érvelésben a „kvázi-populista" megjelölés.

A Philip Morris ügyvédje ezzel minden valószínűség szerint valami olyasmit akart közölni, hogy „még rosszabb, mint egy igazi populista". Az ügyvédi érv nem bizonyult sikeresnek – és a megfogalmazás sem tűnik annak.

A 2008-as ügy főszereplői egyrészt egy Evans nevű üzletember, másrészt a Haliburton cég (melynek iraki üzleteit és Rumsfeld volt amerikai hadügyminiszterrel való érdekösszefonódásait sokat emlegette a sajtó az elmúlt években). A vita tárgya a felek között kötött garanciaszerződés értelmezése volt.[25] Evans azzal érvelt, hogy aki fogalmazta a garanciatervezetet (ez a Haliburton volt), az kell hogy viselje az értelmezési nehézségek terhét. Ez az elv több európai jogban ismert, és visszavezethető a *contra proferentem* római jogi maximára.[26] A bíróság nem így látta, és különösebb magyarázat nélkül „populista nonszensz"-nek nevezte Evans értelmezési javaslatát. A negatív előjel evidens (bár az indokoltsága nem az). Arra a kérdésre, hogy hogyan kapcsolódik össze a *contra proferentem* elv és a populizmus, talán az lehetne a válasz, hogy a texasi bíróság azt az igyekezetet láthatta az érvben, hogy a gyengébb fél részesüljön fokozottabb védelemben – és ebben láthatott populizmust.

Bíróságokról beszélve, megemlítenék még egy cikket a *International Herald Tribune*-ből (2008. március 15–16). A cikkíró (Jeffrey Rosen) nem idéz ugyan ítéleteket, de minősíti azokat, és eközben használja a „populizmus" kifejezést. Rosen a 2008 júniusáig terjedő legújabb időszakot elemzi az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának történetében, és arra a megállapításra jut, hogy e periódus páratlanul eredményes volt az Amerikai Kereskedelmi Kamara és az üzleti világ szempontjából. Eltűntek azok a populista bírák és ítéletek, melyek a környezetvédelem javára és a nagyvállalatok ellen alkalmaztak volna itt-ott tágabb értelmezést. Ma a legfelsőbb bíróságon nincsen többé olyan bíró, aki „gazdasági populista" lenne, szögezi le a cikkíró. (Hadd

tegyem hozzá, hogy a cikkből nem az érződik ki, hogy ez feltétlenül örvendetes is lenne.)

Sok értelmezést, megfogalmazást lehetne még felsorolni. Olyat is, amely megerősíti, olyat is, amely cáfolja egyik vagy másik eddig feljegyzett álláspontot. Egyszerű válasz azonban nincsen arra a kérdésre, hogy mi is a populizmus. Vannak hagyományos szembeállítások (populizmus – elitizmus), de nincsen pontosan körülhatárolt jelentéstartalom, mely minden további felvezetés és magyarázat nélkül, önmagában egyértelmű eligazítást adna annak, aki a populizmus szót olvassa. Nincsen állandó és stabil intenzitású előjel sem.

Leleplezés?

Alig vitatható, hogy a politikusok ígéreteit nem annyira az határozza meg, hogy mit kellene tenni – hanem inkább az, hogy mit lenne célszerű mondani. Ez persze nem igazán újszerű jelenség. Inkább újdonság, hogy már nem a politikusok, hanem a kommunikációs szakértők határozzák meg, hogy mit is lenne célszerű mondani. Hozzátenném, hogy az uralkodó diskurzusnak a nagyotmondás mellett egyre fontosabb eleme a semmitmondás. Ebben a helyzetben a leleplezés elemi igény.

Nézem Budapesten a június 7-ére kitűzött európai parlamenti választások plakátjait. Ezeknek a nagyot és/vagy nem-sokat-mondásáról akartam írni, de közben egy római tanácskozás révén megláttam az olasz plakátokat, és ezeket még frappánsabb példának látom. Tudom, hogy azzal, hogy olasz és nem magyar példát helyezek előtérbe, kikerülök és elmulasztok egy stílusmegrögződést, melyet itt, az anyaországban ismertem meg. Úgy indul, egyébként, hogy: „mert itt, ugye, Magyarországon…" – és aztán mindig arra lejt, hogy ilyesmi csak egy ilyen országban lehetséges, ahol minden vacak, de én magam valamivel jobb vagyok, mert

látom ezt. E stílusfordulat kihagyásával nem akarom igazán dicsérni a magyarországi plakátokat, de tessék megnézni az olaszokat. (Szintén a június 7-i európai parlamenti választásokra készültek.) Például:

La nostra Europa
Più forte noi – più forte Europa
In Europa per l'Italia

A plakátok jelenléte nyilván fontosabbá vált, mint az üzenet. Nem valószínű, hogy valaki azért szavazna a Berlusconi-pártra, mert a plakátjuk azt mondja, hogy „A mi Európánk". Azért esetleg igen, mert tele van az ország ezekkel a plakátokkal. Grafikailag is meglehetősen közhelyesek a plakátok. A pop-art művészei ilyesmit leleplező, paródiaszándékkal festettek évtizedekkel ezelőtt. A mai politikai plakátok azonban nem láttatják, hanem gyakorolják a közhelyeket. Mintha a karikatúraszerű közhelyképek és szövegek mögül valaki kilopta volna a kijáró és odatartozó iróniát.

Szóval valóban szükség van leleplezésre. A semmitmondásnak a semmitmondását kellene láttatni. Az olcsó népszerűséget célzó politikai ígéreteknek viszont az álságosságát, megvalósíthatatlanságát (vagy legalábbis kétséges voltát) kellene feltárni. Ez pedig nehéz feladat. Nehéz azért is, mert egyre átláthatatlanabbak a gazdasági folyamatok, és teljesen tiszta szándékkal sem könnyű eligazodni. Segít-e ebben a „populizmus" vagy „populista" megjelölés?

A politikai vitákban persze mindennapos dolog azt hangoztatni, hogy a másik fél felelőtlenül ígérget, vagy egyszerűen hazudik. A „populizmus" kifejezés használata azonban egy olyan gondolkodásra igyekszik utalni, mely az ilyen politikai csetepaték felett alakul. A kódolás szerint, ami a „populizmus" kifejezésbe csomagolva kerül elénk, az nem egyszerűen valakinek az az állítása, hogy a másik hazudik – hanem egy művelt elemző észrevétele. Ez kétségte-

lenül többletérték. Persze egy ilyen kódolás (azt is mondhatnám, „elitista kódolás") fenntartása akkor lehetséges, ha a jelenségek megértése marad a cél, nem pedig egy ellenszenves mozgalom vagy pártvezér megbélyegzése. Az elemzői hozzáálláshoz természetszerűen kapcsolódna az előjel nyitottsága is. Ezt látjuk egyébként legtöbbször a politikai tudományokban – ezt látjuk a korábban felhozott amerikai példák nagy részében is. Az előjel megbélyegzéssé merevedése megnehezíti az elemző hozzáállás (és nimbusz) fenntartását. További nehézséget jelent a fogalom használatának mértéktelen kiterjesztése. Nemigen van már olyan tényleges vagy vélt fogyatékosság, melyet a másik oldalon állók ne neveznének populizmusnak. Így persze meginog a fogalom koordináta-rendszere, és maga a fogalom is. Korunkat a fogalomfogyasztás is jellemzi. Aztán – csakúgy, mint a pénzpiacokon – megjelentek a derivátumok is. Például: „Hitler populista volt. Tehát, ha X. Y. populista, akkor ő is olyan Hitler-fajta." A probléma ott van, hogy bár Hitler populista volt, nem ez a megjelölés ragadja meg valójában Hitler torz embertelenségét. De Gaulle is populista volt.

Nehézségek vannak az egyre szélesedő jelentésterülettel is. Ha minden ígéret, mely széles néprétegeknek tetszik, populizmus, akkor mi nem az, mi az összehasonlítási alap? Megmarad a „populizmus" szó mögött bármilyen sajátos jelentéstartalom, ha minden ígérgetést és demagógiát ezzel jelölünk? Esetleg úgy pontosíthatnánk a jelentésterületet, hogy nem minden politikus populista, aki tömegeknek tetsző ígéreteket tesz, hanem csak az, aki felelősség nélkül tesz tömegeknek tetsző ígéreteket. Nem hiszem azonban, hogy sokan lennének, akikre ez a feloldás vonatkoztatható.

Ki számít tehát ma populistának? Aki demagóg? Aki nacionalista? Aki a mai gazdasági helyzetben rövid távon javulást ígér? Aki csökkentené a menedzserfizetéseket? Aki munkahelyteremtést ígér? Aki valamikor gulyáskommunizmust ígért valódi kemény kommunizmus helyett? Aki

ma gulyásliberalizmust ígér? Aki szerint egy 18 éves is tehet ügyvédi vizsgát? Aki keményen követel kártérítést a dohányipari cégektől?

Aztán – amint mondtam – problémát hoz az előjel megmerevedése. Ez megnehezíti mondjuk azoknak a munkáját, akik valamilyen szövegkörnyezetben egyszerűen az elitizmus ellenpólusát akarják láttatni, anélkül, hogy ezt eleve elítélnék. Természetszerűleg a „populizmus" kifejezés felé nyúlnának, de ez közben toxikussá vált, és megfertőzheti a mondanivalót.

Ugyanakkor, pontosan azért, mert megrögződött, hogy ami populizmus, az csalárd és rossz, ma már zavarja az igazságérzetet, ha halljuk, hogy populistának neveznek valamit vagy valakit, aki számunkra nem ellenszenves – akkor is, ha a megjelölés, eredeti jelentéstartalma szerint, pontos. A belgrádi *DANAS* napilap 2009. április 6-i számában megjelent cikkben Ruža Ćirković felháborodik azon, hogy populistának nevezik azt, aki a parlamenti képviselők napidíjának csökkentését követeli, de nem nevezik populistának azt, aki az ő fizetését vagy a nyugdíjakat akarja csökkenteni. Ha a fogalom eredeti jelentésterületén mozognánk, nehezen lenne érthető a felháborodás. De ha azt vesszük figyelembe, hogy a mai közbeszédben ami populista, az egyúttal rögtön álságos és helytelen is, akkor érthető az újságírónő felháborodása.

Az történt, hogy a „populizmus" kifejezés inkább idomult egy tökéletlen valósághoz, mintsem hogy sikerült volna erre hatnia. Eközben – legalábbis átmenetileg – sikeres megbélyegző eszközzé vált. Erre építettek aztán azok, akik egy problémát igyekeztek láttatni – és azok is, akik problémaként akarták láttatni, amit az ellenfél tesz. Így jutottunk oda, hogy ma teljesen képlékennyé vált a jelentéstartalom, és a szó használata ma inkább a megbélyegzés igyekezetét láttatja, mint a megbélyegzendő problémát. A leleplezés elsiklott.

Várady Tibor

Jegyzetek

[1] S. Labaton, V. Bajaj: *Obama Calls for „Common Sense" on Executive Pay, New York Times*, 5.II. 2009; M. Shear, P. Kane: Anger Over Firm Depletes Obama's Political Capital, *The Washington Post*, 15.III.2009

[2] Ennek több példáját említem amerikai forrásokra való hivatkozásokkal a *Kommunista piacgondolkodás* című írásomban, *Beszélő*, 2007. július/augusztus, 21–30.

[3] Az adatokat a *New York Times* közli 2009. január 29.-i számában, a *What Red Ink? Wall Street Paid Hefty Bonuses* c. cikkben, 1. és 17. o.

[4] Ennyi volt Robert Nardelli fizetése a Home Depot-ban, mielőtt sikertelensége miat menesztették (210 millió dolláros végkielégítéssel). Nardelli ezután a Chrysler vezetését vette át, melynek csődbemeneteléről 2009. május 2-án tudósítanak a napilapok.

[5] S. Haas, Verschiebemasse Mensch, *Süddeutsche Zeitung*, 23/24. August 2008. 4. o.

[6] George Monbiot: *Jobs are used to justify anything, but the numbers don't add up, Guardian*, April 1, 2008. 23. o. A cikk első mondata „There is no nonsense so gross that it cannot be justified by the creation of jobs."

[7] Yves Mény–Yves Surel: *The Constitutive Ambiguity of Populism – a Mény–Surel Democracies and the Populist Change* c. tanulmánykötetben, Palgrave Publ. 2002, 1–21.

[8] John Lukács: *Demokrácia és populizmus*, Európa Kiadó, 2008. 59. o.

[9] Y. Mény–Y. Surel: Op. cit. 12. o.

[10] Paul Taggart: *Populism*, Open University Press, Philadelphia, 2000, 10–22 o.

[11] Tamás Gáspár Miklós: *Populizmus és elitizmus, Élet és Irodalom*, 2005. december 23.

[12] Lásd Herbert Kitschelt: *Popular Dissatisfaction with Democracy*: Populism and Party Systems (az idézett Mény–Surel válogatásban, 179–196. o.)

[13] Lásd pl. Margaret Canovan, *Populism*, 1981, 289–301. o. (Conclusions)

[14] M. Canovan, Op. cit.. 294

[15] M. Canovan, Op. cit. 301

[16] Frank v. Davenport, Sheriff at al., Supreme Court of Iowa, 1898. május 19, 105 Iowa 588.

[17] A „szabad ezüst" és a populizmus összekapcsolását valószínűleg az magyarázza, hogy a 19. század végén a populista néppárt (People's Party) síkraszállt a mezőgazdasági kölcsönök visszafizetésének meg-

könnyítéséért. Ez azon is múlott, hogy helyettesíthető-e a dollár aranyfedezete amerikai ezüsttel.

[18] Washington Water Jet Workers Association (and other appellants) v. Howard Yarborough (and other respondents), 151 Wash 2d. 470, 90 P 3d 42 – az ítéletet 2004. május 13-án hozták és 2004. május 27-én módosították.

[19] Nell Hunter et al v. Victor Underwood, 471 U.S. 222, (1985. április 16-i ítélet)

[20] Pippin v. State, 197 Ala 613, 616

[21] State of Nebraska v. Robert Henderson, Supreme Court of Nebraska, 277 Neb. 240, (2009. február 27.)

[22] Stephen Baccus v. Arthur Karger et al., S.D.N.Y. 692 F. Supp. 290 (1988. augusztus 17.)

[23] Philip Morris Inc. et al v. Lynn French District Court of Appeal of Florida, Third District. 897 So. 2d 480 (az ítéletet 2004. december 22-én hozták, majd a bíróság 2005. április 13-án megtagadta az újratárgyalást)

[24] Polányi Károly: *A nagy átalakulás – Korunk gazdasági és politikai gyökerei*, Napvilág Kiadó 2004, 285 o. (Polányi azt a művét 1946-ban írta angolul, *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Times*. A magyar fordítás a 2001. évi 2. kiadás alapján készült.)

[25] Haliburton Energy Services v. Lavon Evans, United States District Court, S.D. Texas, 2008 Westlaw 5525602 (az ítéletet 2008. április 29-én hozták)

[26] Lásd pl. az Európai Szerződésjogi Bizottság által kidolgozott Európai Szerződésjogi Elvek (European Contract Principles) 5:103 szakaszát.

A HARMADIK ÚT ELTÉRŐ KÉPVISELETEI

Erdei Ferenc és Kovács Imre a két világháború közötti parasztpolgárosodás esélyeiről

A népi szociográfusok korszakos jelentőségű mozgalma túlmutat a két világháború közötti időszakon, amennyiben az ott felvetett problémák (a birtokrendszer kérdése, a parasztság válsága, e csoport társadalmi integrálásának problémái, a középosztály szerepe, társadalmi funkciója, a nemzet politikai vezetésének kérdései stb.) a magyar társadalomfejlődés modern kori kulcskérdéseit jelentik. A népi szociográfiák előzményeiről és a hőskorszak (1936–1938) jellemzőiről lásd részletesebben Némedi Dénes (Némedi, 1985) és Borbándi Gyula (Borbándi, 1983) munkáját. A népi szociográfia jelentősége az, hogy ezekre a sorskérdésekre a térség társadalmasulását kifejező válaszokat igyekeztek adni. A magyar társadalomfejlődés sajátosságait kifejező, mind a nyugati, mind a keleti társadalomfejlődés által kínált mintát elutasító, harmadik utas elképzelések ugyan nem előzmények nélküli, de talán Szabó Dezső (Szabó Dezső, 1991, 2003) és Németh László (Németh László, 1992, 1999) mellett legnagyobb hatású képviselete kötődik ehhez a mozgalomhoz.* Sok tekintetben Ady munkássága, különösen publicisztikája is már ide sorolható, de elsősorban Szabó Dezsőnek a harmincas évek ifjú nemzedékére is nagy hatású felfogása, illetve Németh Lászlónak már a húszas években elinduló publicisztikája azok az előzmények, amelyekben a harmadik utas elképzelések hangsúlyosan megjelennek. (Ady ez irányú munkásságáról lásd Németh László elemzését: Németh, [1934] (1992), 440–453.)

* Az irodalmi hivatkozásokat összesítő Irodalom terjedelmi okok miatt csak a *Magyar Szemle Online*-on olvasható. (A szerk.)

Sok eszmecsere foglalkozott a harmadik út lehetséges tartalmaival a korszakban és az azóta eltelt időszakban is. Noha a rendszerváltás után kibontakozó diskurzus leginkább a népi szociográfusok nagy hatású működésével is összefüggő harmincas évekbeli népi–urbánus vitához kapcsolódik, meglehetősen kevés szó esik a népi szociográfusok sokszor egymást kiegészítő, máskor egymással versengő elképzeléseiről. Azokról az egyaránt harmadik utas megközelítésekről, amelyek az autentikus magyar lét és társadalomfejlődés lehetőségeit egyértelműen a parasztsághoz kapcsolják. Ez a tanulmány a népi szociográfusok mozgalmának két talán legellentmondásosabb alakjának, Erdei Ferencnek és Kovács Imrének a harmadik utas elképzeléseit veti össze és helyezi el a szociográfusok mozgalmában.

E két szerző szociografikus munkássága a népi szociográfusok harmadik utas elképzeléseket megfogalmazó, de társadalomszemléletében, politikai cselekvés-stratégiájában heterogén csoportján belül sok azonosságot mutat. Ugyan Erdei ez irányú munkásságát (Erdei, 1937, 1938) társadalomtörténeti, szociológusi kvalitásai okán leginkább Szabó Zoltán felfogásával (Szabó Zoltán, 1936, 1937) szokás összekapcsolni, de a két szerző között az eltérések a harmadik utas politika tartalmaiban jelentősek. Szabó Zoltánnak a parasztság kiszolgáltatott helyzetének bemutatásával a célja a középosztály és a politikai elit felelősségérzetének felkeltése és olyan társadalmi reformok elindítása, megerősítése, amely reformelképzeléseiben a kurzus konzervativizmusának talaján áll. Erdei harmadik utas elképzelése azonban sokkal radikálisabban veti fel a társadalom átalakításának kérdését. Az azonosságokat Erdei és Kovács Imre harmadik utassága között elsősorban a politikai rendszer határait feszegető elképzelések azonossága és a nyílt politikai állásfoglalás jelenti. Szabó Zoltán tartózkodik a közvetlen politikai csatározásokban való részvételtől, különösen a Márciusi Front és a Nemzeti Parasztpárt nemzeti radikális prog-

PORTRÉ
Ceruzarajz

ramjával való közösségvállalástól. Ez teremt azonban ideig-óráig közös platformot Kovács Imre és Erdei között. Ennek előzményei mutatkoznak meg a két szerző párhuzamokat mutató szociografikus munkásságában.

Szemben az Erdeinél és Szabó Zoltánnal meglévő egyezőségekkel, itt elsősorban nem a hasonló társadalomtudományos felkészültség köti össze a két szerzőt. Kétségtelen ugyan, hogy Kovács Imre paraszt- és társadalomismerete kiemeli őt az irodalmár szociográfusok (Illyés Gyula, Veres Péter, Féja Géza) közül (miként a Szekfű Gyula részéről érkező 1934-es meghívó a *Magyar Szemle* szerkesztőségébe sem tekinthető kizárólag csak tudománypolitikai megfontolások alapján állónak), de társadalomrajzának differenciáltsága, az egyes jelenségek összekapcsolásának, értelmezésének képessége elmarad Szabó Zoltán és Erdei ez irányú képességétől. Nem is a végiggondolt módszertani eljárások alkalmazása miatt sorolható Erdei mellé, hiszen Kovács Imre saját eredetiségének biztos tudatában eleve fenntartásokkal viseltet minden elméleti, módszertani irányzattal szemben. Lásd erről Kovács Imrének 1977. októberi, New York-i visszaemlékezését (Huszár, 2005: 175–252). Kovács itt a következőképpen fogalmaz saját megközelítésével kapcsolatban: „Egy fiatal agynak ezt a hallatlan igényét és büszkeségét, hogy én is meg tudom csinálni, és főleg azért, mert bennem már akkor kialakult valóban az a határozottság, amit nem győzök ismételni, hogy itt radikális változásokra van szükség. Attól tartottam, hogy ha kutatási módszeremben vagy felfogásomban hagyom magam befolyásolni, könnyen azok befolyása alá esem, akik a megoldást is javasolják." (Huszár, 2005: 182) Kovács kutatói megközelítése a személyes impressziók, a helyzet hozta módszertani megfontolások talaján áll. Ezek az impressziók sem egy semleges, szemlélődő flaneur, az adott jelenséget sok oldalról megközelíteni kívánó kutatói magatartást jelent (miként Simmel szociológiai impresszionizmusa (Simmel, 1973)), hanem a parasztság

személyesen megélt kiszolgáltatottságán politikai eszközökkel változtatni akaró, szociográfiájában is aktívan politizáló személy perspektíváját. Kovács Imre a szociografikus munka célját és a korábbi falukutatások kritikáját a következőképpen fogalmazza meg: „Hibája még a magyar falumunkának, hogy nem aktív célzattal indult meg. Szerintem ugyanis a falumunkának aktívnak kell lenni, ami alatt azt értem, hogy nem szabad a megismerésnél, illetőleg a megismertetésnél megállni, hanem azon túlmenőleg a feltárt és megismert bajok orvoslására kell a fősúlyt helyezni." (Kovács, 1935: 62) Ez utóbbi, harcosan politikus, radikális változásokat akaró attitűd teremt párhuzamokat Erdei és Kovács Imre szociografikus munkássága között. Másrészt Kovácsnál folytatódik az Illyéssel (Illyés, 1933 a, b, 1936) elkezdett, részint Szabó Zoltánnál (Szabó Zoltán, 1936) is hangsúlyosan szereplő nagybirtok-tematika. Ugyan Kovács leginkább elhíresült munkája, *A néma forradalom* (Kovács, 1937) alapjául szolgáló háromhetes terepjárás Zalaegerszegtől, a Dráva mentén, Pécs, Mohács, majd Szeged útvonalon át Békéscsabáig terjed (Borbándi, 1983, ill. Huszár, 2005: 193), de a munka elsősorban a nagybirtok fojtásában, a „halálgyűrűben" tengődő parasztság válaszreakcióival foglalkozik. *A néma forradalom* megírásához Kovács természetesen nem csupán ennek a három hétnek a tapasztalataira hagyatkozott. Egyrészt az alcsúti főhercegi uradalomban szerzett személyes gyerek- és ifjúkori élményei, másrészt a megelőző évek kemsei kutatásai (*Elek és mások*, 1936) szolgáltattak tényanyagot a kötet megírásához.

Kovács helyzetértelmezésében a parasztság nyilvánvaló válságának oka a tarthatatlan birtokszerkezet, amely kis számú tulajdonos kezében több ezer holdas nagybirtokokat összpontosít, míg az összföldterület kisebb részén több százezer szegényparaszt osztozik. A birtokszerkezet kiemelése tematikusan nem mutat újdonságot Illyésék felfogásához képest. Az eltérés és az Erdeivel párhuzamot teremtő

szál az, hogy Kovács Imre történeti tablója, társadalomrajza és parasztábrázolása radikálisan veti fel a parasztságot kiszorító felsőtársadalom felelősségét, és a társadalmi megújulás alapját csak egy radikális, a rendszer határait is feszegető politikai programmal tartja kivitelezhetőnek.

Kovács a parasztság válságának okait lényegében a magyar történelem sajátosságaiban, elsősorban a nemzeti társadalomnak a paraszti negyedik rendet kirekesztő politikájában találja meg. *A néma forradalom*ban még ennél is többet állít: a társadalomfejlődés összes kudarca, a nemzeti sorstragédiák, beleértve ebbe Trianont is, nem a külső tényezők, nem a nemzetiségek és a nagyhatalmak magyarellenes politikájával, hanem a magyar nemzeti társadalom felelőtlen, saját hatalmi preferenciáit a nemzeti érdekek fölé helyező magatartásával hozható összefüggésbe. („A nemesek …összetévesztették saját osztályukat a nemzettel és a másik magyar nemzetről nem akartak tudni." Kovács, [1937] 1989: 30) Kovács Imre úgy látja, hogy az oligarchiáknak és az egyház nemzetvesztő politikájának köszönhető, hogy a parasztság integrálása helyett az osztályérdekeiket képviselő politika nem csupán a parasztság társadalom alatti helyzetét hozta magával, de a trianoni területi veszteségnek is okozójává vált. Ennek az osztályérdekeket tükröző magatartásnak és a parasztság elnyomásának folyamatát kívánja érzékeltetni Kovács történeti tablója is. Itt jut a Budai Nagy Antal-féle parasztmozgalmak kapcsán arra, hogy „Erdély sorsa 1437-ben dőlt el", itt láttatja a Dózsa-féle parasztfelkelést, mint az úri elnyomás elleni utolsó komoly fegyveres ellenállást, és itt taglalja a nemesi társadalomnak Werbőczy alkotmányában kifejeződő parasztellenes politikáját. „A tordai országgyűlésen azután a »három nemzet« megerősíti a kápolnai szövetséget – az »istentelen parasztok« ellen… A zord szociális klíma alól pedig menekül a magyar parasztság. Helyükbe igénytelen románok szivárognak, és megkezdődik a harc Erdélyért. Az akarat még öntudatlan, de száza-

dok múlva igényeik teljessé válnak – és győznek." (Kovács [1937] 1989: 22)

Kovács Imre történeti tablója tehát Erdeivel több ponton érintkező történelemfelfogásról tanúskodik. Egyrészt mindketten osztják a magyar társadalom végletes kettészakítottságáról vallott nézetet. Mindketten két, szociális, társadalmi és kulturális különbségek által élesen elválasztott társadalomról beszélnek. Ahogy Kovács Imre fogalmaz, de ami Erdei szemléletének is sajátja: „Történelmünkön végigvonul a nagy tragédia: két nemzet élt ebben az országban. Mind a kettő magyar volt, mégsem akartak tudni egymásról. Az egyik nemzet – a kiváltságos osztályok (az arisztokrácia, a nemesség, a papság, a polgárság) – kisajátította magának a nemzet szerepét, és önmagát azonosította a nemzettel. A másik nemzet, a jobbágyság nyomorgott, szenvedett, dolgozott, és sohasem gondoltak rá, amikor nemzetről beszéltek." (Kovács [1937] 1989: 138) Erdeinél ez a kettősség az egész szociografikus munkásságában végigvonul. Ennek leghatározottabb megfogalmazására mégis a kéziratos szövegben (Erdei 1976) kerül sor. A paraszti és az őt elnyomó felsőtársadalom megosztottságáról lásd a *Parasztok* (Erdei 1938) című munkáját.

Mindkét szerző osztja azt a felfogást, amely szerint a lényegi társadalmi választal nem a régebbi és újabb keletű társadalmi elitek (a történeti-nemzeti társadalom és a modern polgárság) között feszül, hanem a nemzeti társadalomból kiszorított parasztság és a társadalom egyéb, valamilyen módon (még a polgárság esetében is) a nemzeti társadalomhoz tartozó csoportok között van. Míg az előbbi sorsa az elnyomatás és az ez ellen való lázadás, addig az utóbbi a hivatalos nemzeti politika megfogalmazója. Kovács Imre és Erdei is a magyar történelem zsákutcás fejlődéséért a hatalmon lévők csoportját hibáztatja. A történelemfelfogás különbsége abban mutatkozik meg, hogy Erdei ezt az önmagában is radikális, történetileg nehezen védhető felfogást to-

vább radikalizálva, a felsőtársadalom idegenségét, nem magyar voltát emeli ki (Erdei, 1943 b, 1976). Míg Kovács Imre számára a kettős osztatú társadalom mindkét csoportja magyarnak minősül, addig Erdei – éppen az autentikus magyar fejlődés paraszti jegyeinek képviselete okán – a felsőtársadalomtól elvitatja a magyar jegyeket, és azt elsősorban éppen idegensége által definiálja.

Egyértelműen Kovács Imre eredetiségét tükrözi a „néma forradalom" elméletének megalkotása. Felfogása szerint a nemesi társadalomnak a parasztságot több évszázada kirekesztő politikája következményeként és a Dózsa-féle parasztfelkelés után megszilárdított közhatalom forradalmi megdöntésének lehetetlensége a paraszti ellenállást új mederbe sodorja. A tiltakozás a közvetlen szembenállás helyett áttételesen felszínre kerülő, sokszor nem tudatos döntést tükröző magatartásban jelenik meg. Kovács Imre később így emlékezik a néma forradalom koncepciójának kialakulására: „Kemsén nem, ott ez még nem érlelődött bennem... A társadalmi struktúrát ismertem, benne éltem; láttam az összefüggéseket, a Horthy-Magyarország karhatalmi erejét, mit jelent a csendőrség a maga fegyelmezettségével és brutalitásával, mit jelent a rendőrség, mit jelent a rendőrség politikai osztálya, mit jelentenek a Hain Péter-szerű alakok. Fölmértem az ország hatalmi szerkezetét, amellyel szemben a népi elégedetlenség, különböző passzív megnyilatkozásaival, a menekülés formáival tehetetlen; fölmértem, és tudtam, hogy nem erős annyira, hogy megdönthetné a hatalmi szerkezetet. Mégis demonstrálja, hogy nincs megelégedve, változást szeretne, tehát egyfajta hangtalan zokogás volt; hangtalan sírásról van szó. Ezért neveztem néma forradalomnak." (Huszár, 2005: 195–196) Kovács Imre értelmezésében a reformáció kezdeti átütő sikere is ezt a népi ellenállást fejezi ki: nem a hitbeli elem a lényeges („Ha előbb protestáns az ország, és úgy jön a katolikus vallás, akkor mindnyájan katolikusok lesznek." Kovács, [1937]

1989: 138), hanem az úri világgal való szembenállás lehetősége. Ez az ellenállás mutatkozik meg több évszázad múlva is, amikor a 19. század második fele rövid fellendülésének véget vető agrárválság és a nagybirtok racionalizálása jelentős agrárnépesség-felesleget hoz magával. Miután az agrárszocialista ellenállást katonailag felszámolják és az. ún. „deres törvény" (1898. II. tc.) a későbbiekre is kijelöli az uradalmi szegényparasztság mozgásterét, akkor a passzív ellenállás immár a paraszti népességet veszélyeztető magatartásban tör felszínre. Ez mutatkozik meg az alacsony gyermekvállalásban, az „egykézésben" („a birtokos parasztság forradalmi állásfoglalása sorsának reménytelen alakulásával szemben" Kovács, [1937] 1989: 62), a századfordulón évi több százezres tömeget érintő kivándorlásban, majd a határok bezáródása után a világtól való radikális elfordulást hirdető vallási szekták két világháború közötti tömeges térhódításában.

A „néma forradalom" koncepciója ugyan többszörösen nem előzmény nélküli, de Kovács Imre felfogása több jelenségcsoport összekapcsolásával meggyőzően tud érvelni a paraszti társadalom válságának kiterjedtsége mellett. Ez a megközelítés, miközben rámutat a keresztény-nemzeti kurzus idealizált parasztképének tarthatatlanságára, egyúttal a válság felelőseinek kérdését is hangsúlyozottan tematizálja. A népi szociográfia tudatosan vállalt, a közvéleményt aktivizáló, felrázó szerepén túl azt a politikai mozgósítást is elvégzi, amely egyértelműen a fennálló társadalmi és politikai renddel szemben szerveződik. A korabeli hivatalosság jól értette a munka üzenetét, hiszen nem sokkal a kötet megjelenése után „sajtó útján elkövetett osztály elleni izgatás bűntette és a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt" (Kovács, 1989: 149) bűnügyi eljárást kezdeményezett Kovács Imrével szemben. A koncepciós jegyeket is magán viselő peres eljárásban Kovács Imrét összbüntetésül három hónapi fogházbüntetésre és három-

évi hivatalvesztésre, valamint ugyanezen időre terjedő politikai jogvesztésre ítélik. (Kovács, 1989: 187) Maga a néma forradalom koncepciója is a népi szociográfiák által kijelölt értelmezési keretet tükrözi: egy jelenségcsoport különböző dimenzióinak frappáns, egyúttal könnyen emészthető összefoglalását végzi el, amely nem egyszerűen egy jelenség „érzelmektől mentes" leírására, hanem olyan értelmezésre törekszik, amely egy akut válság politikai eszközökkel történő megváltoztatásának lehetőségét is magában rejti. Ekképpen a koncepció érvényességét nem a társadalomtudományos megalapozottság, hanem ez a kettős szempontrendszer (tényfeltárás és politikai mozgósítás) megléte jelöli ki.

A népi szociográfia mozgalmának mezőszerű szerveződésében ilyen módon kevésbé lesz fontos, hogy Kovács Imre „néma forradalom"-felfogása társadalomtörténetileg meglehetősen ingatag lábakon áll. Hiszen nehéz lenne állítani, hogy az egykézés a 19. század végének nyílt politikai ellenállásának leverésével függ össze (hiszen a jelenség a 18. század végétől általánosnak tekinthető). Távol áll a történeti tényszerűségtől az is, hogy a századfordulós kivándorlásban csupán az elnyomott parasztság földéhsége fejeződött volna ki, hiszen például a bácskai vagyonos németség kivándorlása értelmezhetetlen ebben a keretben. A jelenségek leegyszerűsített, de politikailag mozgósító ábrázolását jelenti a szektás mozgalom kialakulásának a passzív politikai ellenállással való magyarázata is, amely során Kovács Imre nem veszi figyelembe a hazatelepülő kivándorlók által magukkal hozott kulturális hatásokat, miként eltekint a paraszti vallásértelmezés több évszázados hagyományának ebben a mozgalomban is megjelenő jegyeinek számbavételétől. Miként a politikai érvelés erejét kívánja növelni az is, hogy Kovács határozottan eltúlozza a szektás mozgalom kiterjedtségét.

Mindezek a jegyek zömében általánosan érvényesek a népi szociográfiáknak a szélesebb társadalmi mező által is kijelölt perspektívájára. Szabó Zoltán és Erdei Ferenc azon-

ban a csoporton belüli különállását éppen azzal határozza meg, hogy elveiben tartózkodni kíván a „néma forradalom"-felfogásában megmutatkozó nagy hatású, sikeresen mozgósító, de társadalomtudományosan nehezen védhető vagy legalábbis jelentős leegyszerűsítéseket magán viselő megközelítésektől. A szociografikus munkák gyakorlatában ez inkább Szabó Zoltánnak sikerül, de nem vitás, hogy a politikai elkötelezettség által motivált Erdei is, egyszerűen szaktudományosabb felkészültsége okán is távolságot mutat Kovács Imre „népszerűbb" értelmezési keretétől. Még akkor is, ha ez sokszor nem is mutatkozik meg másban, mint hogy Erdei politikusi ambíciókat is megjelenítő társadalomértelmezései mindenképpen differenciáltabbak, mint Kovács Imre hasonló motiváltságú történelmi tablói. *A néma forradalom* elképzelése másrészt azonban olyan értelmezési keretet jelent, amely nagyban hat Erdei felfogására is. A hatásmechanizmus iránya nem teljesen egyirányú, hiszen kevésbé kidolgozott formában a néma forradalom felfogása Erdeinek, Kovács Imre kötetét megelőző munkásságában is tetten érhető. *Futóhomok* című írásában a reformáció felvételében Erdei is a parasztságnak az úri társadalommal szembeni magatartásának, belső forradalmának a hatását látja. A Kovács Imre által a néma forradalom fogalma alá rendelt paraszti válság szimptómái jelennek meg Erdei 1938-as *Parasztok* című munkájában. Ebben a népi szociográfiák eredményeit is összefoglaló munkában a magyar paraszttársadalom válságainak számbavételekor nagyban támaszkodik a Kovács Imre által ábrázolt típusokra. Erdei munkájában ennek a magatartásnak legfőbb típusait a paraszti világot a szektázással vagy a kivándorlás választásával elhagyó „menekülői", a feles bérletbe visszavonuló, az egykézésben a paraszti törvényeket feladó egykéző „fáradtak" jelentik.

Párhuzamok fedezhetők fel a paraszti társadalom egyes csoportjainak jellemzésében is, különösképpen akkor, ha a paraszti rétegek politikai magatartását szemlél-

jük. Mindketten osztják azt a felfogást, miszerint a két világháború közötti időszakra már megtörtént az archaikus paraszti társadalom felbomlása. Erdei és Kovács Imre is vállalkozik a kapitalizálódó viszonyok következtében differenciálódó paraszti világ jellemzésére. Egyaránt azon az álláspontón vannak, hogy a hajdan egységes életvilágú és ezáltal azonos politikai platformon álló parasztság a gazdasági és társadalmi átalakulás eredményeképpen politikai állásfoglalása tekintetében is lényegileg átalakult. Mindketten a történelmi változásban zömében nyertessé váló nagygazdáknak a paraszti sorsközösségről történő leválását érzékelik (Erdei, 1940). Mivel társadalomértelmezésük lényegében ugyanazon a kettős szerkezetű, a paraszti társadalmat leszorított helyzetében ábrázoló társadalommodellen alapszik, mindketten úgy látják, hogy a nagyparaszti réteg – Kovács Imre megfogalmazásával élve – „áttolódik a szakadék másik oldalára". (Kovács [1937] 1989: 60) Erdei és Kovács Imre is úgy látja, hogy – éppen a társadalom végzetes kettészakítottsága miatt – ez a paraszti sorsközösség megtagadását jelenti, és egy olyan középosztályosodási folyamatot, amely csak a társadalmi eredet eltitkolásával valósulhat meg. Azonos a két szerző felfogásában az is, hogy ezzel a kényszerű önfeladással párosuló társadalmi felemelkedéssel szemben mindketten egy a középparasztságra alapozott polgárosodás mellett foglalnak állást (Erdei, 1934, 1939, ill. Kovács, 1940). Lényegében a parasztság úri jegyek nélküli polgári fejlődését kívánják előmozdítani. Ugyan eltérő vehemenciával és hangsúllyal, de megegyeznek abban is, hogy ez a parasztpolgári fejlődés ne a sváb parasztság által kínált modellen alapuljon. Erdei ellenérzése a sváb parasztpolgári társadalomfejlődéssel szemben egyaránt megmutatkozik szociografikus és politikai munkásságában is. Előbbi közül leginkább a *Futóhomok* (Erdei, 1937) elemzése, utóbbiak közül pedig a Márciusi Front programpontjai emelhetők ki. Mindezek mellett Erdei sohasem jut el az egész sváb társadalom-

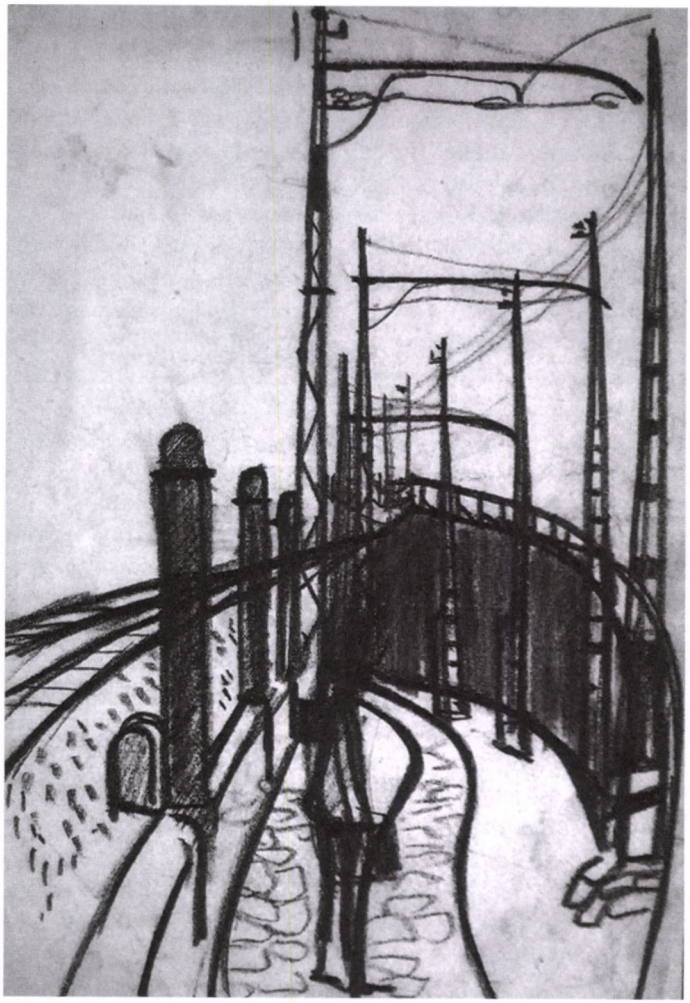

SÍNEK KÖZÖTT
Grafit

fejlődést felszámolni akaró Kovács Imre radikalizmusáig, aki a hazai németségben a Harmadik Birodalom ötödik hadoszlopát látja. (Lásd erről Kovácsnak 1945-ös, *Egy batyuval…* (Kovács, 1945) című írását, amelyben az egész hazai németség kitelepítése mellett agitál.) Az eltérés még akkor is megragadható, ha később belügyminiszterként Erdei sok tekintetben végrehajtja Kovács németellenes politikáját.

A megegyezések mellett a parasztpolgári fejlődés megítélésében ágaznak szét Erdei és Kovács Imre nézetei. Ugyan mindketten osztják azt a véleményt, hogy a parasztság átfogó válsága csak radikális változtatással oldható meg. Ez a fajta nemzeti radikalizmus jelöli ki azt a közös politikai platformot, amely a népi szociográfusok mozgalma idején, különösen az írók perbe fogása után alakul ki a forradalmi változásokat kívánó írók között. Ez teremt közösséget a Márciusi Front két alapítója, Erdei és Kovács Imre között. A politikai program legfontosabb közös eleme az 500 hold fölötti birtokok szétosztását követelő, alapvető földreform megfogalmazása, amely a parasztság társadalmi emancipálásának gazdasági alapját jelentené, illetve a mindenkire kiterjedő, általános, egyenlő és titkos választójog követelése, amely a politikai jogoknak az egész parasztságra való kiterjesztését célozza meg. A „magyar forradalmat" képviselő nemzeti radikális program közös képviselete mellett azonban lényegi eltérést jelent annak megítélése, hogy a gazdasági és politikai átalakulás után miként lehetne a parasztpolgárosodás közösen képviselt programját megvalósítani. Ez az eltérés másrészt nem csupán tartalmában, a különböző politikai elvek képviseletében, hanem legalább ilyen hangsúlyosan annak kidolgozottságában, végiggondoltságában is különbözik a két szerzőnél. A „magyar forradalom" eredetileg Szabó Dezső-i megfogalmazása a következő szavakkal kerül bele a Márciusi Front programjába, a párt 12 pontos követelését követően: „Ebben az embertelen és magyartalan világban csak így látjuk biztosítva népünk jövőjét, és szilár-

dan hisszük, hogy hívek maradtunk az első március szellemében." (Gergely és mások, 1991: 419)

Miként erre már többször rámutattam (Bognár, 2004, 2005 d, 2006 a), Erdei az egész parasztpolgárosodást az álláspontja szerint a magyar társadalomfejlődés organikusságát képviselő alföldi, tanyás mezővárosokra kívánja alapozni. Ő egy olyan parasztpolgárosodás-koncepciót fogalmaz meg, amely a parasztság felsőtársadalmi befolyástól mentesen fejlődő társadalmasulását állítja a középpontba. Erdei egy olyan társadalmasodás híve, amely ekképpen mentes lehet a deficites magyar polgári fejlődés zavaraitól. Ez az eredetileg Szabó Dezső által megfogalmazott (Szabó, 1989, (1991) [1923], (1991) [1935], (1991) [1936 a], (1991) [1936 b], (2003) [1928]), de Erdei által is képviselt program az, amely a parasztság számára minden érintkezési pontot károsnak tekint a fennálló középosztályi csoportokkal.

Miközben Erdeinél ennyire világos elképzelés fogalmazódik meg a nemzeti radikális átalakulás mikéntjéről, addig Kovács Imre jórészt ilyen konkrét vízió nélküli parasztpolgárosodás mellett foglal állást. Ugyan megegyeznek abban, hogy a paraszti kis- és középbirtokok lehetnek a parasztpolgári fejlődés alapjai, de amíg ez a felfogás Erdeinél az egyes kis- és középparaszti gazdaságok részletes taglalásával párosul (Erdei, 1932, 1935 a, b, 1936), Kovács Imre szórványos, ez irányú értelmezéskísérletei megmaradnak az általánosságok szintjén. Míg Erdeinél egy végiggondoltabb, gazdasági elemzéseket (Erdei, 1935–36) is tartalmazó elképzelés sejlik fel, addig Kovács Imre hevenyészett elemzései inkább csupán a paraszti termelés szociális vonatkozásait emelik ki: arra mutatnak rá, hogy a nagybirtokok felosztása ugyan csökkentené a hektáronkénti termésátlagot, de e csökkenés mértéke nem összevethető a parasztság ebből származó szociális emelkedésével. A szociális szempont hangsúlyozásán túl a parasztpolgári fejlődés tartalmának meghatározásában sem *A néma forradalom*ban,

sem publicisztikájában (Kovács 1938), sem a népi szociográfusok mozgalmának vége után keletkezett, összefoglaló tanulmánygyűjteményében, *A parasztéletforma csődjé*ben nem jut túl általános megállapításokon. Nem derül ki, hogy a „kellő anyagi függetlenséggel rendelkező – 10-15 holdas –, egészséges gondolkodású, bizonyos kezdeményező készséggel bíró" (Kovács [1937] 1989: 61) paraszti réteg milyen parasztpolgárosodást jelenítene meg.

Ezek a Kovács Imre-i megfogalmazások egy olyan közírói perspektívára jellemzőek, amely elsősorban a cselekvést, és mindenekelőtt a politikai cselekvést állítja a középpontba. Erdei harcosan politikusi elköteleződése ebben megegyezést mutat, de nála ez a politikai állásfoglalás nem közvetlenül mutatkozik meg szociografikus munkásságában. Erdeinél inkább a differenciált társadalomszerkezeti elemzés alapjául szolgáló értéktételezés politikusi, amely ugyan kijelöli az elemzés következtetéseinek tartalmát, de a kifejtés többnyire tartózkodik a publicisztikai érveléstől. Kovács Imre tudományos kvalitásokat sem nélkülöző tárgyalásmódja azonban közvetlenebbül politizáló, egyfajta szakszerűbb közéleti publicisztikát képviselő megközelítése nem bíbelődik az aprólékos társadalomszerkezeti elemzésekkel.

Ezek az eltérések és azonosságok magyarázzák, hogy a két szerző életpályája csak rövid ideig mutat párhuzamokat. Egyrészt az egyaránt jelenlévő, hasonló tartalmú politikai elköteleződés viszi őket a Márciusi Front alapítói közé. Másrészt azonban annak kudarca után az előzmények logikus következményeképpen más pályán indul el a két szerző. Erdei megpróbálja az ekkor már általa is meghaladottnak gondolt társadalomfelfogását szaktudományosan megalapozni (Erdei, 1941 a, 1942 a, b, c, 1943 a), Kovács Imre pedig a közíró politikusok táborában keresi a cselekvés lehetőségeit.

Ez az eltérő kutatói és közírói attitűd, és másrészt a már tárgyalt, a parasztságon kívüli társadalmi csoportok eltérő megítélése strukturálja alapvetően a két szerző különböző

politikai állásfoglalását is. Erdei az idegennek tekintett felsőtársadalom radikális elutasítását képviseli politikai tevékenységében is. Az egész pályája során (és legyen itt szó nem csupán a politikai állásfoglalásról, hanem szakmai, magánéleti viszonyairól is), mindig az éles szembenállás politikáját képviselte. Mereven ragaszkodott a Szabó Dezső-i intenciókhoz (Szabó Dezső, 1991, 2003), amely szerint bármely kompromisszum a társadalom ezen hitelét veszített csoportjaival, az eredeti, a magyarság lényegét kifejező álláspont képviseletének feladását jelentené. Kovács Imre megengedőbb, a felsőtársadalom felelősségét ugyan hangsúlyosan felvető, de annak magyarságát nem kétségbe vonó felfogásához illeszkedik politikai szerepvállalása is. Számára a hatalmi elit azon csoportjaival való együttműködés mindig megengedett, sőt szükséges, akikben a társadalmi reform szövetségeseit véli megtalálni. Ez vitte pályája elején az Endre László vezette *Magyarság* folyóirathoz, illetve 1934-ben a korabeli szellemi és gazdasági elitet egyaránt reprezentáló *Magyar Szemle* szerkesztőségébe. A *Dunántúl Erdély sorsán?* című, a magyarországi németeknek a nemzet sorsát veszélyeztető földbirtokvásárlásait taglaló munkája végül azonban nem itt, hanem a *Pesti Napló*ban jelenik meg. (Lásd erről részletesebben Kovács Imre visszaemlékezését. Huszár, 2005: 179) Ez fejeződik ki Teleki Pállal való együttműködésében, és a korabeli parlament több tagjához fűződő személyes kapcsolatában is. Miként ez mutatkozik meg a Márciusi Front kudarca után Kovács Imrének a Kisgazdapárttal való kapcsolatkeresésében is. Teleki Pál írja a Kovács Imre által is jegyzett kemsei monográfia előszavát, de Kovács ezután is folyamatosan kapcsolatban van a Teleki vezette tanszékkel, illetve a Telekivel, Györffy Istvánnal és Magyary Zoltánnal együtt megalapított Táj- és Népkutató Központtal. *A néma forradalom* anyaggyűjtését Matolcsy Mátyás országgyűlési képviselővel végzi, és a könyv kiadása után a sajtóperben a szintén képviselő, Sulyok Dezső védi a bíróság előtt. (Utóbbiról lásd részletesebben: Kovács, 1989.)

Noha a Kisgazdapárt a mindenkori hivatalos politika örök ellenzéke volt a két háború közötti időszakban, de az Erdei által képviselt nemzeti radikális perspektívából nézve ugyanúgy a politikai establishment része volt, mint a kormánypártok. Az ő nézőpontjából szemlélve, mindannyian a parasztság „altársadalmi helyzetének" (Erdei, 1938) megszüntetésére alkalmatlan politikai tényezők voltak, amelyek a kettős osztatú társadalomban a hatalommal rendelkezők gazdaság- és társadalompolitikáját képviselték. Szabó Zoltán 1938 tavaszán az akkori belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc személyes felkérésére elvállalja Bihar vármegye főispánja mellett, de attól függetlenül a szociális tanácsadói megbízatást. Hasonlóan Szabó Zoltán állami szerepvállalásához, Kovácsnak a Kisgazdapárttal való együttműködésében is a népi szociográfia mozgalmának árulását látó Erdei (Erdei 1941b) úgy véli, hogy ezek a kompromisszumok a parasztságra alapozott társadalmi változás véghezvitelének esélyét csökkentik. A fennálló politikai elit és a középosztály hatalmának megdöntését célként megfogalmazó Erdei számára inkább magától értetődő, hogy az e céljában osztozó kommunistákban keressen szövetségest. Erdei ezen politikai helyzetértelmezése már az 1943-as szárszói konferencián is megmutatkozik nagy hatású társadalmi tablójában (Erdei 1943 b), de különösképpen Németh Lászlóval és a többi résztvevővel folytatott vitában való állásfoglalásában. (Részletesebben lásd az előbbiről Bognár 2003 b-t, az utóbbiról: Győrffy–Pintér–Sebestyén–Sipos, 1983.) Súlyos történelmi lecke, hogy ez az 1945-ben számára elkerülhetetlennek tűnő kompromisszum nemhogy a magyar parasztságra alapozott társadalmi megújulás alapjait teremti meg, hanem a parasztság végletes kiszolgáltatottságát eredményezi majd.

Bognár Bulcsú

ÖTVEN ÉVE VÉGEZTÉK KI AZ ERDÉLYI „HAZAÁRULÁSI PEREK" TIZENKÉT HALÁLRAÍTÉLTJÉT

3. rész

Szoboszlai Aladár: Confederatio[1]

Új dolgot hirdetni, nagy vállalkozás.[2] És ha még csak új lenne, egy dolog, amire még nem gondolt senki, s nem vetették még el az előítéletek tengerét. Ha körülnézünk, csak előítéleteket látunk, ha hozzányúlunk, máris sértődést okozunk. Érdekes megfigyelni az emberek arcjátékát, amikor magyarok románoknak s románok magyaroknak felvetik problémáikat. Egy ijedtség megy végig az emberek arcán. Ez a légkör kérem, amiben élünk, s most tessék ily körülmények között barátkozást kiépíteni. Ha egy magyar ember egy románnal véletlenül összebarátkozott, akár a villamoson, akár az üzleti életben, sőt férj és feleség, barátságukat kizárólag annak köszönhetik, hogy egymással a témáról nem beszélnek, mint magyar s mint román nem mutatkoznak be egymásnak. A hűvösség jele mutatkozik azonnal, amint a probléma véletlenül fölmerül, az idegesség jele látszik rajtuk, feszélyezve érzik magukat. Ha régi ismerősök szeretnék tartani a barátságot, ezért kerülik a témát, s udvariasságból hazudnak egymásnak. Román és magyar között ma a barátság csak addig áll fönn, míg a téma fölmerül, akkor még udvariaskodnak egy kicsit, de mindkettő úgy érzi, hogy ennek a barátságnak vége. Hogy ők tulajdonképpen nem is barátkozhatnak, mert áthidalhatatlan szakadék van közöttük. A két part között oly nagy a távolság, hogy fel sem lehet mérni.

Ha mégiscsak udvariaskodnának, amikor egymást reciprok rokonszenvükről meg akarják nyugtatni? Amikor megoldást keresünk – két magánember, akin semmi államvédelmi felelősség nincs – magánbeszélgetésekben úgy csoportosítják érveiket, „megoldásaikat", számítva arra az eshetőségre, ha véletlenül e „megoldások" gyakorlattá válnának, talán valamikor, akkor mégis becsaphassák egymást. Ha nem most, akkor egy távoli időpontban kijátszhassák egymást. Vannak annyira..... (controlla), hogy addig jóba lehessenek egymással. Mindkét fél természetesen magát zseniálisnak tartja... Ha még szóbeszédben s papíron is csak udvariaskodunk, ha nem vetjük fel egymás igazi szándékait, nem vagyunk hajlandók még a terepet sem tanulmányozni, akkor igazán nem megyünk semmire. Egy dolgot mindkét félnek meg kell jegyeznie, éspedig... Nézzék Uraim, anynyiszor becsaptuk egymást, hogy trichjeink már rég közismertek. Észjárásunk legkisebb *redőit* is ismerjük már, úgyhogy „szellemi fegyverekkel" harcolni már úgysem tudunk. Vagy elővesszük újra a bicskát – ha a nagyok engedik –, vagy eldobjuk véglegesen.

Állandó vita tárgyát képezi a két nép között: ki a nagyobb soviniszta, a magyar-e vagy a román? Mindkettő. Maga az a tény, hogy két ilyen kis nép ezer éven át a szláv tengerben meg tudta őrizni nemzetiségét, annyi viszontagság között ki tudta harcolni függetlenségét, fejleszteni tudta nemzeti kultúráját, nagy nacionalizmusra vall. Amit elfelejtenek: a román és a magyar nemzeti fejlődésnek nem a magyar és a román voltak első gáncsvetői, hanem a török, a szláv, a német meg a zsidó.

A románság magát diplomata nemzetnek tartja, aki végigkúszik a történelem nemzeti érdekeivel. Tagadhatatlan, hogy az évszázados elnyomatás idején nagy praxisra tettek szert. De ügyességét már régóta saját érdekeivel szemben alkalmazza, akkor, amikor mások segítségével összevesz sorstársával. A diplomáciai „ügyesség", az állandó lavíro-

zás első konkrét eredménye, hogy a román nép eljátszotta politikai hitelét, s érdekeit másoknak kellett kijátszania, hogy magának egy keveset megtarthasson. A magyarság ezzel szemben egyeneslelkűségével dicsekszik, ő a hű szövetséges. De a szövetségek sohasem szolgálják a magyarság érdekeit. Ha a magyarság és románság ésszerűen szövetkezni akar, ezt maguk között és a Confederatio többi népei között teheti csak meg. Szövetkezni közös sorsra ítéltek szoktak csak. S ha még ezt sem teszik meg, akkor sem diplomaták, sem egyeneslelkűek, egyszerűen ostobák.

Szomszédi sors! Szomszédok veszekedni szoktak, akár Péter és Pálnak, akár románoknak és magyaroknak hívják őket. Szomszédok veszekszenek, így mondják, és csak azért van így, mert mondják, ahol nem mondják, ott nincs így. A svédeknek nem jut eszükbe a norvégokkal veszekedni, a hollandoknak sem a belgákkal, pedig ők is csak szomszédok. A román–magyar viszálynak ősi, mélyben rejlő okai vannak? Hazugság! Épp azért veszekszenek, mert két fiatalon alakult állam, a független Magyarország s a független Románia. Alig születtek s még nem tudják, mit csináljanak függetlenségükkel; legényeskednek. Nemrég Magyarország a Német-Római császársághoz tartozott régi európai volt, Románia pedig régi balkáni; mindkettő megszokta a maga világát. Az 1900-as évektől egy új világba estek, Európa közép keletébe, s nem tudják még, hogyan viselkedjenek. Új a lakás, új a környezet s új a függetlenségi ruha. Eddig a magyarok Romániában a törökkel vagy orosszal álltak szemben, a románok pedig Magyarországon a némettel. A két nép ahelyett, hogy kiépítette volna saját világát, felújította szeparatizmusát. Románia Anglia keleti politikájához szegődött, Magyarország az európai németköz (sic). Az ok egyszerű: ezt szokták meg.

A régi szokás erősebb volt az új függetlenségi törekvésnél. Románia független volt, csak a tenger nem volt az övé, az aranybányák nem voltak az övéik, a nemzeti bank

külföldé volt, minden nagy vállalat külföldé volt. Ennek cserében szabad volt románul beszélni, írni és szidni a magyarokat. A nagy árat a románság nem is érezte, annyira benne volt a sovinizmusban. A legnagyobb árat is hajlandó volt megfizetni, csak engedélyezzék neki a sovin nemzeti politikát. Vele szemben a trianoni Magyarország Horthy bukásáig független volt: mert nem volt semmije, határain belül még románjai sem, akikkel veszekedhetett volna. Ha Magyarországon lett volna az olaj, az arany, a tenger, akkor már az első napokban rátették volna a fejüket (sic). Amint később rá is tették fejüket (sic) a dunántúli olajra.

A román–magyar kérdés, minden kényessége és kellemetlensége mellett ma kritikus ponthoz jutott. Már nem lehet udvariaskodni a témával kapcsolatban, s hogy szeretnénk vagy sem róla beszélni, és már nem tőlünk függ. Hálistennek! Aki ma viszályt akar a két nép között, az már nemcsak sovin hanem bornírt. És ha hajlandók lennének még bornírt sovinizmusra is, nem fog náluk sokáig tartani; mert még a természetes nacionalizmusról is az egyiket leszoktatja az orosz, a másikat idővel a német. Ha magyarok és románok tényleg meg akarják tartani függetlenségüket, ha komoly szándékuk kiépíteni gazdaságukat s nemzeti kultúrájukat, ezt csak úgy tehetik meg tartósan, ha egy új államközösségben összefognak. Ez az új dunai állam, főképp ha még Ausztria is csatlakozna hozzá, egy komoly közép-európai hatalmat képezne. A tervezett állam persze csak akkor lenne maradandó, ha a nemzetek tudatosan építenék. Ha mindhárom fél annak tudatában van, hogy az „ő" életét biztosítja az új állam, az „ő" függetlenségéért alakult. Hogy ezen új államközösség érdekeit nem árulhatja el, mert akkor elárulja önmagát.

Csak paritásos alapon lehet az új államot elképzelni. Abban a pillanatban, amikor az egyik fél magát felsőbbrendűnek tekinti, megbomlik az egész. Nem lehet alapja ennek az új államnak a történelmi múlt. A magyarok ezeréves múltra hivatkoznak az erdélyi kérdésben, a románok az et-

KILÁTÁS
Tusrajz

nikai fölényre. Egyik fél véleményében sincs őszinteség. A történelmi múlt nem jogosítja fel a magyarságot a meglevő nagyszámú románság elnyomására. Ez az elnyomatás ex ipso bekövetkezik abban a pillanatban, amikor egyik vagy másik a legkisebb fölénybe lépett. A magyarság a történelmi joggal épp ezt a fölényt akarja biztosítani. A románság pedig fölényét a számaránnyal. Mindkét érvelés logikusan veszekedéshez vezet. A románok azt állítanák, hogy a történelmi jog mulandó, a magyarok pedig gondoskodnának, hogy ne legyen mulandó, elkezdenék irtani a románságot először rafineriával, majd terrorral. Ha újra nemzeti államok születnének, magyarok és románok kezdenék egymást éles szemmel figyelni; a feszültség napról napra nőne, s nyugtalanul lesnék a robbantás pillanatát. Páneurópát nem lehet megvalósítani oly feltételek mellett, hogy a már rég kialakult határok mögött élő népek részben lemondjanak nemzeti szuverenitásukról, de a Dunai Confederatiót sem. E Confederatióban nem lehetnek határkérdések s határigények. Mind a három nemzetnek egyszerre kell lemondania egyéni szuverenitásáról s a Confederatióra vonatkozó szuverenitásáról. Mind a három nép nemzeti élete az integer államban kell történjék. A nemzeti élet legyen független az államtól, akkor is, ha az állam anyagilag s adminisztratíve támogatja a nemzeti törekvéseket. Vagyis valamennyi állami funkcionárius az államnak s nem a nemzetnek tisztviselője.

A nemzet tisztviselője, a nemzet építője valamennyi kultúrmunkás, tanító, író, művész, mindazok, akik strickt nemzeti kulturérdekekkel foglalkoznak. S foglalkozzanak is minél intenzívebben, ehöz (sic) tökéletes szabadságuk van s minden igényelt támogatást az államtól megkapnak, de a tanító, író, művész sohasem lesz maga az állam. Mindazok, akik nem hajlandók az állam nemzeti jellegéről beszélni és mégis Confederatióról beszélnek, álmodozók s szószátjárók.

Az „Erdély-kérdés"; nincs ember, aki a kérdést nemzeti alapon megoldhatná. Ezért volt mindkét fél tudatában an-

nak, hogy a másikat ki kell irtania, ha nemzeti Erdélyt akar. Hogy mire mentek ezzel a bölcsességgel, jól tudjuk. Egy alkalom volt, hogy a nagyhatalmak alázatos szolgákat neveljenek maguknak e két népből. Magyarország húsz éven át készült Erdély fegyveres elfoglalására; de fegyveres erőit Ukrajnában kellett bevesse, hogy fél-Erdélyt Hitlertől megkaphassa. Romániának Transnisztriában s Sztalingrádnál kellett harcolnia szintén Hitler oldalán, hogy Dél-Erdélyt megtarthassa. Majd Észak-Erdélyért Sztalin oldalán harcolt Csehországban. Miután a Horthy-rezsim nem volt hajlandó az oroszoktól követelt földreformot keresztülvinni, az oroszok Erdélyt Romániának ítélték. Az 1946-os Párizsi békeszerződésben Amerika Erdélyt Magyarországnak ítélte, Anglia tartózkodott a szavazástól, Oroszország Romániának, Franciaország szavazata döntötte el, annak a tudatában, hogy Bécstől keletre minden úgyis az oroszoké lesz. Úgy milyen kedves a mi függetlenségünk. A dolog tragédiája, hogy az a komédia magyaroknak és románoknak még mindig jobban tetszik, minthogy egymás között barátkoznának. A nagyhatalmak nyugodtan keverhetik kártyáik közé a két népet; egyik fél az egyiket, a másik a másikat. Tudják, hogy a két társaság van annyira szűklátókörű, hogy engedje vezettetni magát a nagyok pórázától.

Ha conferederatiós alapon magyarok s románok megegyeznének, megmaradna igazán nemzeti önállóságuk, függetlenül orosztól, némettől, angoltól, mindenkitől függetlenül lehetnének románok, magyarok s megmaradna az olajuk, az aranyuk s a nemzeti bankjuk. A sovinizmus már rég elrabolta józan látásukat. Kevesen látják hogy az 1 millió magyarnak Erdélyben kisebb ellenfele a 3 millió román, mint a 180 millió orosz vagy a 80 millió német. Az erőviszonyok olyanok, hogy 3 és 1 millió előbb tudna megegyezni mint 3 vagy 1 millió 180-na1 vagy 80 millióval. Igen, ha a dolgok ilyen egyszerűek lennének, ha nem zavarták volna össze sovinizmussal az emberek fejét. A románok csak tíz-

éves orosz megszállás után jöttek rá, hogy kik az igazi ellenfeleik. S a magyarok is találtak ma valami rokonit a románokkal: a közös ellenfelet.

Tárjunk föl még több diszkréciót: hogyan gondolkodik ma 10 év orosz világ után a román és a magyar? Tudomásul vették, hogy van egy közös ellenfelük, de úgy vélik, nincsenek közös barátaik. A román az angoltól várná, hogy támogassa őt a magyarral szemben, a magyar pedig az amerikaiaktól. Uraim, elképzelésük naiv, a két „nép" ma jóban van. A szituáció nem a régi, nincs már központi német s nyugati demokrácia, csak egy nyugat van. Csak a kelet s nyugat között választhatnak, s azt hiszem, a kelettel jóllaktak. Románia ma, ha Nyugathoz akar tartozni, döntenie kell a magyar barátság mellett. Lenne még egy félmegoldás: Jugoszláviához csatlakoznak, s akkor félkeletiek lesznek egyelőre, később pedig vállalniok kell majd az elszlávosodást. Valószínűnek tartom, hogy ebben a helyzetben a magyar nemzeti politika legalább szándékaiban újra a sovinizmus útjára szeretne lépni. Ki szeretné használni fölényét az Erdély-kérdésben. Quasi az erdélyi románok örüljenek, hogy Nyugathoz tartoznak, abban az esetben, ha Erdély Magyarországé lesz. Engedjék meg, hogy szerény véleményemet kifejezésre juttassam: a románok ennek nem fognak örülni. Az oroszok pedig, akár a kommunista, akár a szláv Oroszország, Erdélyt újra Romániának fogja ígérni, s a herce-hurcának sohasem lesz vége. De ha az erdélyi román a confederatiós államban tényleg otthon fogja érezni magát, akkor még buzdítólag fog hatni a Kárpáton túli románságra is. Akkor igazán értékelni fogja a regáti román is Erdély nyugati jellegét... Tessék elképzelni, milyen hosszú utat kell megtennünk, míg a románság tudatosan egy fedél alatt akar élni a magyarsággal.

„Tudatosan", ez nagyon lényeges. Magyarország s Románia függetlensége inkább névleges, mint valóságos. Az orosz közelség mindig orosz befolyást jelent Romániára. A független Románia is előbb-utóbb keleti befolyás alá fog

kerülni. A jövő nagy Németország még nagyon messze van ahhoz, hogy Anglia már most érdemesnek tartaná kiépíteni Németországgal szembeni hagyományos Balkán-politikáját. A nyugat ma egy vonalfrontban tartja a keletet Finnországtól Görögországig. Románia kizárólag a kelet befolyása alá kerül. De az oroszok visszavonulásakor lesz annyi függetlensége, hogy ha tudatosan akar csatlakozni a Nyugathoz a confederatiós államban. Csak akkor, ha tudatosan akarja, ha képes még áldozatokat is hozni, ha hajlandó még rizikókat is vállalni a kelettel szemben. Ha hajlandó megvitatni az UNO-ban függetlenségének fogalmát; hogy van-e annyira független, hogy csatlakozhasson egy Confederátióhoz. Hogy mennyiben sérti ezen lépésével az orosz érdekeit. Meg kell nyernie csatlakozási szándékához a nyugat szimpátiáját s támogatását...

S vajon megtenné ezt Románia akkor, ha Magyarországon sovi nemzeti politikát lát?

Ott egye őket a fene – válaszol nagy bölcsen a sovin magyar. Európa természetes határa a Kárpátok. Katonailag Európa itt védhető... hol védhető katonailag ma Európa? Máskülönben a mentalitás nagyon is szűklátókörű: a kelet-európai szláv tengerben két nép él, akik a szlávoktól teljesen idegenek. Nyelvük, kultúrájuk, gazdasági érdekeltségeik szomszédaiktól különböznek. E két népet a szlávság, ha nekiiramodik, egyből felszámolhatja. Külön-külön gyengék a nagy szláv befolyással szemben. Kettesben már számottevőek. E két nép fekvése saját sorsára nézve szerencsétlen, Európára nézve nagy szerencse. Bécstől a Fekete-tengerig a három nép mint fal tartja fönn a keleti és szláv inváziót. De csak úgy tudja fenntartani, ha szolidáris, ha misszijának tudatában van. Az már csak természetes, hogy a keleti szlávság mindenkor kísérletet fog tenni, hogy a falat keresztül törje, s hogy kijusson az Adriáig. Nem többről s nem kevesebbről van szó, mint a magyarság s a románság létkérdéséről. A közép-európai szlávoknak, lengyeleknek, csehek-

nek épp úgy eszükbe fog jutni nemzeti alapon az Adriáig eljutni, ahogy az oroszoknak jutott eszükbe a jugoszláviai kirándulás... Uraim, a mi román–magyar viszályunk kis ügy a nagy történelemben. Veszekedésünk elég tragikus ponton játszódik le, legfőbb ideje, hogy abbahagyjuk.

Az, hogy idegenek vagyunk a szlávoktól, még nem hozna bennünket össze, mert a jelek szerint idegenek vagyunk egymástól is. Ez nem igaz; a jelek csalnak. A magyar és román életében feltűnően sokkal több a közös, mint az idegen vonás. Csakhogy közös vonásainkat szándékosan elhallgatták, letompították. Ami közös vonás, azt hol az egyik, hol a másik ki akarta magának sajátítani. Ez volt a nagy csalás. Először is a két nép ízig-vérig keresztény. Ne ítéljék kérem, a románság kereszténységét a templombajárásról (bár Erdélyben ítélhetik erről is). A román és magyar erkölcsi felfogása s életgyakorlata keresztény. Több bennük a keresztény gyakorlat, mint a teológiai tudás. Egészen más az ittlakó s talán általában a németség kereszténysége. A németek kötelességtudóan keresztények, vasárnap elmennek a templomba, német pontossággal, ha nincs épp rentábilisabb munkájuk; szép egyházi énekekkel kísérik a misét, van templomi kultúréletük, de a kereszténység mégsem jutott el a szívükig. A román s a magyar ember kereszténysége a szívből indul. Ha a román kereszténységét talán csak a pomána szokásban éli ki (adakozások), ezt a gyakorlatot azonban nem szabad lebecsülni, nála ez annyit jelent, hogy a kereszténység gyakorlat, a felebaráti szeretet gyakorlata. Úgy a román, mint a magyar görcsös konzervativizmussal ragaszkodik hitéhez. A román nép vallásossága nem azért nem látszik, mert nincs hite, ellenkezőleg, mert túl nagy a hite. Ő mindent a papjára bíz. Ő hisz abban, hogy a papjának annyi ereje van, hogy mindent elintéz az Istennél. Ne vegyék kérem, ezen állításomat nevetségesnek, addig míg igazán nem vizsgálták a nép gondolkodását. E nagy hitből jön a román nép nagy klérustisztelete. Vajon a székely s az alföldi magyar

VONATON
Szénrajz

népnél nem azonos-e a helyzet. Igaz a szlávoknál is. Csakhogy ma a szláv, a szerb és a cseh először szláv s csak másodsorban keresztény. A magyar s a román nép nagy tömege először keresztény s csak másodsorban nemzeti. Nincs nemzeti megmozdulás nálunk, hogy be ne kevernék az angyalokat s szenteket. Idő kell, míg mindenki tudomásul veszi, hogy az angyalok s a szentek sokkal komolyabbak, semhogy a sovinizmust magukévá tennék. A román s a magyar nép lelkiismerete keresztény. A görögkatolikusok tudatában vannak annak, hogy elődeik legtöbbjét az opportunizmus vitte a „Habsburg" rom. kat. Egyházba. De az opportunizmus nem volt oly nagy bennük, hogy visszaszegődtek volna ma a g. keleti egyházhoz. Állásfoglalást a hívőkben ma teológiai érvek döntötték el. Nem vállalták volna az üldöztetést, ha opportunizmusuk vagy nacionalizmusuk nagyobb lett volna hitüknél. A g. keleti Havasalföldön s Moldvában a katolikus és magyar gyűlölet szinte ismeretlen. Az ottani román tiszteletadásban nem is disztingvál reverenda és reverenda között. Úgy a g. keleti, mint a római papság tudatában van annak, hogy reciprok elismerik egymásnál az apostoli folytonosságot. A g. keletiek épp oly messze állnak minden szabadkőművességtől, sőt protestantismustól, mint a római katolikusok.

Ne feledjük, hogy a viszály tűzcsóváját a két nép közé a szabadkőművesek vetették. Miután Kossuthék révén nem tudták Magyarországot a páholynak megnyerni, a román néppel próbálkoztak a Monarchiával szemben. Tüzelték a román sovinizmust, nem azért, hogy nagy Romániát létrehozzák, hanem hogy tönkretegyék a Német-Római Császárságban nagy Magyarországot. Nagy Románia csak eszköz volt. A román soviniszta ténykedések az egyházi magyar intézmények ellen irányultak, e gyilkolásban a nagy tervek szerint elsősorban az Egyházat kellett ütni s csak másodsorban a magyart. A páholy nagy tervét azonban a köznép nem értette, ő a magyart ütötte, 1918-tól. Revansként az első világháború

előtti magyar nemzeti politikáért, amely már veszélyes volt a páholy aknamunkájával szemben. A páholy sürgette a sovinizmust a Balkánon, a Balkáni népek nem maguktól kezdtek a komédiába. Máma azonban maguktól kell abbahagyniok.

A románok büszkén hivatkoznak latin származásukra. Nem veszik észre, hogy ezzel komolyan senki nem törődik, még a román politika sem, amikor az angolszászok barátságát keresi. A franciák sem a latin vért keresték Romániában, hanem az olajat. A franciák nem latinságukra büszkék, hanem franciaságukra. A románok, ha igazán értékelik latin eredetüket, akkor elsősorban a latin kereszténységgel kellene barátkozniok. A latinimádat nem volt oly nagy, sem hogy latinul imádkoztak volna, például a görög katolikusok szertartásaikban. A Római Császárság pedig nem is érdekelte őket. A román nép legfeljebb a jövőben lehet latinrajongó, amennyiben bekapcsolódik a latin-európai világba.

Elmagyarosodás és elrománosodás! Ez a román–magyar kérdés legkeményebb része. Ha ezen a területen vitába szállnak, botrány tör ki. A politikus e kérdéssel csak közvetve foglalkozhat, s a téma nem befolyásolhatja döntéseit. Ugyanis a tényállásokat megállapítani aránylag könnyű, hogy 100–200 évvel ezelőtt mennyi magyar s mennyi román volt Erdélyben, a levéltárak s anyakönyvek pontos statisztikát mutatnak. Tudományos szempontból a téma fel is van dolgozva, gyakorlatilag mégsem jelent megoldást, azért, mert aki ma román vagy magyar, az román vagy magyar akar maradni. S ez ellen senki sem tehet. Amit kérdezni szeretnék: hogyan volt lehetséges a nagy beolvadás, ha a két nép állítólag olyan messze áll egymástól? Ismerem a szórványkérdésre vonatkozó magyar és román irodalmat, de e kérdésre feleletet még sehol nem találtam. Az erdélyi magyarok Magyarországban románosodtak el. Fel lehet tételezni ilyesmit, ha lett volna magyar sovinizmus 1876 előtt. (sic) A magyar sovinizmus azután kezdődött. És hozott valami eredményt? Vagy talán a román sovinizmus? A két nép azért akadt egybe oly sok

helyen, mert temperamentuma, életkörülményei, történelme, keresztény lelkületük, gondolkodásuk azonos. A szászok közé nem akadt be sem magyar, sem román.

Nem véletlen, hogy nagy románok magyar kultúrából táplálkoznak s nagy magyarok románokkal barátkoznak. Egy Ady, Goga, Szabó Dezső nem találtak lényeges differenciát a két nép között, pedig elég nagy magyarok, illetve románok voltak. Maniu maga sem tudta soha, soha megindokolni az ellentéteket, s eddig még senki sem mutatott rájuk. S mégis vannak ellentétek, oly nagyoknak látszanak, hogy szinte kilátástalan eltüntetni őket. De valamennyi „ellentét" látszólagos s mesterséges. Miért jutott e két népnek csak most eszébe veszekedni, amikor 1000 évet élt egymás mellett. A román Hunyadi Magyarország kormányzója lett, ez már elég jele a barátságnak. Mert akkoriban senki sem fűtötte a sovinizmust.

Valósítsunk meg annyit a nemzeti gondolatból, amennyi pozitív. A nemzeti kultúra nem abból áll, hogy egy másik néppel veszekszem, hanem hogy a saját kultúrámat tökéletesítem. Ezt a nacionalizmust, ezt a l'art pour l'art művészetet nem fogják a nagyhatalmak támogatni, legfeljebb közömbösek lesznek vele szemben. Ezt csak mi magunk valósíthatjuk meg, ha igazán szeretjük ezt a nációt, amiről annyit beszélünk.

Hogy a Dunai Confederatiós állam valóra váljon, a megvalósítás érdekében a K. P. D. következő elveket s gyakorlatot javasolja, általában.

1) A Confederatiót nem értjük az erdélyi románokra csak, hanem valamennyire. Vagyis nincs egy Románia a Confederatióban és egy azon kívül. Ebben az esetben autonómiáról lehet csak szó kultúr s nem politikai vonatkozásban. A nemzetek kötelezzék magukat a következőkre:

2) Tudatosítani fogják sajtón, mindennemű propagandán s a nevelésen keresztül a confederatiós állam szükségességét, a népek közti barátságot s szolidaritás eszméjét.

3) Míg a confederatiós állam adminisztratív-mechanizmusa teljesen egységesen nem működik, addig a népek sorsukat közösnek tekintik s valamennyi politikai s gazdasági ügyben közösen tanácskoznak s döntenek.

4) A Confederatióval szembeni hazaárulásnak s felségsértésnek tekintendő minden olyan tendentia, mely egyik vagy másik népközösséget a Confederatio kereteiből ki akarná szakítani.

5) Felségsértésnek tekintendő minden olyan actio, amelyik a Confederatio keretén belül népek közötti szétházást, divergentiát idézne elő, minden olyan jellegű actio, mely az ittlakó népek jogfosztására irányulna.

6) A népek nemzetpolitikájukat a nemzetiségi kultuszminisztériumokon keresztül intézik. A confederatiós államnak egy központi birodalmi kormánya van s annyi kultuszminisztériuma, ahány tagállam (nemzet) vesz részt a Confederatióban. A kultuszügyek finanszírozása a birodalmi kormány feladata.

7) Valamennyi vitás kérdésüket a nemzetek maguk között intézik el az általuk választott vegyes ítélőbíróság előtt.

8) Egymás nemzeti kultúrpolitikáját megfigyelőkkel ellenőrzik.

9) Érveléseikben a népek lemondanak úgy a történelmi jog által biztosított előnyeikről, mint etnikai számarányuk fölényéről, tudatában kell lenniök annak, hogy e tényeken felül akarják megvalósítani a Confederatiót.

10) A helyi néptanácsok s községi adminisztrátorok nemzetisége feleljen meg a lakosság számarányának.

11) Az állampolitikai, gazdasági, tudományos életben, valamint a jogszolgálatban a nemzetiségi szempont nem jöhet számításba.

12) A Confederatio keretén belül semminemű határ nem létezhet.

A Confederatio átmeneti formája:

1) Valamennyi tagállam külön állami életet él.

2) Közös pénzügye, gazdaság- és külpolitikája meg hadügye. Ezen ügyeket egy közös birodalmi parlamentben s közös birodalmi minisztériumban intézik, az utóbbiaknak 3 államtitkárságuk lenne.

3) Valamennyi tagállam abszolút politikai szabadságot engedélyez a demokratikus pártoknak.

4) A népek kultuszügyei az illetékes államhoz tartoznak.

Ez utóbbi (átmeneti forma) lehet, hogy gyakorlatilag hamarabb valósulna meg, de nem lenne maradandó. Ugyanis a lélektani ellentétek, előítéletek még oly nagyok, hogy ahelyett, hogy a végső megvalósítás felé közelednének a felek, csak szabotálnák az alakuló államot. Már az a tény, hogy elvetik az első konkrét javaslatot, annak jele, hogy a felek szándéka nem őszinte.

Gyakorlat igazán akkor lesz belőle, ha K. D. P romániai román pártja s magyarországi pártja mindkét helyen egyidőben kormányra jut.

(ACNSAS, Fond penal, nr. 157. 11. kötet, f. 496–515.)

199/1950-es számu törvényerejű rendelet

A magyar olvasó először ismerkedhet meg azzal a törvényrendelettel, amelynek alapján a Szoboszlai-per tíz vádlottját halálra ítélték és kivégezték. A *Hivatalos Közlöny* 1950. augusztus 12-i számának megtalálása valóságos akadályversenyt jelentett. A Maros megyei könyvtár dokumentációs részlegén nagy nehezen találtam egyetlen olyan kötetet, amelyből nem tépték ki az ominózus, Emil Bodnăraş, akkori honvédelmi miniszter és Stelian Niţulescu igazságügyi

miniszter által jegyzett, mindössze egyoldalas rendeletet, amelyhez oly sok ember vére tapadt, s amelyet az 1958. május 30-i tárgyaláson Macskási Pál, mellényszabóból gyorstalpalással kreált „hadbíró" őrnagy oly szadista kéjjel lobogtatott.

„ELNÖKI RENDELETEK

A Román Népköztársaság
Nagy Nemzetgyűlésének Elnöksége

A Román Népköztársaság alkotmánya 44. szakasza 2. pontja és a 45. szakasza alapján, figyelembe véve a Minisztertanács 1950. augusztus 8-i határozatát, kibocsátja az alábbi:

199. számú TÖRVÉNYRENDELETET

az 1949. január 15-i, 16. számú törvény módosítására, az állam biztonságát veszélyeztető bűncselekmények megtorlásáért és a nemzetgazdaság fellendítéséért.

Egyetlen szakasz: Az 1949. január 15-i, 16. számú, az állam biztonságát veszélyeztető bűncselekmények megtorlását és a nemzetgazdaság fellendítését szabályozó törvény címe és tartalma a következő:

TÖRVÉNYRENDELET
bizonyos, az Állam biztonságát, a Román Népköztársaság Haderejének ellátását veszélyeztető bűncselekmények megtorlására és a nemzetgazdaság fellendítésére.

1. szakasz: – a következő bűncselekmények elkövetését büntetik halállal:

a). Hazaárulás, az ellenség szolgálatába való szegődés és az államhatalom megkárosítása;

b). Egyes államtitkok megszerzése, azok átadása egy idegen hatalom vagy az állam ellensége számára;

c). Az RNK belső és külső biztonsága elleni szervezkedés:

d). Egyénileg vagy csoportosan, bármilyen eszközzel elkövetett terrorakció, valamint mikrobák vagy mérgező anyagok terjesztése, amelyek halált vagy súlyos testi sérülést okoznak, valamint terrorista céllal és szabotázs érdekében bandák létrehozása.

2. szakasz: – Halállal büntetik a sikkasztást, a fegyverek, lőszerek, a haderő felszerelésében lévő műszerek vagy műszaki berendezések, valamint pénz, katonai felszerelések vagy bármely, a Román Népköztársaság haderejéhez tartozó bárminemű javak megsemmisítését vagy eltulajdonítását.

3. szakasz – Halállal büntetik a Román Népköztársaság gazdasági fellendülésének szabotálását, a következő esetekben:

a). Az ipari vállalatokban vagy másfajta egységekben, a villamossági, gáz- vagy más, hasonló üzemekben bármilyen jellegű épületek, gépek, berendezések bármilyen eszközzel történő megsemmisítését vagy megrongálását;

b). A vasútvonalak, az azokon lévő berendezések, anyagok vagy építkezések, a légi vagy vízi közlekedés eszközeinek, a hidaknak, vízvezetékeknek, telefon-, távíró berendezéseknek vagy rádióállomásoknak megsemmisítését;

c). Az ipari, mezőgazdasági termékek, erdők bármilyen módon való felgyújtását vagy megsemmisítését;

d). Az „a" pont alatt megjelölt vállalatoknál a szolgálati kötelezettségek tudatos vagy akaratlagos nem teljesítését, amelyek nyomán szerencsétlenségek, tömeges katasztrófák keletkeznek.

4. szakasz – A jelen törvényrendelet alapján büntetett minden bűncslekmény esetében a bíróságok ítéletet hoznak az elítéltek teljes vagyonának elkobzására.

5. szakasz – Azokat a bűntetteket, amelyek a jelen törvényrendeletbe illeszkednek, abban az esetben, ha ezek egy olyan állam ellen irányulnak, ahol a hatalom a dolgozók ke-

ÜLŐ ASSZONY
Ceruzarajz

zében van, vagy bármely országban a munkásosztály érdekei ellen irányulnak, és ha azokat a Román Népköztársaság területén követték el, azonos módon büntetik.

6. szakasz – Az izgatókat, bűntársakat, a beavatottakat és a bűnpártolókat a törvényrendelet által a szerzőknek előírt módon büntetik.

Az előkészítő akciókat és kísérleteket ugyanúgy büntetik, mint az elkövetett törvénysértést.

Azokat, akiknek tudomásuk van a jelen rendeletbe illeszkedő törvénysértések előkészítéséről vagy elkövetéséről, és nem jelentik azt, 3–10 évig terjedő szigorított fegyházbüntetéssel sújtandók.

7. szakasz – Ha a bíróság a törvénysértő esetében enyhítő körülményeket állapít meg, a jelen rendeletben előírt halálbüntetés helyett, a vádlottat életfogytiglani kényszermunkára vagy meghatározott időtartamú fogházbüntetésre ítélik.

8. szakasz – A jelen törvényrendelet 1. és 2. szakasza előírásaiba illeszkedő bűntettek esetében, amelyeket más törvényes vagy a büntető törvénykönyv egyéb előírásai is szabályoznak, a társadalmi veszélyesség fokuktól függően, a jogi besorolásuk és büntetés a jelen törvényrendelet vagy e sajátos törvények és a büntető törvénykönyv előírásai szerint történik.

9. szakasz – A jelen törvényrendeletben előírt bűncselekmények tárgyalása a katonai bíróságok hatáskörébe tartozik.

Kelt Bukarestben, 1950. augusztus 11-én.

Ion Niculi, Marin Florea Ionescu
Emil Bodnăraş, vezérezredes, Honvédelmi Miniszter
Stelian Nițulescu, Igazságügyi Miniszter"

TÓFALVI ZOLTÁN

Jegyzetek

[1] A román–magyar konföderáció – amelyhez később Ausztria is csatlakozna – Szoboszlai Aladár egyik legalaposabban kidolgozott tanulmánya. Szoboszlai Aladár az 1958. január 31-i kihallgatása során a dolgozat megszületésének időpontját is pontosan megjelölte: „A román–magyar konföderáció gondolatát 1955-ben, Fîntînaru Alexandruval »az erdélyi kérdés megoldására« vonatkozó beszélgetések során fogalmaztam meg. Azt mondtam neki: »e kérdés megoldásához« szükségesnek tartom a román–magyar konföderáció létrehozását, ezzel ő egyetértett." (Lásd: ACNSAS, Fond penal, nr. 157., I. kötet, f. 250.)

Szoboszlai Aladár a konföderáció elméletét a Keresztény Dolgozók Pártja programjával azonos időben dolgozta ki. Az erdélyi kérdés megoldásának olyan alternatíváját dolgozta ki, amely Kossuth Lajostól kezdve az 1920. évi, a kötetben is bemutatott „levente-pör" jó néhány vádlottjáig számos, felelősen gondolkodó erdélyi magyar értelmiségit foglalkoztatott.

[2] Stefano Bottoni történész szerint a *Confederatio* című dolgozatot Szoboszlai Aladár 1955 végén és 1956 tavaszán vetette papírra: ennek bizonyítéka, hogy füzetben összegyűjtött írások egyikében például Tito 1956. május 10-i párizsi látogatásáról tesz említést. A bejegyzés nem zárja ki, hogy a dolgozat szövegét – kézírásban – 1955 első felében már megfogalmazta. Bizonyság rá az 1957. szeptember 10-i letartóztatása utáni kihallgatási jegyzőkönyvekben megfogalmazott vallomássorozata.

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

Szent Péter atyjafiai

Szent Péter, mikor Krisztus urunkkal a földön járt, mindig elkéredzett Krisztustól, valahányszor abba a faluba ért, ahol az ő atyjafiai laktak, hogy meglátogassa őket. Egyszer, mielőtt az atyafiaihoz ment volna, megkérdezte Krisztust:

– Uram, milyen időjárás lesz a jövő nyáron?

Mondta Krisztus:

– Jövő nyáron nagy szárazság lesz, Péter.

Elment Péter az atyjafiaihoz, mondta nekik:

– Halljátok, nehogy búzát vessetek, mert azt hallottam Krisztus urunktól, hogy a jövő nyáron nagy szárazság lesz.

Az atyafiak megfogadták a tanácsot, hogyne fogadták volna meg. A többi gazda mind vetett búzát, csak ők nem, de a világért meg nem mondták volna senkinek, hogy miért nem vetnek.

Elkövetkezett a nyár, és csakugyan rettentő nagy szárazság is lett. De azoknak, akik vetettek, annyi búzájuk termett, hogy alig győzték learatni.

Azon a nyáron megint arra járt Krisztus és Szent Péter. Látván Péter, hogy mi tenger búza termett, ijedten csapta össze a kezét.

– Hiszen, uram, te azt mondtad, hogy nagy szárazság lesz, s lásd, most az én atyámfiainak nem termett búzája, mert én azt tanácsoltam, hogy ne vessenek!

Mondotta Jézus:

– Hát én tanácsoltam, hogy ne vessenek? Én csak azt mondtam, hogy nagy szárazság lesz, és csakugyan nagy szárazság is lett. Eredj, menj az atyádfiaihoz, s mondd meg

nekik, hogy gereblyézzék össze a tarlón, ami búzaszálat otthagytak mások: abból is eléldegélhetnek egy esztendeig.

Péter megmondta az atyafiainak, hogy mit üzent Krisztus. Fel is gereblyézték a hulladékot, s azóta a szegény emberek mindig felszedegetik, felgereblyézik a hulladék búzaszálakat, ami a búzaföldeken marad.

Hanem még egyéb is történt Szent Péter atyafiaival.

Egy esztendő, kettő múlva megint jól ment a soruk, s ha Szent Péter meg-meglátogatta, Krisztus urunk alig győzte visszavárni. Kérdé egyszer:

– Te Péter, miért maradsz olyan sokáig az atyádfiainál?

– Hej, uram – dicsekedett Péter –, nehéz azoktól megszabadulni, olyan nagy dínomdánomot csinálnak az én tiszteletemre. De Istennek hála, van is miből; mert annyi a búzájuk, hogy majd leszakad a padlás, annyi a boruk, hogy majd kifolyik a pincéből.

– Hát aztán Istennek nevét emlegetik-e?

– Bizony, uram – mondotta Péter –, mi tűrés-tagadás, s minek is tagadnám, mert te úgyis tudsz mindent, Istenről megfeledkeztek, az ő szent nevét nem emlegetik.

Ez így ennyiben maradt. Krisztus nem szólt semmit, szép csendesen továbbment, s utána Péter. Egy esztendő múlva megint visszakerültek abba a faluba, ahol Péter atyjafiai laktak, s Péter kérte Krisztus urunkat:

– Uram, engedd meg, hogy meglátogassam az atyámfiait!

– Eredj, Péter, nem bánom, csak soká ne maradj.

Elment Péter, de még egy fél óra sem telt belé, jött viszsza szomorú ábrázattal.

– Ó, uram, nagy a baj. Az atyámfiai leszegényedtek; sem kenyerük, sem boruk, sem semmijük a világon, csak sírnak, keseregnek.

– Hát Istennek a nevét emlegetik-e?

– Ó, uram, de mennyit emlegetik! Mindig ajkukon van Isten ő szent felségének a neve.

– No, lásd, Péter, csak azt akartam, hogy emlegessék!

Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág

DÉMONOK KÖZÖTT HARMÓNIA

Mersits Piroska grafikái

Mersits Piroska elsősorban festő volt, ami a magyar képzőművészeti világban (ahol mindig kicsit lesajnált rokonnak számítanak a rajz műfajai) egy jóravaló képzőművésztől várható, és nem grafikus. Festményeinek világát gyakran az élénk, de mindenképp szuggesztív, eredeti színvilág határozta meg, ideértve azt, ahogyan (anélkül, hogy ezt külön korszaknak tekinthetnénk) a kék szín különböző típusai, árnyalatai a hetvenes évektől megannyi munkáján uralkodóvá váltak. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy olyan elemi erejű vizuális ösztön dolgozott benne, amely a kép kompozícióját, szerkezetét az élmény eredeti késztetéséből vezette le, vagy éppen a jó sorsra bízta, mintsem tudatosan formálta volna, akkor először nem arra gondolunk, hogy ebből majd nagyszerű grafikák teremhetnek. Ám a művészet nem racionális elvárások szerint alakul. Mersits művészetében az oldott expresszivitásból a formák, alakzatok nagyvonalú kezelése következik, a látvány realitását megőrző ábrázolás, a vízió és a valóság egyetlen gesztussal való egyeztetése. Olyan alkotói személyességben teljesedik ez ki, amelyben keveset számít, hogy az adott pillanatban festői vagy grafikai eszközök formálják művé. Így pedig, szinte észrevétlenül, megszülethet egy öntörvényű, sokszínű, rendkívüli értékű grafikai világ is.

A grafika visszafogottabb eszközrendszeréből éppen az az elem hiányzik, amellyel a festő Mersits a legszívesebben élt: az intenzív, erőteljes színvilág. És elemi követelmény, amely festményeit nézve kevéssé tűnt jellemzőnek: a feszes szerkesztés, a szigorú értelemben vett, határozott kompozíció. Vagyis az, hogy az érzelmi telítettség, a lélek mélyének viharait megjelenítő vagy éppen föloldó színvilág (a mindent átfogó kékek) itt eltűnnek. Helyettük a racionálisabb, tudatosabb vonallal kell elmondani a másként elmondhatatlant. Ám nagyon jól tudjuk, hogy a művészet va-

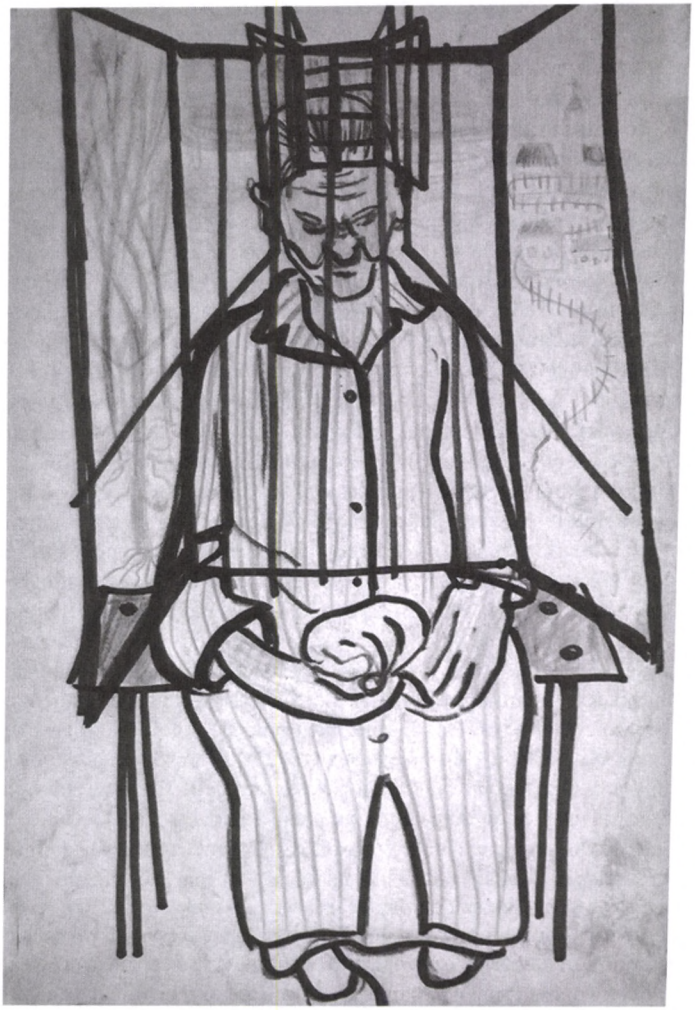

ABLAKOK
Színes krétarajz

lóságában ez sohasem így történik – itt sem. Ahogyan Van Gogh grafikai világa majdnem ugyanúgy működik, mint a festői – úgy Mersitsnél sincs másképpen. Vagyis a művész számára a megformálás-kifejezés *gesztusa*, és nem annak *anyaga*, hordozója a döntő.

Természetesen komoly fejtegetésekbe bonyolódhatunk arra vonatkozóan, hogy az eszköz megválasztása mögött milyen lelki vagy teoretikus okok, megfontolások játszanak szerepet. De éppen az a kor, amelyben Mersits alkotott, igencsak beleszólt ebbe. Igaz, a festészet-grafika talán kevésbé függött az állami mecenetúrától, mint a szobrászat, ahol a monumentális műfajok jobbára a művészetpolitika kedvezményezettjeinek monopóliumaként működtek, s autonómiát csak a kisplasztika élvezett. De az például elképzelhetetlen lett volna, hogy olyan anyag-, műterem-, utazás- (végső soron: tőke-) igényes életművek, mint pl. Mednyánszkyé vagy Csontváryé létrejöhessenek. Mindezt csak azért kell jeleznünk, hogy a Mersits-grafikák mögé ne építsünk valamiféle a művészi törekvésekből levezethető elméletet. Mert vitathatatlan, hogy mindenekelőtt festő volt, alkalmi grafikai kirándulásai annak ellenére hoztak teljes értékű műveket, hogy mögöttük a véletlenek, esetlegességek, a kényszerűség döntő szerepet játszott. De, ha már belekezdett, kíváncsi is lett lehetőségeire, s esetenként, átmenetileg a grafika fő műfajává vált. A kényszerűség inkább a hatvanas évek középső harmadától terjedő mintegy másfél évtized pokoljárásában hatott – amikor esetenként már nem is a művészet, hanem a puszta, akár redukált fizikai lét megmentése volt a tét. A grafika egyik kényszermúzsája a betegség volt. Prózaian szólva: a zárt osztályok világa papírt és ceruzát (krétát, pasztellt stb.) még elvisel, vásznat és festéket már nem. Egy másik: a véletlen. Mint az, hogy valamikor a nyolcvanas évek elején késő ősszel utazhatott egy művésztelepre (talán Harkányba? Siklósra?), és már előre fázott: esik az eső, nincsenek színek, ismerősei sem lesznek ott, mit fog majd csinálni? Vonaton-buszon nem is tud magával állványt, vásznakat vinni. Ceruzát, tollat, tust és papírt azonban vihetett magával, s ezt követően, mert tusrajzaiban igazi öröme telt, átmenetileg, de a grafika szerencséjére, ez vált uralkodó műfajává – s a következő tavasz hozta elő megint a színeket. Mindenesetre sorra rajzolta a környék fogadalmi keresztjeit, Istennel-Jézussal való mély belső kapcsolatának csodálni valóan őszinte és természetes, fájdalommal, alázattal és életet adó hittel telített vallomásait (*Kereszt*). És a vonal-

ban megjelenő művészi lehetőségek olyan felszabadító erővel hatottak rá, hogy a továbbiakban is vissza-visszatért ehhez a műfajhoz. Ami nem jelent mást, hogy a művész nem feltétlenül a maga belső törvényei szerint választ eszközöket, hanem esetenként azok választják őt – és ha sikeres lesz a találkozás, akkor a kapcsolat tartósan megmarad.

Ami bátran természetesnek mondható. A festői és a grafikai látásmód nem játszható ki egymással szemben, szívesen hozzátenném, hogy a szobrászi, az építészi, a költői-írói sem (sőt, ám erre kevesebb a példa, a zene is társai mellé sorakozhat). A művészi mondandó, akármennyire is hatnak rá a felhasznált eszközök, végső soron mégis a művészben rejlik. Vagyis a műfaji, vagy éppen műnemi kizárólagosság mítosza nem a művészetből, hanem inkább a művészettudományok (vagy éppen a műkereskedelem) rendszerező törekvéséből származtatható. A foltokban-színekben és a szerkezetben-vonalban való gondolkodás nem ütközik egymással, bár aligha tekinthető egymás kiegészítőjének, autonómiájuk kétségtelen. Gondoljunk olyan óriásokra, mint Rembrandt vagy Gauguin, Dürer vagy Picasso – és akárhány példát találunk még. De gondolhatunk Az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* sorozatot zseniálisan illusztráló Mednyánszkyra – akit persze változatlanul monumentális vásznai jegyében kezel az utókor, vagy Szőnyi karcaira, sőt, a majd mindent a színekre és a fényre bízó, a formákat oly gyakran feloldó Egry Józsefre – aki ugyancsak nagyszerű rajzokat, karcokat is készített. Rögvest meg kell jegyeznünk, hogy akad közöttük, akinek színvilága, fény-árnyék játékai, festői világa nem zárja ki, hogy színek nélkül, a vonal szikárságával is felépíthető legyen. Ám, ha valamilyen katasztrófa okán grafikai életművük megsemmisült volna, könnyen el tudnánk képzelni olyan tanulmányokat, amelyek szerzői lelkesen és meggyőző erővel bizonyítanák, hogy e tehetségek természete csak és kizárólag a festészetre termett. Mindezzel csak annyit szeretnék jelezni, hogy a festői látásmód eredetisége vagy ereje korántsem akadálya annak, hogy ugyanennek az alkotónak grafikai látásmódja is hasonlóképpen eredeti és erőteljes legyen.

Az Arte Galériában tavasszal bemutatott Mersits-grafikák világa lelki-szellemi tartalmát tekintve nem különbözik attól, amit festészetéből ismerhettünk. Miért is különbözne? Amiről nem nagyon szoktunk beszélni, hogy a művészetében fontos szerepet kapó női

princípium is az érzelmek, az ösztönösség, a lélek és szellem belső folytonosságát erősíti. Élete tartalmát adó képalkotó ösztönét intellektusa nem korlátozza, hanem bátorságot ad a kifejezéshez. Mert szó sincs arról, hogy valamiféle vad, a természetességet a maga nyers valóságában árasztó művész lett volna. Nem, Mersits mindazt a maga módján tudatosan, igazi intellektuális kíváncsisággal is föltérképezte, amire szüksége volt. Nem könyvműveltség volt ez, hanem az őt körülvevő, sokfelé nyitott társaság szellemi hatásának, talán kontrolljának befogadása. Mert Mersitset érdekelte a szakmája (mint szakma), és érdekelte a költészet, irodalom, esztétika is. És ezért nagyon pontosan tudta, merre kell művészetében haladnia, tisztában volt tehetsége természetével. Amelynek talán legfontosabb vonása az őszinteség, természetesség, a már-már lírai önkifejezés volt. Ez a líraiság a lélek mélyéről való tudósítás, de nem parttalan kitárulkozás. Mersits Piroska képi világában az élet szörnyűségei, a magány, a kiszolgáltatottság, a megalázottság, a tárgyát-irányát vesztő szeretet látszólagos hiábavalósága találkozott mindennek az ellensúlyával: az emberi kapcsolatok lehetségességével, a méltóság megőrizhetőségével, a szeretet képességében és a szerethetőségben rejlő kegyelemmel. Azért jelent meg mindez az alkotásaiban, mert mindez ő maga volt, és képes volt ennek megformálására is.

Természetadta képessége volt arra, hogy különösebb spekuláció nélkül rátaláljon a maga művészi útjára és eszközeire. Ezért nem meglepő, hogy grafikáit létrehozva a grafika világának szakmai szabályaihoz igazodik. A vonal és kompozíció adja erejét, a formák fegyelme, gondosan kialakított tömbök, vonalstruktúrák eredetisége, az önmagában is teljes értékű látványon túli szuggesztív erő félreismerhetetlenül egyéni világot teremt.

Tartalmait tekintve ez a világ nem különbözik attól, ami festészetében jelenik meg. Bizonyos értelemben azonban itt több tárul fel látásmódjából, képalkotásának természetéből, mint a festményekben. A színek, természetük szerint, másfajta érzéseket váltanak ki, az alkotó – aki, ne felejtsük el, művei első nézője is! – viszonya is más hozzájuk. A festőileg megdolgozott felületek, függetlenül attól, hogy a fölvitt színek és formák *valóban* a véglegesség igényével, majd elfogadottságával vannak-e már a képen, puszta jelenlétükkel is a befejezettség érzését kelthetik. A grafika ezzel szemben az azonnali véglegesség műfaja, a papírra került vonal el-

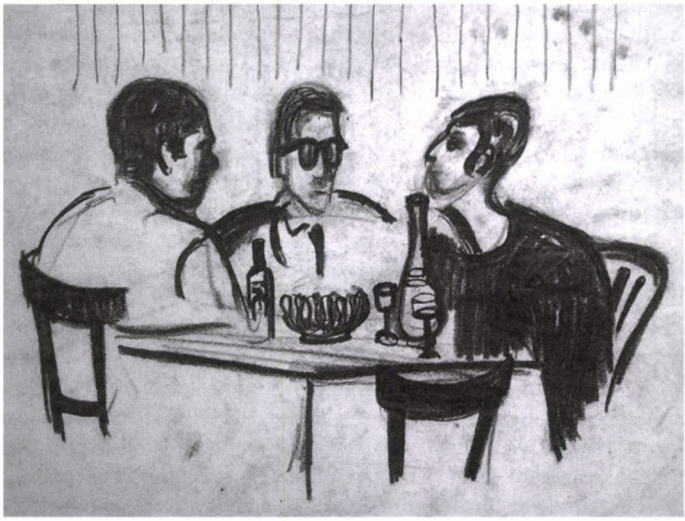

PRESSZÓ
Szénrajz

távolíthatatlan. Egy festményt mindig át lehet festeni, a vászonra akár teljesen új kép is kerülhet. A grafika nem javítható, legfeljebb eldobni lehet.

Mersits egyes alkotói periódusaiban valósággal ontotta a képeket – természetes, hogy ezek közt akadtak olyanok, amelyek *valóban* befejezetlenül maradtak. A nagy alkotói föllobbanások oka éppúgy lehetett lelki eredetű, mint az, hogy a Képcsarnok Vállalat éppen igényt tartott friss művekre, és az ilyen lehetőséget ki kellett használni. De állhatott mögötte az is, hogy egy alkotóházi beutalás lehetővé tette, hogy naponta akár több képet is feldobjon, azzal, hogy majd saját műtermében fejezi be őket. Ezekre az utómunkálatokra aztán vagy sor került, vagy nem. Ha nem, annak két alapvető oka is volt. Az egyik az, hogy utólag mégis késznek érezte őket, és úgy gondolta, nincs mit hozzájuk tennie. Így az emlékeim szerint 1987-ben vagy 1988-ban, Szigligeten festett *Labda* című képéről (az életművét bemutató kötetben 1985 körülre datálva) azt gondolta, hogy „ezt majd még otthon befejezem". Azután szándé-

kosan nem nyúlt hozzá: föltette ugyan a festőállványra, de nem nyúlt hozzá, azt mondta, hogy „már nem tudok semmit hozzátenni". Hogy mennyire igaza volt, azt jól mutatja, hogy Verba Andrea kötetének borítójára is ez a képe került! A mű *egészét* festőileg megoldotta, és úgy gondolta, hogy ehhez némely részletek pontosítása már nem tehet hozzá semmit, sőt, a kidolgozatlanság maga is része festői eszközrendszerének. Ugyanúgy, ahogy a csend a zene, vagy a hallgatás a költészet leghangsúlyosabb eleme lehet.

A képek változatlanul hagyásának másik oka, hogy a festőből elveszett az az érdeklődés, amellyel az adott pillanatban a festményhez kezdett. Ez az „érdekmúlás" döntően ugyancsak abból következett, hogy a festői probléma megoldását követően a mű alkotáslélektani értelemben is befejezett volt. Amin az sem változtatott, ha sok más képet bármely okból (olykor akár pl. az értékesíthetőség okából) néhány vonással még technikai értelemben is lezárt, bevégezett. Hogy ez az utólagos kiegészítés része volt festői gyakorlatának, azt az említett képpel kapcsolatos terve is jelzi.

Hogy miként formálódott egy-egy képe, azt jelzi egy másik alkotás alakulása. Mersitsnek nem túlságosan sok az olyan festménye, amelyet a részletekbe menően is kidolgozott. Egyik főműve, az 1980 körüli *Körhinta*, azonban bizonyítja, hogy micsoda tartalékai voltak a szakmai értelmű perfekcionizmusban. A kidolgozás aprólékossága semmit nem vett el a kép frissességéből, sőt, más, izgalmas jelentésekkel gazdagította. Szabályosságával, a klasszikus mesterségbeli produkció iránti elvárások teljesítésével (mesterére utalva a szakma jellemzően „bernáthos"-nak minősítette) annak ellenére kakukk-tojásnak tűnik az életműben, hogy kimunkáltsága korántsem egyedi. A körhinta motívuma grafikáin is feltűnik, s valóban, a maga valóságában is megkapó látvány. Mersitset is foglalkoztatta, s hogy a magyar képzőművészek számára fontossá vált, abban nemcsak a mutatványosok régóta oly gyakori festői témává válásának, hanem a magyar filmgyártás klasszikusának, Fábry Zoltán *Körhintá*jának hatása is jelen lehetett.

Azért érdemes erre is figyelnünk, mert jelzi, hogy Mersits festői világában is több irány fedezhető fel. Már csak azért is, mert maga a világ sem egynemű, sokféle arcát sokféle módon lehet megmutatni. Mersits látta ezt az összetettséget, és maga is többféle módon mutatta föl – ezért az ábrázolás természete nem tagolja korszakokra munkásságát: egymás közvetlen időbeli szomszédjaként na-

gyon eltérő vonásokat mutató munkái születtek. Lehetne ezt akár valami érzelmi labilitással, hullámzással is magyarázni, hiszen ez, akár szélsőséges értékeket is mutatva, valóban része volt életének.

Mégsem hiszem, hogy a nagy változások ebből adódtak. Sokkal inkább játékos, kísérletező kedvéből és látásmódjának összetettségéből, sőt, művészi tudatosságából. Ez a tudatosság nem állt szemben azzal, hogy ösztönösen alkotott. Nem azért, mert nem tudott volna másképpen: ő az ösztönösséget választotta. Így döntött, mert alapjában véve igyekezett elrejteni a világról való tudását, rejtegette, talán önmaga előtt is, összetett intellektualitását. Megtehette, mert képein keresztül könnyűszerrel el tudta mondani azt, amit verbálisan szinte lehetetlen volt közölnie.

„*Álomjáró*" – ezzel a metaforával Supka Magdolna illette először Mersitset, hogy aztán Gyurkovits Tibor szinte emblematikusan rá is ragassza. Tegyük hozzá, ha igazán pontosak akarnánk lenni, „rémálomjáró"-t kéne mondanunk, mert tartósan küzdött olyan súlyos depresszióval, amely alkotó munkájában is hosszú évekig akadályozta. (Ezért is jelenik meg több képén a Lipót főépületének motívuma.) Szerencsére ki tudott lábalni betegségéből, és a képeken megjelenő zaklatottság, tépettség, a magány a mindennapokban később kevésbé kínozta. Ebben nemcsak a gyógyszerek, hanem az alkotás is segítette: „kifestette" magából démonait. Ijesztő, dermesztő, a modern ember egyetemes szeretethiányáról, istenkereséséről tanúskodó képi világa személyes élményeken alapult – de metafizikai álláspontot rögzített. Mélyen jellemző volt rá egy elejtett megjegyzése, gyógyult korszakában. „Igen, jól vagyok. De nem tudjátok elképzelni, hogy mennyivel unalmasabb így az élet" – mondta, vagy ahogy Supka Magdolnának fogalmazott: „Alig várom, hogy begolyózzak."

Nos, a grafikák világa semmiképpen sem unalmas – akármikor készültek is. Jellemzően nem állíthatók keletkezésük ideje szerint önálló, valamiféle fejlődést jelző, lineáris rendbe. A festői életmű következetes építésével, vagy inkább egy belső növési terv kibomlása mellett született grafikai alkotások eseti autonómiája kétségbevonhatatlan. Nem a festői életmű melléktermékе tehát, de ennek ellenére úgy tűnik, indokolt inkább sajátos leágazásnak tekinteni. (Ezt az értelmezést alátámasztja, hogy grafikáit többnyire nem szignálta és nem datálta, címet sem adott nekik. Pontos feldolgozásuk még nem történt meg, a mi közlésünk is csak figyelemfel-

hívó jellegű.) A festmények és grafikák fölismerhetően azonos kéz munkái, mégis, egyes csoportjaik között ezen túl nehéz direkt összefüggést találni. A grafika világa természete szerint több teret kínál a kísérleteknek, az egyszeriségnek, kisebb a tehetetlenségi nyomatéka. Így az egyneműbb festői világhoz képest itt sokkal több út lehetősége jelenik meg. Van a grafikák közt színes lap, mely mintha Csipkerózsika-illusztráció lenne: hegytetőn álló kastélyt borít el egy valami növény, a háttérben vulkán füstölög. (Ne lássuk Csipkerózsikában az altatással kezeltek mesei rokonát? Hiszen ő is szúrás, a megsebzettség következményeként alszik el, hogy aztán egészségesen ébredjen fel – de már nem abban a világban, amelyben elaludt?) (*Mese*).

Akadnak a – vélhetően a pszichiátrián készült – már-már terapikus beszélgetések hátteréül-anyagául szolgáló vízió-ábrázolások, köztük néhány hátborzongató darab: az összeomlóban lévő lélek kétségbeesett kapaszkodása az „unalom", a hétköznapi világ rendje felé. Aligha ezek a legértékesebb munkák, de kétségkívül felkavaróbbak. Nem is annyira művészi, mint emberi jelentésük miatt, a bennük feltáruló szenvedés okán. A vizualitás, a lélek mélyvilágát láttató erő művészi jelentést kap, de e stilizációnál erősebb az a hatás, amely a lelki betegség gyötrelmeinek dokumentálásából következik. Az egyik lapon a festő színes halak társaságában egy kút mélyén ül: rémisztő, de mégis van benne valami játékosság (*Kútban*). Nem úgy, mint azon a rajzon, amin egy nehezen értelmezhető, ülő, csíkos (a csíkok már színesek) pizsamás férfialak látható, mintha rab volna, a kezében kenyér, előtte egy nem létező falon nyíló, rácsos ablak. Ha csak a művész sorsára gondolunk, a végső reménytelenség képe, de ezen is feltűnik a halovány ellenpont: a – Mersitsnél gyakori – centrális kompozíció fekete vonalai mögött naivan meseszerű táj, halovány, színes rajza: virág, fa, kék ég, messzire kígyózó út, sorozatos kérdőjeleket idéző kanyarokkal, egy templom felé vezet. Ám ezen túl: akár a hatvanas évek magyar értelmiségi sorsának metaforája is lehetne, Pilinszky verseinek párhuzama, vagy éppen egy Bibó István (és annyian mások) politikai-tudósi sorsának képi metaforája (*Ablakok*).

Mersits emberábrázolásai általában is az élet tragikumára utalnak. Olykor egy-két remekül elkapott karakter, hétköznapi figurákról. Bravúros, néhány vonalas, vérbeli karikaturistának becsületére váló ábrázolás egy párról: szemből mosolygó férfi, a nő hát-

tal, talán maga a művész, a mosoly neki szól (*Pár*). Presszóban ülő alakok, némi franciás könnyedséggel (Toulouse-Lautrec), ízzel, de közép-európai spleennel (*Presszóban*).

Ha több alak kerül néhol egymás mellé, ritkán érezhető, hogy valami össze is köti őket, többnyire az is valami többes idegenség. Halottas menetek (*Temetés*), időből kiesett, társaságban is magányos figurák. Ezek az alakok az élet vesztesei. Magányukban az életből kiesettség, az összeomlás képe. Az ülő alakokról nemcsak az elképzelhetetlen, hogy egyszer még felállnak, hanem az is, hogy tudtak valaha állni (*Ülő asszony*).

A bezártság, tehetetlen elvágyódás nemcsak az emberábrázolásban jelenik meg, hanem pl. egy ablakon keresztül az utcára bámuló magányos macska (kedves motívum Mersitsnél is) alakjában is. De hasonló tartalmakat közvetít tárgyi világa is, így az a rajza (*Kilátás*), amelyiken (talán) egy éjjeliszekrényen rádió áll, előtte hatalmas galamb. A rádió tetején fenyők – amelyek mégis inkább a háttérbe került hegyen nőnek – ám a rajz bal oldalán a sokszor megjelenő, kanyargós út messzire vezető vonalai elé egy függőlegesen zuhanó hal (sejtve valamit Mersits szimbólumrendszeréről, akár az ősi Krisztus-jelképet is fölfedezhetjük benne) került. Minden részlet önmagában valóságos is lehet, ám ez a valóság önmagán túlra került, ugyanolyan, mintha más látná, olyan gépezet, amely alkotórészeire esett szét, majd darabjait újból összerakták ugyan, de már működésképtelen, mert látszólag összeillő csavarjai rossz sorrendben kerültek vissza.

Sok rajz a hétköznapi élet természetes közegeit mutatja. Iskolai rajzóra, olyan merev rendben, mintha egy szépre érzéketlen tanfelügyelő látogatásához (vagy egy sematikus oktatófilmhez) lenne berendezve az osztály (*Tanterem*). Egy (talán) vasúti kocsi, azonosíthatatlan arcú emberekkel, az első ülésen újság, csomag és egy keljfeljancsi (*Vonaton*). Az ismeretlenekről természetesen nem tudunk semmit, önmagukért vannak. De azok a tárgyak, melyek jellemezhetnék tulajdonosukat, gazdátlanok. Mintha arra várnának, hogy szolgálhassanak valakit-valamit, azt kérnék, hogy vegyék kézbe őket. De ebben a szíven ütő gazdátlanságban is ott van a remény: a magukra hagyott tárgyak esetlegessége mintha azt jelezné, hogy hamarosan visszatér, aki letette őket. Nem elvesztek, csak várakoznak.

Bizonytalanabb egy polgári nyugalmat árasztó szobabelső rajzának (*Fotelok*) sugallata. Ez is egyike a nem ritka centrális kompozícióknak. Az ábrázolás középpontjában nyitott ajtó, két oldalán egy-egy üres fotel. Szinte idilli kép, még ha nincs is rajta ember – ám akik ezekbe a fotelekbe ülnek, csak a szemközti falat nézhetik, de egymást nem. Inkább úgy állnak ott, mintha az ajtón túli másik szobát (benne kanapé, könyvespolc) őriznék.

A látvány harmóniája és a puritán dekorativitással ábrázolt üresség áll szemben egymással. A kompozíció egyszerre organikus (a természet kedveli a szimmetriát, a fák, virágok térben is így formálódnak, az élőlények többsége is két, egymás tükörképét formázó rész egysége), és az ember (ugyancsak természeti törvényekre utaló) egyensúlyteremtő vágyának természetéből fakad. A kettő között mégis drámai feszültség támadhat: az ember az egyensúly iránti vágya ábrázolásával a hiányzó egyensúlyt is meg tudja jeleníteni.

A Mersits Piroska festői világát jellemző alanyi líra ettől telítődik drámaisággal.

Ez jelenik meg városképeiben is. Megkapó a letisztultságuk, a vonalak puritán rendje kivételes fegyelemről tanúskodik, ám ez sem fojtja meg a líraiságot, a belső élet feszültségei a látványszerűen hitelesnek ható valóságábrázolásban is uralkodnak (*Veszprémi részlet*). A messzeségbe kígyózó sínek, a villanyvezetékek, a mind kisebb villanypóznák a távolságérzetet fokozzák, amitől nemcsak az üresség képzete, hanem az ember kicsinysége, porszem volta, esendősége is kifejeződik (*Sínek között; Sínek*).

Nyitott kapuk, talán két semmi közt – de a messzeségben olykor többnyire mégis van valami épület, ahová akár haza, vagy legalább látogatóba lehet menni. A kapuk: a régi Budafok éppen lebontásra ítélt részeinek elpusztításra ítélt, míves emlékei. Hogy a kapu – különösen a keleti kultúrákban, de másutt is – jelkép, a létezés szintjeinek, stációinak jelzése, aligha kell magyarázni. E rajzok zöme a hatvanas évekből való, Mersits akkoriban állít emléket egy letűnőben lévő és elpusztításra ítélt világnak, amely nem mellékesen ifjúkora világa is volt, amikor Nagy László a *Búcsúzik a lovacskát* írja és Huszárik megcsinálja az *Elégiát*, Mészöly Miklósban pedig a *Film* formálódik. Mersits a maga okosságával, ösztönösségével, érzékenységével ugyanarra az értékvesztésre utal, mint mű-

vésztársai. Arra, hogy mindez jóvátehetetlen, s ösztönösen érzi: ezt a pusztulást és pusztítást föloldhatatlan értékválság követi majd.

„Aki szépen kimondja a rettenetet, azzal föl is oldja" – írja Illyés a *Bartók*ban. Ilyesmit érez a néző a Mersits-világgal szembesülve. Mert amikor megpróbáljuk elmondani, szavakkal közölni ennek a realitásaiban is látomásos világnak tárgyait, témáit, belső rendszerét, utalásait – valahogy mindig csak a magány, az üresség, az elvágyódás, a világhiány elemei kerülnek elő. Ám Mersits világát sokkal inkább jellemzi ezek legyőzése, meghaladása. Majd minden az élet tragikumát idézi, de a lényeg ezen túl van, a sötétség tagadva állítja a fényt, mert anélkül értelmezhetetlen (fordítva ez kevésbé igaz), a látszólag olykor sehova nem vivő utaknak is van céljuk, mert azok akkor is összekötnek pontokat, ha az éppen nem látszik *(Táj)*. Ha innen oda nem is jutunk el, de onnan még jöhet valaki ide. Amikor Mersits ezeket az utakat a képeire illeszti, öntudatlanul is megépíti őket. Lehet, hogy a világba internált ember a létébe zártságot éli meg, de a maga nyitottságával egy másik világ felé is tekint. Mersits ezt a küzdelmet sikerrel vívta meg festményein és grafikáin. Nemcsak érzelmileg hitelesen, hanem a kor legnagyobbjaihoz mérhető szinten is. Grafikáit látva csak sajnálkozhatunk, miért nem művelte még nagyobb elszánással ezt a műfajt. De akkor ki festett volna helyette?

Gróh Gáspár

NŐK A HARMADIK ÉVEZREDBEN

Mohás Lívia könyvéről

Mohás Lívia *Nők a harmadik évezredben* című könyve napjaink legjelentősebb kérdéseihez szól hozzá, nyújt segítséget. Szeretnék az általa felvetett rendkívül jelentős és izgalmas kérdésekhez néhány elemző gondolatot fűzni.

Az emberiség harmadik évezrede korunk technikai civilizációjának és pénzügyi rendszerének súlyos válságával indul. A válság civilizációnk *egyoldalú* fejlődésének eredménye. Miközben egyre csodálatosabb gépeink vannak, életszínvonalunk és anyagi le-

hetőségeink jelentősen emelkedtek, nem lettünk jobbak, mint emberek, nem lettünk egészségesebbek, sőt! Embert ugyan már nem eszünk, de embert mészárolunk, mégpedig nagyüzemi módszerekkel, nagy messzeségből irányított szuperpontos rakétákkal és egyéb technikai csodákkal.

Civilizációnk tehát beteges egyoldalúságban szenved, és ennek folyamatát korunkban a fantasztikus gépeink és általuk okozott információrobbanás óriási mértékben felgyorsította és felnagyította. E racionális és pragmatikus fejlődés egyoldalú *patriarchális és maszkulin szelleme* ellen *a nők lázadása* már két évszázada megindult, és ebben *szociális, szociológiai* szinten már eredmények is születtek. Az egyoldalúság és válság azonban sokkal súlyosabb, *a lelki és a szellemi szinteket is áthatja.* A nőies szellemet mindnyájunkban – nőkben és férfiakban – elnyomja a férfias.

De hát mi is a nőies és férfias? Tudjuk, ezek a fogalmak koronként módosulnak. Vannak ebben is divathullámok, melyek több év alatt változnak, időnként néhány évtizedig is eltartanak. Van ezeknek az értékeknek *tradicionális* szintű mélysége, melyet a korszellem alakít, lassabban alakulnak át, és évtizedeken túl, akár évszázadokig eltart változásuk. A harmadik évezredben a nők változó volta mellett, ahogy a könyv alcíme is mondja, még néhányan a régi nők közül is jelen vannak és hatnak. Van a férfias, nőies sajátosságoknak változatlan, *örök, archetipikus mélysége* is, mely már a biológiai adottságokban is gyökeredzik. És van végül a férfias, nőies sajátosságoknak egy általános, *szellemi szintje* is, mely az egész világunkat áthatja.

Ahogy Mohás Lívia mondja ezzel kapcsolatban, arra nézve, hogy mi a „férfias" és mi a „nőies", hasznosabb a régi kínai fogalmakat használni, ezek a *jin és jang univerzális princípiumai.* Ezek ugyanis nem annyira a nemiséghez és embervoltunkhoz kötöttek, hanem sokkal általánosabbak, egyetemesebbek, megjelennek az anyag végső határáig, az elektronon és pozitronon túlra is, és a mindent átható szellemi metaszintet képviselik.

A Biblia szerint is ez az univerzális sajátosság a teremtés kezdetétől megjelent, és az ember teremtését is meghatározta. Hiszen Isten képére és hasonlatosságára lettünk teremtve férfivá és nővé. Istenben tehát a két nemi jelleg integráltan együtt volt, és mivel Isten teremtett mindent, minden belőle van, így ez a két oldal mindennel kapcsolatosan megjelenik.

De mi is ez a két egész életünket is átható meta-elv, ezek az ősi minták, ősi programok, a *jin és jang*? A *jang* a tudatosság, az aktivitás, az integráció, az uralkodás, a szabályzás, megragadás, a progresszió, az objektivitás, az élet korlátozása. A *jin*: a tudattalan, a passzivitás, a dezintegráció, szolgálat, az elengedés, a regresszió, a szubjektivitás, az éltetés, a gondozás.

Életünk ezek *lüktető összhangjának* megélésében valósul meg. Ez *kétfázisú működést* jelent, mely a nappali aktivitásunk és éjjeli visszavonulásunk ritmikus váltakozásában is megjelenik. Az élet áramlásának tehát két irányát különíthetjük el: a *nappali jang* irányt, az egó aktivitását, erőfeszítését, az éltünk eseményei feletti uralkodási, irányítási törekvést, biológiai szinten a szimpatikotóniás és az anabolikus folyamatokat. Ellentétpárja az *éjszakai jin* irány: az ellazulás, a relaxáció, passzivitás, a dezintegráció, az elengedés, a regresszió, az egó feloldódása a tudattalanban az alvás során, biológiai szinten a paraszimpatikus és katabolikus folyamatok. Ez éltet és tölt fel életerővel bennünket. A pszichológia sokszorosan bizonyította, hogy az érett és egészséges nőnek és férfinak mindkét oldal fejlettségére egyaránt szüksége van.

Az *ellentétek találkozásának* két fő formáját ismerjük: a háborút és a szerelmet. Az előbbit romok és pusztulás követik, a másodikból pedig egy magasabb egység származik, valami *harmadik születik*. Biológiai szinten ez a gyermek. Lelki, szellemi szinten is valami eredmény, tudományos, művészi alkotás, új gondolat, misszió stb.

A kettősség szemléletéből azonban nem lett *szent kettősség* sehol manapság, mi legfeljebb *kétségbe esünk*. A kettősség szemléletének nagy értéke az *egyensúly*, a két oldal arányosságának értéke, a nyugalom értéke. A keresztény szemlélet ismeri azonban az isteni *szentháromság fogalmát*, és a nagy vallások is tudnak az isteni hármasságról. Az emberi szent hármasság *az apa, anya és a gyermek*. Az iszlám templomokban, Kairóban például a család szentháromsága rendszerint megtalálható.

Az ember lényege szellemi voltában van. *A szellemi élet forrása az ember fejlődésvágya*. Az ember mindig több akar lenni, és a fejlődés vágya a végtelenbe irányul. Maga Jézus mondja „Legyetek tökéletesek, miként a ti Mennyei Atyátok tökéletes!" Az önmegvalósítás során az ember keresi önmaga lényegét, és azt meg akarja valósítani. Az ember azonban közösségi lény, önmagában nem értelmezhető. *Egy ember nem ember*. Kapcsolatból kapcsolatba szü-

letünk, kapcsolatokban fejlődünk ki, és éljük le életünket. Önmagunk megtalálása egyben a közösségben való helyünk megtalálása is. Érett embernek azt tekintjük, aki nemcsak önmagáért él, hanem másokért is. A másokért élés mint hivatás, életfeladat jelenik meg, és ez mindig valamilyen *szolgálat*. Ez az egyik legősibb, archetipikus folyamat, tudattalan program. Ezért tud egészséges lenni még az egyszerű családjáért dolgozó férfi vagy nő is, mert ennek az ősi parancsnak tesz eleget, tud szolgálni. Ez ad hatalmas erőt a tudósnak, a nemzeti hősnek, a feltalálónak, a mártírnak, az édesanyának.

„A feminin energiamintázat középpontja az életadás" – írja Mohás Lívia. Az *éltetés*, az élet szolgálata, óvása, gondozása a női princípium esszenciája. Hogyan valósulnak meg ezek a mély elvek a mindennapi nagyon egyéni életünk nehéz, buktatókkal teli gyakorlatában? Hogyan válnak mindezek valóban fogyasztható, segítő, szellemi táplálékká mindannyiunk számára? Ebben segít nekünk Mohás Lívia könyve. Egy kor lelki problémáit *az időszak áldozatai*, a leginkább megszenvedői mutatják legmélyebben. Ezekkel az emberekkel a pszichológus, a pszichiáter foglalkozik leginkább, de számos író is, akiknek munkáiból a lélekgyógyász is sokat tanulhat. Mohás Lívia esetében ez a két terület szerencsésen találkozik a jungiánus pszichológiai szemléletében.

A könyv a mai nő személyiségfejlődésének, társas kapcsolatainak újszerű problémáit elemzi a súlyos válságokkal induló harmadik évezredünkben. Érdekes, jellegzetes életutakat, krízishelyzeteket, életproblémákat ismerhetünk meg. Saját klienseinek számos szép és tragikus, egészséges és beteges életének és kapcsolatainak válságát mutatja be és elemzi nekünk a pszichológus *lélekbe látó* és *segíteni törekvő* szemléletével, gyógyító tapasztalatával és intuíciójával.

Külön értéke a munkának *a női kreativitás* kérdésének és *a házassági helyzetnek* vizsgálata. Ennek kapcsán néhány közismert személy sokszor tragikus női sorsának rejtélyeit is vizsgálja. Sor kerül így Hedda Gabler, Kalkuttai Teréz, Alma Mahler, Madách Imre felesége: Fráter Erzsébet és Sylvia Plath életútjának elemzésre is. Igen tanulságosak Mohás Líviának a kreativitás és a női változó kor kapcsolatáról írott jungi szemléletű elemzései is. A nők problémáiból következő tanulságok igazi szellemi táplálékká teszik számunkra a könyvet.

Mint korábban említettük, a társadalmi gyakorlatunk a női, *jin* elv szellemi voltát, értékeit leminősíti, elfojtja. A nőt, aki a természettudományunk által ismert legmagasabbrendű jelenséget, az embert világra hozza például, a társadalmi, törvénykezési gyakorlat ennek a kreatív folyamatnak a legkritikusabb, az emberi fejlődés és jövő szempontjából leglényegesebb szakaszában sem méltatja annyira, hogy a legalacsonyabb munkabért, a minimálbért megadná az anyának. Sőt az ilyen nőt nem dolgozónak minősíti, ez nem teljesítmény számára. Társadalmi szemléletünk ennyire torzult, hazug és beteg.

Korunk *jang* progressziójának túlzásai, miközben azt hirdeti, hogy a gépek felszabadítják az embert a munka jelentős terhe alól, a nőket és férfiakat egyaránt az állandó rohanásra kényszeríti, a hajszoltságot kimerülésig fokozza, és az életet az anyagi értékek szintjére züllesztí.

Ma világunk katasztrófába vezető alaptorzulásait a nők, az igazi női, *jin* értékek menthetik meg. A nőiség *jin* problémája korunk talán legjelentősebb szellemi problémája. A megoldás nem az, hogy a nők giccses férfiutánzatokká válnak, hanem az, ha az igazi női, szellemi *jin* értékeket, az életadás, gondozás, a szolgálat értékeit a helyükre tesszük, ha beépítjük közös életünkbe mindnyájan. A nő és férfi egymásra utalt, egymásnak akar megfelelni, egymást formálja. Napjainkban sok a panasz az éretlen férfiakra is. Hogy milyen egy férfi, azt sokban az anyja és szerelme alakítja ki. Ha egy nő intim közelségbe kerül egy férfival, annak erekciója lesz, férfiassága fokozódik. Ez a hatás így működik lelki és szellemi síkon is, és az a fontosabb. A probléma gyökere nem a biológiai síkon van!

A megújulásnak a forrásból, a szellemiből kell kiindulnia, különben az egyenjogúságból csak egyformaság lesz, ami katasztrófába vezet. A női érték lényege tehát *az élet és a szolgálat, az élet szolgálata.* Az igazi nagyság is ebben van. Jézus azt mondja rivalizáló tanítványainak: „Aki nagy akar lenni közületek, legyen a ti szolgátok." Az emberi nagyság mértéke a másik ember, a közösség szolgálata. Ebben segít nekünk Mohás Lívia könyve.

Külön elismerés illeti a Saxum Kiadót a munka míves megjelentetésért, valamint Szyksznian Wanda művészi munkáját, a könyv borítójának igényes kialakításáért. A könyvet ezért is jó érzés kézbe venni.

Süle Ferenc

URBANISZTIKAI JUBILEUM

A magyar építészeti felsőoktatás jubileumot ül, és ennek kapcsán az egész évre elosztott rendezvényekkel oktat és ünnepel. A budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmérnöki Karának jogelődje 1929-ben szervezte meg a Városépítési Tanszéket, és ennek élére Warga Lászlót (1878–1952) hívta meg professzornak. Ő a tudományággá emelkedett urbanisztika nemzetközileg is elismert, jeles eredményekben gazdag tapasztalokkal büszkélkedhető szakembere volt. A főváros alkalmazásában álló építészként az első világháborút követő években Kelenföld, a Tabán, a Gellérthegy és a Sas-hegy rendezésére készített terveket, később a pesti városközpont, a tabáni fürdők megoldásán dolgozott. Nagykőrös, Miskolc, Székesfehérvár és Szombathely városrendezési terveit is elkészítette. Első díjat nyert a Brassó, majd a Belgrád rendezésére kiírt nemzetközi tervpályázatokon, és III. díjjal ismerték el Antwerpen városrendezésére kiírt pályázaton a tervét. Korszerű urbanisztikai eszméket követett és új rendszereket vezetett be, főként a városi zöldövezetek helyes elosztása, nemkülönben korszerű forgalmi megoldások tekintetében. Illő dolog, hogy 80 évvel azt követően, hogy katedrára emelték, a szakma megemlékezzék róla.

A városépítés évezredes gyakorlat. Elmélete az építészet más kérdéseihez kapcsolódva is már megjelent az ókorban Vitruvius munkáiban. Az ókori Rómának kétmillió lakosa volt, mégis sok fontos igényt alig kielégítő megoldással. Egyik fő problémát a gyakori tűzesetek okozták, a szűk utcákban az oltás nehéz, néha szinte lehetetlen volt. Ha a lángok felcsaptak, a faházak a környéken mind tüzet fogtak. De a városépítés gyakorlata nem rekedt meg a rómaiaknál, végigkíséri a történelmet. Kiragadott példa: Nagy Péter cár az általa építeni kezdeményezett és róla elnevezett várossal, tehát városépítéssel kívánta Oroszországot az ázsiai kötődésből kivonni és a Balti-tenger partján Európához illeszteni, ennek civilizációs szintjére emelni. (Kár, hogy aligha vizsgáltathatta meg a kiválasztott területet, mert ha tudta volna, hogy ott éves viszonylatban milyen kevés a napsütéses órák száma, e hátrány kiküszöbölésére városának talán más helyet találhatott volna.) A városépítés tudományos elemzésére és ennek révén a gyakorlatban sok kérdés megoldására a 19. század úgynevezett ipari forradal-

ma késztette a rohamosan sokasodó lélekszámú városok építészeit. A kényszerítő okok sorában említsük az egészségügy, a városi közlekedés, a rendfenntartás és a lakosság ellátásának kérdéseit. Erre is néhány példa: 1847-ben a Párizsban kitört kolerajárvány még több tízezer emberáldozatot követelt, mert a közművesítés elmaradt a város fejlődésétől. A csatornázás hiányában éjjelente lajttal elszállított fekáliákkal végigcsurgatták-fertőzték a környéket. A lakosság nagy száma és a növekvő távolságok pedig tömegközlekedési eszközöket kívántak: a 19. század közepén már vasutak kötötték össze a vidéket a nagyvárosokkal, a néhány ezer lakosú városok többszázezres metropolisokká nőttek. Meg kellett oldani a városokon belüli közlekedést is, mely a lóvontatású omnibusztól alig néhány évtized alatt fejlődött a közúti villamosvasútig. Gondoskodni kellett az utaknak-tereknek ehhez a megváltozott közlekedéshez való igazításáról. A sűrű beépítésű belvárosi magot tágasabb városrészekkel kellett övezni. Parkokkal, fásított utakkal kellett valamit visszaadni a lakosoknak a városból mindaddig kirekesztett természetből, az elvesztett paradicsomból. Párizs városának Hausmann prefektus vezetésével III. Napoleon császár uralkodása idején végzett nagyszabású átépítésére szinte az egész világ „vetette vigyázó szemét", hatása mindmáig megannyi nagy városon leolvasható.

Pesten Reitter Ferenc (1813–1874), a hazai városrendezés temesvári születésű korai „mestere", már 1861-ben megszövegezte a főváros építési ügyrendjét és szabályait, az ő irányítása mellett épültek a fővárosi Duna-partok. Hazánkban az 1870. évi X. tc. az egységes városrendezés és fejlesztés érdekében – angol mintára – létrehozták a Fővárosi Közmunkák Tanácsát, három évvel az egyesített főváros létesítését megelőzően. Hatósági jogkörét később több ízben kiterjesztették és egészen 1948-ig, míg immár országos illetékességű minisztérium nem létesült, meghatározó szerepkörű volt működése.

A 19. század második felében a nagyszabású városépítésnek több kiemelkedő hazai teljesítménye bizonyítja, hogy az urbanizáció tekintetében hazánk fel volt zárkózva a korszerű követelményekhez. Az egyik az 1873-ban Buda, Óbuda és Pest egyesítésével létrejött új főváros két nagyszabású útvonalának, a Nagykörútnak és a Sugár útnak tervezése, majd építése volt. Érdekesség, hogy Reitter a Nagykörúton hajózható csatornát kívánt létesíteni,

de végül is Lechner Lajos (1833–1897) mérnök – a Közmunkák Tanácsa első vezetőjének – tervét fogadták el, s ennek nyomán jött létre mintegy három évtizednyi építőmunkával a Nagykörút, úgy, ahogy azt ma ismerjük. 1879. március 12-én a már akkor is 75 000 lakost számláló Szeged városát szinte elsöpörte a nagy Tisza-árvíz. Az újjáépítés nagyszabású tervét itt is a budapesti Lechner Lajos készítette. A történelmi hagyományoktól erősen eltérő módon, az említett nyugat-európai városrendezések ismeretében Szeged modern nagyvárosként épült újjá. Lechner Lajos 1886-ban a főváros középítési igazgatója lett, haláláig az Országház építésének műszaki ellenőre is. Eredményekben gazdag életművet hátrahagyó városrendező szakember volt a pesti Pálóczy Antal (1849–1927) is. Építészi pályáját Steindl Imre, az országházunkat tervező professzor mellett kezdte el, majd városrendezési tervek készítésére tért át. Így a pesti Szabadság tér, a Lágymányosi piac, a Lánchíd hídfőinek közúti villamos-aluljárói is az ő munkái. Részt vett számos tervpályázaton is. 1903-ban *A városok rendezése Budapest viszonyainak egyeztetésével* címen alapvető munkát publikált. 1905-ben Wälder József (1856–1913), az ismert Wälder Gyula építész nagybátyja, elkészítette Sopron város szabályozási és fejlesztési tervét. A zürichi képzettségű mérnök közel egy évszázaddal gondolt előre, a város lélekszámának háromszorosával számolt, és ehhez nagyszabású tervet készített. Ennek lépcsőzetes megvalósítását az első világháború sajnos derékba vágta.

A 19. századi városépítési gyakorlat természetesen felvetette a téma elméletének igényét, és egyben szolgáltatta hozzá a különféle megoldásokat. Immár szükséges volt, hogy a felsőoktatásban mint tantárgy is helyet kapjon az urbanisztika. Camillo Sitte bécsi professzor városépítési előadásai és *Der Städtebau* című tankönyve (1889) jelentette ennek kezdetét. Munkája lefektette a tárgykör alapvető követelményeit, fogalmait és a választható megoldásokat. A tudománnyá vált urbanisztika felsorolja a különböző beépítési módokat, a hozzájuk illő telekalakítást, mérlegeli a beépítési hányadot, az emeletmagasságokat, a laksűrűséget, az egészséges benapozást, a középületek elhelyezését, a városközpont kialakítását és az ún. zöldövezeteket. Ezeknek a követelményeknek, megoldásoknak szintéziseként mutatkozik a városépítészet kritériumaként a városkép. Később – sok helyütt sajnos túl későn – felismert fontos

szempontként csatlakozott mindehhez a műemléki együttes megőrzése mint urbanisztikai követelmény.

Nem lehet feladatom sem az urbanisztika tudományának hazai kibontakozását végigelemezni, sem a műegyetemi városépítéstan-oktatás történetét megírni. Mindössze a téma kibontakozását, néhány kiemelkedő korai hazai eredményét kívántam felsorolni. Amikor magam 1950-ben negyedéves építészmérnök-hallgató voltam, a diplomavédés előtt toboroztak közülünk jelentkezőket egy újonnan felállított (feledésbe ment) TERINT nevű intézetben való elhelyezkedésre és munkára. Ezzel kezdődött az a nagy városépítési szervezet alapítás-átalakítás, amelynek a sajnálatosan feloszlatott Közmunkatanács feladatait is át kellett vennie. A magyar építészek a második világháborút követő nehéz időkben és a pártállam évtizedeiben is megállták e téren a helyüket, mert végül is a városépítésre szakosított tervezőintézetek (VÁTI és a BUVÁTI) magas szinten dolgoztak a hazai városépítés javára, amit szerte az országban szép eredmények bizonyítanak. Folyamatosan foglalkoztak az urbanisztikai tervezés metodikájának fejlesztésével is. Ezenkívül a jelentősebb vidéki tervezőirodák is szinte mind végeztek városépítési tervezéseket, saját területük számára általános illetve részletes rendezési terveket szolgáltattak. Mindezt az segítette elő, hogy 1929 óta a most ünneplő tanszéken az építészhallgatók megfelelő városépítési ismereteket szereztek.

Helyes volt tehát a budapesti Műegyetem illetékeseinek döntése, hogy a városépítés diszciplínájának tanszéket állítson. Az első világháború és a trianoni országcsonkítás miatt ez az első elképzelésekhez képest ugyan késett, de 1929-ben megvalósult. Nagyon is méltányos, hogy ezt most, 80 év elteltével, megünneplik.

Kubinszky Mihály

GYŐZZÖN A JOBBIK, LEGFELJEBB ÓVUNK?

Egy választást megint letudott az ország. Ahogyan várható volt, hozzávetőleg minden harmadik jogosult el is ment szavazni. Az eredmény nagyjából megfelelt a várakozásnak – de csak nagyjából. A nagyok közül az esélyes nagyon győzött, a vereségre szá-

mító nagyon vesztett. Mind a győzelem és a győztesek, mind a vereség és a vesztesek meghatározó szerepet játszanak a jövőben is, ahogyan tették idáig. Az ő külön mérkőzésük olyan régen tart, hogy kicsit már azok is unják, akik ezt a történetet állították a közélet központjába (ahova természete szerint amúgy is tartozik).

Ám a szokásos versengésen túl, és a választási eredmények nyomán fölsejlő fejleményeken innen a választás hozott önmagukban is meglepő, legalábbis szokatlan eredményeket. Több olyan dolog is történt, ami a pártpolitika főhivatású értelmezőit teljességgel váratlanul érte. Az egyik az, amire tényleg nem számítottak: a lesajnált, szidalmazott, ördögként a falra festett Jobbik nemcsak hivatkozási alapként, de tényleges politikai erőként is megjelent. A közforgalomra szánt korábbi esélylatolgatások többnyire a *„bejuthat"* minősítés körül halmozódtak. Ez lényegében az 5%-os küszöb szerény meghaladását feltételezte. Azok, akik ezt biztosra vették, és egészen a *„bejut"* kijelentésig merészkedtek, nagyon bátornak érezték magukat. Ám a Jobbik ezt a szintet fölényesen, majd háromszorosan teljesítette: sokfelé a második helyre futott be. (Némely júniusi közvélemény-kutatási adat szerint azóta már országosan is utolérte az MSZP-t, nem azért, mert maga annyit javult, hanem mert a versenytársává süllyedt párt pozíciója tovább romlott.)

Indokolt tehát erre az önmagában is fontos kérdésre figyelve kezdeni áttekintésünket, már csak azért is, mert egy ilyen látványos belépő az előadás minden szereplőjének alakítására kihat.

Az esélylatolgatás alapja, túl a felmérések aktuális adatain az volt, hogy a politológiai közfelfogás szerint a Jobbik térnyerését behatárolja, hogy ez a politikai közbeszédben igen gyakran szélsőjobboldalinak minősített párt nem terjeszkedhet számottevően túl a valaha hasonlóan jellemzett MIÉP szavazóbázisán. Nem így történt.

A baloldalon szívesen hangoztatják a szélsőjobboldali veszélyt, az egykori MIÉP-ből való származtathatóságot, a magyar társadalom jobbra sodródását, s rögvest a jobbközép pártokat teszik felelőssé érte, mit sem törődve azzal, hogy ez idő tájt nem ők, hanem a Jobbik az egyetlen olyan erő, amely a Fidesz–KDNP szövetséget elütheti a kétharmados győzelemtől.

A szélsőjobboldaliság tartalma azonban a magyar baloldali és balliberális propaganda felől nehezen értelmezhető. A döntő oka ennek az, hogy e pártok gondolkodásában *a nemzeti nézőpont felvetésének gyakorlatilag minden formája* a náci-fasiszta eszmekörhöz

közeledés vádját vonja magára (mely szemlélet az 1956-as forradalom vérbefojtását követően a pártállami ideológia meghatározója volt, s az utódpárti gondolkodásban is meghatározó maradt). Jelen írás nem alkalmas arra, hogy a magyar közélet nyelvi anarchiájában rendet teremtsen. Elkerülhetetlen azonban, hogy megjegyezzük: a radikalizmus és a szélsőségesség nem ugyanazt jelenti. A Jobbik kétségkívül radikális párt, ám nem szélsőséges, még akkor sem, ha szellemi holdudvarában és főként szavazói bázisában a szélsőséges eszmék követői is jelentős számban megtalálhatók. A Jobbik nemzeti radikalizmusa a magyar társadalom egészét érintő válságjelenségek és a nemzet történelmének a 20. században rendre bekövetkező tragédiái, a válság idején különösen mélyen megélt fájdalmas örökség összekapcsolásából származik. Mindezt már nemcsak a Nyugat, nemcsak a kommunisták, nemcsak a magyarságtól idegennek minősített csoportok, nemcsak a még regnáló kormány mögötti hatalmi klikkek, hanem a rendszerváltás folyamata terhére írják. Ez a gondolkodásmód eltávolodott a történeti és kulturális kérdések fölvetésében erősen értelmiségi-középosztályi MIÉP gondolkodásától: sokkal több benne a szociális elem, a társadalmat destabilizáló jelenségekre való közvetlen figyelem.

Vagyis a Jobbik előretörésének döntő okai közé tartozik, hogy *nem* a MIÉP helyén jelent meg. A 15 százalékhoz közelítő eredmény a MIÉP fénykorában mért támogatottságának a duplája. Amennyiben a Jobbik egyszerűen a MIÉP utódpártja volna, 5–10% közötti eredményt lehetetne tőle várni. Mindenesetre ez a szavazatmennyiség azt jelenti, hogy a Jobbik egy jóval nagyobb részvétellel (bár mi a garancia erre?) zajló országgyűlési választáson is biztos parlamenti résztvevő lesz, annál is inkább, mert életképességét bebizonyította, s képes további szavazatok megszerzésére.

A Jobbik eredménye azt is jelenti, hogy a rendszerváltás idején kialakult háromosztatú pártrendszer megmarad, de centruma jobbra tolódik. Az egykor a főerőkhöz tartozó liberális párt, a szebb napokat megélt SZDSZ a semmibe hullás állapotába jutott, messze elmaradt a bűvös bejutási határtól. Az 1994-ben kiteljesedett paktum, a posztkommunista baloldallal való kiegyezés állította a liberális pártot az eljelentéktelenedés felé vezető pályára. Mostani, számára tragikus eredményét súlyosbítja, hogy láthatóan nincsenek mozgósítható tartalékai, s egy országgyűlési választás vár-

ható jelentősebb részvétele esetén még mai támogatottságából is sokat veszíthet.

Ne felejtsük azonban el: az SZDSZ 1990-es (illetve: *az 1990-es SZDSZ*) választási sikerének legfőbb oka a szélsőséges (tapintatosan fogalmazva: radikális) antikommunizmus volt. A politikai közbeszédnek az az eleme tehát, ami 1994-től kezdődően leginkább egyes jobboldali pártok radikalizmusában jelent meg!

Ettől azonban még szó sincs arról, hogy a pártrendszer változását nézve a formálisan az SZDSZ helyére került Jobbikban bármely összefüggésben az SZDSZ váltópártját lássuk, hiszen ideológiájában-retorikájában nyoma sincs sem a klasszikus, sem a neoliberalizmusnak, sőt, a napi politikában a két párt a legélesebben szemben áll egymással. De a választók gondolkodásában vannak olyan elemek, amelyek a szavazásra vállalkozó polgárok értékrendjét tekintve két évtized távlatába illesztve valamiféle átfedést jelentenek a két párt között! Mindebből az a fontos, hogy a következetes rendszerváltás legfőbb garanciájaként egykor megjelenített antikommunizmusra ma is van igény – s ez a mai politikai kínálatban elsősorban a Jobbik által fogalmazódik meg. Ennek radikális fölvetése az egyik olyan gondolati tétel, amelyekkel ez a párt ma már nem az SZDSZ-től, hanem a Fidesztől hódít el szavazókat.

És persze olyasmivel, amely a liberális párt elképzelései között sohasem szerepelt, s amit a jobboldal is csak szőrmentén volt képes képviselni. A privatizáció-kritika, a multi- és a globalizációellenesség, az euroszkeptikus múlt- és jelenkép, szociális követelések és társaik könnyűszerrel kínálják azokat a hívó szavakat, amelyek alacsonyabb képzettségű befogadók esetén is határozott jelentést hordoznak. Ezek közé tartozik a „cigánybűnözés" elleni fellépés ígérete is, ezt a jelszót inkább a párt ellenfelei ajándékozták a Jobbiknak, mintsem az maga hirdette volna meg. Az ezzel kapcsolatos politikai és ideológiai, sokszor parttalanul moralizáló vita azonban a legkevésbé sem érinti azt a tömeges meggyőződést, hogy a jelentős politikai erők közül egyedül a Jobbik az, amelyik néven meri nevezni a magyar társadalom lassanként legsúlyosabbnak tekinthető közérzeti problémáját.

Ezzel eljutottunk a Magyar Gárda kérdéséhez is. A választási eredményeket tekintve tökéletesen mindegy, hogy van-e, és ha igen, mennyi köze ennek a szervezetnek a Jobbikhoz, és az is mindegy, hogy a nem fél-, hanem inkább negyed-, nyolcad- vagy éppen ti-

VESZPRÉMI RÉSZLET
Grafitrajz

zenhatod katonai szervezet ilyen vagy olyan szárnyai, csoportjai miként kapcsolódnak egymáshoz vagy éppen rivalizálna. A választói tömegek ugyanis ezekre a részletkérdésekre nem figyelnek. A Magyar Gárdában elveszettnek érzett személyi és vagyoni biztonságuk helyreállításának lehetséges garanciáját látják – és ennél súlyosabb fejleménye aligha lehet a Medgyessy–Gyurcsány-éra közbiztonságpolitikájának, amit 2006 ősze óta a rendőrség politikai eszközként való fölhasználására való buzgalom jellemzett. Ennek jegyében – a bűnözéssel szembeni tehetetlenség és hátrálás közepette – a rendvédelmi szervezeteket a kormány a hazugságaival és polgárellenes döntéseivel szemben tiltakozni akarók megfélemlítésére használta. De emlékezhetünk az MSZP–SZDSZ egy korábbi kormányának belügyminisztere által mondottakra is. Kuncze Gábor volt az, akinek működése során a „megélhetési bűnözés" iránti toleranciában a demokrácia elmélyülését látta, s azzal vélte megnyugtatni a lakosságot, hogy a fokozódó bűnözéssel meg kell tanulnia együtt élni, s nem várható el a rendőrségtől, hogy civil kezdeményezések segítsége nélkül, önmagában biztosítsa a közbiztonságot. Íme, egy megvalósult álom! Mert a biztonságérzetében megrendült lakosság nem a nyilas egyenruhát idéző, okkal elborzasztó egyenruhára figyel, hanem a Gárda megjelenésében a társadalmi önvédelmi reflexek működését fedezi fel. S ezt a Jobbikkal összekapcsolva elemi érdekének tartja, hogy voksával támogassa is.

A zsurnálpolitológusokat azonban nem önmagában a radikális jobboldalra leadott szavazatok aránya sokkolta. E szakmai csoport többségének íratlan hagyománya, hogy nyelvét s az általa megtöltött médiafelület ellenőrző pakettjét világszerte a liberális-baloldali szimpatizánsok, idehaza pedig az SZDSZ-hez kötődő médiamunkások és kutatók határozzák meg. Az SZDSZ válsága az ő válságuk is – sőt, megfordítva is. A 2006-os választási kampányban az MSZP hazugságpolitikájának passzív támogatásával máig ki nem beszélt és fel nem dolgozott bűnt követtek el, s ez a meghasonlottság az általuk favorizált párt korábbi magabiztos szellemiségében is megjelent. Ez a politikacsináló értelmiségi csoport, ha sejtett is valamit a közelgő változásból, érzelmi okokból nem akarta és nem is tudta elhinni, hogy lelki anyapártját milyen sors fenyegeti. És ha tudta is, nem akart ennek a tudásnak hangot adni, nehogy utóbb jóslata önbeteljesítése miatt kelljen szenvednie. Inkább abban bízott, hogy az SZDSZ újjászületésének vágya-reménye elegendő lesz ah-

hoz, hogy a kívánt eredmény bekövetkezzen. Ez nem történt, mert nem történhetett meg.

Pedig ha beszélnek olyan aktivistákkal, akik a kopogtatócédulákat gyűjtötték, már sejthették volna az elkövetkezendőket. A választás nyílt szavazásként zajló nulladik fordulójában roppant nehezen gyűltek az ajánlások, sőt, a politikai szimpátiákat íratlanul is pontosan számon tartó helyi közösségekben még a két (vagy már csak egy) nagy párt hívei is sokszor érezték, hogy a feltörekvő Jobbik a surranópályán igencsak előretört. Jellemző, hogy az EU-választás után készült egyik fölmérés (Medián) szerint a lakosság, szemben az úgynevezett szakértőkkel, nem lepődött meg a Jobbik sikerén: kevesebb mint harmadukat érte váratlanul ez az eredmény.

Ami nem kevesebbet jelent, mint hogy a normális körülmények között különösebb izgalmakat nem ígérő EU-s választáson a korábban lesajnált, az előkelő klubokból kigolyózott Jobbikból az országgyűlési választásokat jóval megelőzően szinte bizonyosan parlamenti párt lett. Eközben pedig két, húsz éve folyamatosan parlamentben szereplő, a rendszerváltásban meghatározó szerepben mutatkozó párt onnan kiesni látszik. Azt még nem tudjuk pontosan, hogy csak az egyik, vagy mindkettő erre a sorsra jut-e, netán valami újabb kombináció keretében mégiscsak becselezik magukat az Országgyűlésbe.

E pillanatban egyre bizonyosabb, hogy az SZDSZ nem lesz a következő parlament szereplője. De ahogyan korábban említettem, nemcsak az antikommunista, hanem a liberális szavazó sem vész el, legföljebb átalakul. Ahogy az előbbi a jobboldalon mindig talált magának pártot, úgy az utóbbi, ha eszményeihez hű akar maradni, nyugodt lélekkel szavazhat a Lehet Más a Politika listájára, vagy, ha politikusi karakterben gondolkodik, Bokros Lajos jól fölépített mítoszának bűvöletében támogathatja a nemzeti hagyományok szerinti konzervativizmussal és jobboldalisággal már régen nem vádolható, immár nemcsak a kiábrándult szocialista, hanem a megtört lelkű liberálisoknak is szavazatleadási esélyt biztosító MDF-et. A Fórum már csak nevében őrzi az egykori meghatározó kormányerő pártjának emlékét, de fordított Houdiniként, a legendává vált szabadulóművésszel ellentétben, a túlélésért képes bármilyen köteléket magára venni. Ezúttal az egykor országszerte első számú közellenségnek számító, sokfelé elküldött arrogáns sokkterapeutát sikerült Brüsszelbe küldenie. Végeredmény-

ben az SZDSZ-t elhagyó szavazók hűségesebben őrizték egykori elkötelezettségüket, mint akár az MDF, akár az MSZP karjaiban levitézlett egykori pártjuk. Amely mellett a végsőkig és azután is kitartottak. Legalábbis addig, amíg a hatalomban osztoztak az egykori ádáz ellenféllel. De ugyan miért osztoztak volna vele a bukásban? Mindenesetre az EU-választási eredménylistán a liberális szavazók könnyebben felfedezhetők, mint egykori pártjuk.

Minden fordulata, zegzuga ellenére ez a történet viszonylag egyszerű. Természetesen nem merülhetünk el részleteiben, nem utolsósorban azért, mert ezek az elemzések nem a pártokon belüli viszálykodások, vagy akár a választások kimenetelét is befolyásoló kormányzati és pártpolitikai cselédkérdések taglalására irányulnának. Természetesen nem tudjuk, hogy pontosan az általunk vázolt módon történt-e, ami történt – de joggal hihetjük, hogy a hipotézis nem alaptalan. Mindenesetre sokkal biztosabbak lehetünk benne, mint abban, illetve azokban a feltételezésekben, amelyeket a Jobbik előretörésével kapcsolatosan állítottak fel a választás elemzői. A Jobbik ugyanis lényegében új termék a pártpolitikai piacon, következésképp született fogyasztói, azaz szavazói nincsenek: aki őt választja, korábban mást szerencséltetett bizalmával. De valóban új tartalmakat jelenít meg a Jobbik? Vagy korábban már meglévő szellemiség, elképzelések jelentkeznek egy új formációban?

Azt éppen a liberális eszményekkel kapcsolatos pártpolitikai ipi-apacs mutatja, hogy lehetnek olyan szellemi-politikai-értékrendbeli preferenciák a választók körében, amelyek csak alkalmas pártra várnak, hogy az megjelenítse őket. Ám ilyen – hadd legyek posztmodern – „elváráshorizontok" nemcsak a (bal)liberális közönség körében jelenhetnek meg, hanem a jobboldalon is.

A Jobbik sikerének hátterét illetően jószerével csak spekulációkra hagyatkozhatunk. Az eddigi, több-kevesebb igazságot tartalmazó feltételezések kulcsszavai közt a rend iránt a válság idején megnövekvő igény, a más országokban is erősödő euroszkepticizmus, az elszegényedés, a fokozódó létbizonytalanság idejének csodavárása, a közbiztonság drámai romlásával szemben a biztonság ígérete stb., stb. a legfontosabbak.

És az, hogy a Jobbik szélsőséges, és a szélsőségekre az alacsonyabb iskolázottságú szavazók mindig meglehetősen fogékonyak. Ám a csepülés mellett elhangzott az is, hogy a Jobbik az a párt, amely a magyar társadalmat ténylegesen leginkább foglalkoztató

kérdésekről mer egyértelmű véleményt formálni, s egyedül nevezi néven a legégetőbb problémákat.

És ezzel a radikalizmussal meg tudja szólítani azokat, akik szerint a vezető pártok már csak egymással foglalkoznak, de titkos háttéralkukban kiegyezve a maguk hasznát lesik: és ezzel el tudják bizonytalanítani korábbi híveiket, el tudják szívni korábbi szavazóik egy részét. Ha ezt a szemléletet következetesen érvényesítjük, el kell jutnunk odáig, hogy a Jobbiknak *saját* hívei nincsenek is, akik a választásokon támogatták, azok *átszavazók*, és attól kezdve már csak az kérdés, hogy vajon jobbról vagy balról szerzett-e belőlük többet.

Az *átszavazó* kifejezésnek határozottan rossz hangzása van a magyar politikai szlengben. Állhatatlan, megbízhatatlan, másodrendű szavazópolgárnak számít. Csélcsap és csapodár, akinek sok bűne között különösen súlyos, hogy viselkedése tervezhetetlen, nem a politológusok elvárása szerint viselkedik, tetejében a végsőkig kivár döntései meghozatalával. Ő dönti el a választások kimenetelét, ezért őt lehet (és ezért kell) becsapni. Ezzel mindenféle populizmusok végső megrendelője. Vele szemben áll a *törzsszavazó*: ő kiszámítható, megbízható, politikai szimpátiája már a bölcsőben kialakult, pártjával tűzön-vízen át együtt menetel. Ő az, aki a hon pártstruktúráját meghatározza.

De még inkább: ő az, akit a pártstruktúra határoz meg. Ám vigyázat: ha nem lennének átszavazók, nem lenne szükség négyévente választásokra. Elég volna egyetlenegy választás, s az akkor kialakult parlament összetételét akár kőbe lehetne vésni. De a választók érdek- és értékrendje stabilabb, mint pártszimpátiájuk. Beállítódásuk, elkötelezettségük erősebb, mint a pártoké. Vannak olyan normák, amilyenek az egykori SZDSZ mögötti liberális világkép pillérei, amelyek a társadalomban túlélik azokat a pártokat, amelyek korábban azokra hivatkozva vitézkedtek és vitézlettek le.

Ez a kérdés 2009. június 7-én különös erővel vetődött fel. A baloldaliságát vesztett baloldal, a liberális értékeket feladó liberálisok, a nemzeti konzervativizmust kompromittáló MDF kudarcával szemben másik három párt meglepően eredményes volt: a Fidesz, a már sokat emlegetett Jobbik, és a semmiből induló, de az SZDSZ-t megelőző, lehetetlen nevű Lehet Más a Politika. Miért éppen ők voltak sikeresek? Azért, mert meg tudtak jeleníteni a magyar társadalomban élő értékpreferenciákat. A Fidesz a konzervatív és liberális értékeket a keresztény- és a modern szociáldemok-

rácia célkitűzéseivel egyeztetve nőtt a legnagyobb párttá, az LMP egy ideális liberalizmust és zöld gondolkodást békített össze a társadalmi érdekvédelemmel.

De mire talál rá a Jobbik? Azt már korábban említettem, hogy nem igazán, s főként nem kizárólag a MIÉP elképzeléseit folytatta. És azt sem hiszem, hogy valami alapvetően újat kínált – a politikában sincs új a nap alatt.

Csak a sportban nem kell a sikert magyarázni: a politikában nagyon is. A Jobbik gondolkodásának eklektikus természete, választási retorikája a magyar pártpolitika ismert paneljeiből épült föl. Ezért volt ismerős egy jelentős választói tömeg számára. Emlékezzünk vissza az egykori első nagy és gyors megszorító csomag idejére, Bokros Lajos tündöklésére és bukására, és egy azóta semmivé vált párt szárnyalására. Ez a párt az FKgP, a Független Kisgazdapárt, a sokak számára feledhetetlen Torgyán doktor fémjelezte alakulat volt. Igencsak indokolt fölidézni emlékét, hiszen a Kisgazdapárt által elért népszerűségi rekordok egészen a Fidesz mostani szárnyalásáig megdönthetetlennek látszottak. És a csúcsot éppen egy gazdálkodási válságperiódus mélypontján érték el: 1995 tavaszán, amikor a már ebben az írásban is emlegetett Bokros Lajos in vitro végezte a neki sok örömet kínáló sokkterápiás emberkísérleteit. (A sors kegyelméből akkoriban a helyzet ennek ellenére javulni kezdett.)

Most ismét egy jól érzékelhető válságperiódussal szembesül a magyar társadalom. Torgyán doktor mára a magyar politikai botránytörténet megbecsült alakja. De emléke sok szívben örökké él. Talán nem elsősorban személye, hanem az a sajátos politikai tartalom, amit megjelenített: a szociális elégedetlenségre, történelmietlen, de intenzíven hangoztatható nemzeti érzésre, a magyar sérelmi retorika hagyományaira építő demagógiára. Mindarra, ami a maga közönsége számára valóságos lelki szükséglet volt. (És amelynek felszínes, de valós igazságai alapján mindig akad egy-egy színvonalasabb, a mélység felé is nyitott képviselője, aki hitelesíti, aki tartalommal látszik kitölteni a szellemi űrt: így például Torgyán mellett Pokol Béla, Vona Gábor mellett Morvai Krisztina.)

Annak idején a Független Kisgazda Torgyán Párt volt a közélet fenyegetése. Vezetője a politika sakkjátszmájában meglehetős támogatást kapott azon igyekezetében, hogy a jobboldal egységét megbontsa. A baloldalon is pontosan érzékelték egy ma már

rég feledésbe merült választás, az 1994-es tanulságait. Azt, hogy több a jobboldal, mint a bal támogatója. Ezért tartósan csak úgy őrizhető meg a baloldal hatalmi pozíciója, ha nemcsak az Európában a többnyire jobboldallal együttműködő liberálisokat fogják be, hanem a jobboldalt is meg tudják osztani. Ezt a szerepet Torgyán doktor csak átmenetileg tudta sikerrel betölteni. Akkor a baloldal harca a kormányzati pozícióért folyt. Most szerényebb a cél: a jobboldal kétharmados sikerének megakadályozása. A Jobbik sikeres szereplése ehhez kevés. Arra is szükség van, hogy a politikai palettán annyira kinyomják a szélre, hogy a vele való együttműködés elfogadhatatlan legyen. Hogy ez miként zajlik, nap mint nap látjuk. A gyurcsányi provokációk politikája éppen ezt célozta...

Hogy jelent-e veszélyt a Jobbik és a Magyar Gárda a magyar demokráciára, ahogyan azt oly sokszor hallhatjuk, s még hallani is fogjuk, az fontos kérdés. *Valamekkora* veszélyt bizonyosan jelent. Ám azt a helyzetet, amely ezt a veszélyt előidézte, ezt a fenyegetést előhívta, nem a Jobbik alakította ki, hanem a demokrácia alapjait meggyöngítő gyurcsányizmus. A politikának is megvan a maga egyszerű logikája és mennyiségtana.

Úgy vélem, hogy a gyurcsányi rendszer nyomán maradt romok gyors eltakarítását a Fidesz–KDNP kétharmados sikere segítené. Ezt a Jobbik térnyerése akadályozhatja – tehát az elmúlt hét évben felnőtt jobboldali radikális párt ilyenformán korlátozza a demokratikus kibontakozást. Az egykor, még 1990-ben kialakított alkotmányosság hátterét meghatározó kétharmados törvények, s egyáltalán, maga a kétharmadosság filozófiája egy olyan hárompólusú parlamenti rendszerben született, amelyikben az egyik oldalt a pártállammal való kiegyezés gondolatát elutasító liberális alternatíva jelentette. Ez a képlet, ez a lehetőség most omlott véglegesen össze. Valami azonban kellene helyette. Nem tudhatjuk, miként alakul a következő parlament összetétele, amely a fejlődésében tartósan megrekedt demokráciánk sorsát alapvetően befolyásolhatja. Erre a sorsdöntő kérdésre az EU-választás nem adott választ. A kormányzás mostani alakulása azonban a jobboldal erősödését ígéri, s ebbe a Jobbik további erősödése is beletartozik.

Gáspár G. János

SZAKSZERŰ ÉS FÜGGETLEN KÖZSZOLGÁLAT: LESZ-E ILYEN NÁLUNK?

Lemondott a pénzügyi szervezeteket felügyelő állami hivatal elnöke. Lapzártakor még nem mondott le a központi bank elnöke, akinek korábbi magánügyletei komoly jogi és etikai kérdéseket vetettek fel. Milliárdos tanácsadói szerződések nyomát ütik bottal az állami tulajdonú Magyar Villamos Műveknél. Sok milliárd folyt el soha meg nem valósuló tervekre és tanácsadásra az ad acta tett kormányzati negyed kapcsán – kis hírek a gazdasági élet szempontjából fontos állami intézmények háza tájáról. Ezenközben folyamatosan inog maga a kormány is, mely a miniszterelnök és néhány miniszter cseréjét követően rövid időre szóló felhatalmazással jött létre, szinte csak ügyvezető jelleggel – és rögtön média-erőfeszítéseket tett, hogy elnyerje a *szakértői kormány* rangot és ennek birtokában távlatos reformokról döntsön. Más országban akkor fanyalodnak rá a szakértői kormány konstrukciójára, ha valamilyen sajátos okból nem sikerül „rendes" kormányt állítania a törvényhozásnak. Nos, adtunk néhány hónapot, majd konstatálhattuk: ez persze ugyanúgy pártkormány, mint az előző, csak sokkal kisebb társadalmi támogatottsággal. Sok ponton áll csatában a magyar társadalommal, nem harmonikus a viszonya a kormánytól független szervezetekkel sem.

A szakértőségre való hivatkozás (ácsingózás) önmagában is sokat mond viszonyainkról, demokráciánk fejlettségről. A magyar politikai erők eddig még nem állítottak szakértői kormányt. Amikor 1989-ben kiszaladt a kormánya alól az addigi állampárt, Németh Miklós szakértőinek nyilvánította a kabinetet, mert akkor (már akkor is) jobban hangzott a szakértelem, mint a politikum. Ami persze nem csoda, hiszen a pártpolitika roppant lejáratódott az egypártrendszer alatt, amely – mint minden monopólium – kitermeli és tartósítja a középszerűséget, sőt az annál rosszabb nívót. A bármely poszton egyaránt alkalmatlan elvtárs addigra kabaréfigurává vált, amin az évtized végén már az óvatos kispolgár is mert nevetni. A verseny nem mindig produkálja a remélt minőségi eredményeket, ám a versenytársak hiánya – amint az üzleti életben, a politikaiban is – garantáltan elkényelmesít. Németh Miklós 1989-es kormánya összetételét tekintve egyébként nívósabb volt a

megelőző kabineteknél, bár eleve nehéz egybevetni az ereje teljében lévő pártállami struktúrát a későbbi állapotokkal. A pártállamban a párt felső szintjein születtek a politikai döntések, ott dőltek el a lényeges ügyek, míg a minisztériumokra és magukra a miniszterekre leginkább csak a végrehajtás jutott. A mozgékonyabb emberek a pártállami időkben ezért inkább a Pártközpontba igyekeztek bejutni, mintsem egy minisztérium állományába, mert az előző helyen nagyobb hatalomra tehettek szert.

A történelmi előzmények most megint visszaköszönnek: a szocialisták második és harmadik kormányzati ciklusa alatt mára sok téren visszafejlődtek a viszonyok a rendszerváltozás előtti időkig. Az első szocialista kormányciklus (Horn Gyula miniszterelnöksége) elég sajátos volt: az addigi állampárt utódszervezetét felépítő és a választók előtt elfogadhatóvá tevő szocialista garnitúra a számára szokatlan ellenzéki időszakot követően kerülni igyekezett a nyilvánvaló restaurációt, és mind itthon, mind külföldön új öndefiníciójuk szerint kívánt feltűnni. Önmeghatározásuk pedig a szakszerűség, a „mi tudjuk az országot működtetni" üzenetre épült. Saját bázisukat azzal hitegették 1990 után, hogy az élet nem azért olyan nehéz a rendszerváltozást követően, mert egy életképtelen rendszer dőlt össze, hanem mert az ellenzéki erők „pártoskodnak", mert „a múltba fordulnak", mert felkészületlenül kormányoznak.

Egyébként amikor, talán némileg nekik is váratlanul, 1994-ben ölükbe hullott a győzelem (amihez nem kellett sokat dolgozniuk, elég volt csöndben meghúzódni), hamar megmutatkozott, hogy éppen a szocialista–szabaddemokrata koalíciót érték felkészületlenül a kormányzati feladatok. Gazdaságpolitikájuk kezdetben a sodródásból állt, amíg aztán 1995 tavaszán rá nem kényszerültek Bokrosra és az ő tankönyvi gazdasági egyensúlycsinálására. Mondhatnánk: az már a múlt. Ám a *nem-kormányzást* követő *kényszer-kormányzási* történetnek egy újabb kiadását azonban ismét megtapasztalhattuk 2006-ban, amikor a megelőző két év „sodródása" (őszödi beszédében erőteljesebben fogalmazott az akkori miniszterelnök) egy újabb makrogazdasági megszorításhoz vezetett el, és többféle államigazgatási reformot is meghirdettek.

A megszorító kiigazítás következtében a magyar gazdaság már a világpiaci turbulenciák kitörése előtt lendületet vesztett, sőt lényegében stagnálásba zuhant, a kapkodva beterjesztett államrefor-

mokból szinte semmi nem lett. Pedig két évtizeddel a parlamenti demokráciára való visszatérést követően elvileg tényleg itt lenne az ideje a kiigazításnak és modernizálásnak. A rendszerváltozás folyamatában ugyanis roppant nehéz körülmények között jött létre és túl rövid ideig működhetett az az államvezetési rend, amelynek kereteit a kerekasztal-tárgyalások menetében alakították ki a felek. A modellt Antall József a központi kormányzat felelősségi körében jórészt megvalósította: eszerint a miniszter és az egyik államtitkár, valamint közvetlen stábjuk számít politikusnak, ezzel szemben a minisztérium állománya, beleértve a felsőbb szintű vezetést egészen a helyettes államtitkárral bezárólag, a „civil service" kultúrája szerint működik, nem politizáló szakapparátusként. Továbbá az állami funkciók egy jelentős részét a kormányon kívülre kell telepíteni: a független helyi önkormányzatokra, a jegybankra, versenyhivatalra, a társadalombiztosítás önkormányzataira. A rövid antalli idők után azonban nemcsak elakadt a szakszerű közszolgálat kiépítése, hanem máig sokat romlott a helyzet.

A rendszerváltás során kigondolt struktúrát az első szocialista–szabaddemokrata kormány formailag megőrizte, bár a politikai vezetés és a szakapparátus közötti határvonalat rendszeresen átlépte. Az is hamar meglátszott, hogy a kormány a tőle független szervezetek önállóságát nem respektálja; ezt az MNB ügyében magam is megtapasztalhattam, de később még a kormányfő által kiválasztott új jegybanki vezető függetlensége sem volt Horn ínyére. Az államapparátusban végrehajtott rengeteg személycsere is sokkal inkább a korábbi időkre emlékeztetett („a reakciós elemeket el kell távolítani a dolgozó nép államából"), csak éppen a szóhasználat volt más.

Ami az Orbán-kormányt illeti, a miniszterelnök határozottan élt személyi mozgásterével (ami a mi rendszerünkben igen tág). Volt számos konfliktusa kormányon kívüli állami intézményekkel (így a jegybankkal és annak vezetőjével, a bankfelügyeleti vezetőkkel), de ezek megmaradtak a jogszerűség keretei között. A miniszterelnök az MNB elnökét keményen kritizálta a bécsi leánybank gyorsan kifejlődő bajainak igen költséges elkezeléséért, de Surányi mégis kitölthette a jegybankelnöki hatéves terminust. A bankfelügyelettel is – joggal – elégedetlen volt a kormány, főként a Postabank csődje körüli hibázások miatt. Személyes és szervezeti változások követték az ügyet: létrehozták az összevont pénzügyi fel-

ügyeletet, Szász Károly erélyes irányítása alatt. Ami az államapparátus ügyeit illeti, az Orbán-kormány sem volt szégyenlős a személycserékkel (és nem annyira a régi káderektől eltávolítása, mint egy sor új káder behozatala bizonyult problematikusnak). Majd a kormány meghirdette a köztisztviselői életpálya-karriert és a felső vezetői kar állandósítását, az államapparátus stabilizálásának szempontjára hivatkozva.

A hivatásos szakapparátus kiépítését azonban a rákövetkező Medgyessy-kormány – az egészet káderátmentési kísérletnek nyilvánítva – azonnal leállította. Ehelyett a magánszektorból (multinacionális cégtől) hozott személyekkel fogott neki a szája íze szerinti személyzeti munkának.

Ennek kiteljesedése azonban már a poszt-Medgyessy időszakra esik. Gyurcsány és a csapatának több emblematikus személyisége a rendszerváltozás első évtizedét jellemzően a magánszektorban (no jó: az állami megrendelésektől és a kedvező hatósági döntésektől függő magyar magánszektorban) töltötte el, azt követően, hogy többjük ifjúkorában az állampárt ifjúsági mozgalmában tevékenykedett. Az üzleti háttérre hivatkozva a régi vágású szocialista apparátcsikok között nemcsak új erőnek hirdethették magukat, de belül bizonyára úgy is gondolták, hogy az újonnan elsajátított üzleti fogásokat jó lesz kipróbálni a begyepesedett magyar állami szektorban. Míg párttársaik első kormányzati ciklusa inkább a magyar feudál-szocialista hagyományhoz való visszacsúszást hozta 1994-től, a gyurcsányi időszakban valóban eszmei (ideológia) váltás is érződött: a személyes és pártérdekeket megtámogatta egy olyan modernizációs kormányzati filozófia, amely amerikai és nyugat-európai mintákra hivatkozhatott. Ez az *új köz-menedzsment* (*New Public Management* – NPM) irányzata, amely nyugaton az 1980-as évektől indult gyors terjedésnek.

Az *új* jelzővel ez az irányzat a *klasszikus* közigazgatási kultúrától kívánja megkülönböztetni magát, amelynek szellemi előzménye *Max Weber* bürokráciaelmélete volt. A klasszikus államigazgatásnak alapjait a jól áttekinthető függelmi renden nyugvó centralizált államszervezet, erős alkotmányos háttér, életpályaszerűen végzett köztisztviselői szolgálat, formalizált ügyintézés adja; az állami feladatokat közpénzből finanszírozzák, azaz a közpénz nem keveredik magántőkével, piaci forrásokkal.

A hagyományosnak tekinthető közigazgatási modellt leginkább a 20. századi német és francia gyakorlaton lehet elemezni; ezek ugyan egymástól is különböztek, de mindenképpen eltértek a brit, de főként az amerikai államszervezeti mintától. A számos különbség egyike az, hogy a nyugat-európai politikai kultúrákban ki tudott fejlődni a napi politikától és az üzleti lobbik nyomásától többé-kevésbé mentes, stabil közszolgálat, szemben az Egyesült Államok gyakorlatával: ott a kormányzati posztokon nagy a cserélődés a választások után, a nyertes politikai erő a politikai vagy anyagi támogatóit készséggel juttatja hivatalba.

Amikor az „új menedzsment" irányzatának képviselői az amerikai szakirodalomra és az ottani gyakorlatra hivatkozva kritizálják a tradicionális rendszer tényleges vagy vélelmezett gyengeségeit, gyakran olyan modellel vitatkoznak, ami tisztán sehol sem valósult meg, és különösen nem az amerikai gyakorlatban. Akik tehát hazánknak a többször meghirdetett államreform során az NPM eszmei alapján a nálunk kellően még ki sem fejlett „klassszikus" államigazgatás elvetését kezdeményezték, vagy olyan ország tapasztalataira hivatkoztak, amelyik – mint az USA – valójában vagy nem működtette azt, vagy – mint a nyugat-európaiak – velünk ellentétben régóta bejáratták a most meghaladni kívánt hagyományos rendszert, és annak alapjaira építik rá az újabb modellt.

De miért is kezdték modernizálni Európában a tradicionális kormányzati modellt? Az egyik ok a rendszer költségessége: az államháztartás a legtöbb helyen túlságosan nagyra nőtt, túl sok közpénzt osztanak el, és a nagy állam (*big government*) fenntartása és működtetése nyilvánvalóan nagyon költséges. Másfelől a bürokratikus (azaz: irodaszerű) rendszerek merevek és nem innovatívak. Az „új menedzsment" azt ígérte, hogy az állam terjeszkedését visszaszorítja az üzleti élet olyan hatékonyságnövelő eszközeinak alkalmazásával, mint amilyen az állami tevékenységek egy részének a kiszervezése (*outsourcing*); a magántőke bevonása, például a magán- és közszektor közötti partnerség (*public-private-partnership* – PPP) keretében; az állam által nyújtott szolgáltatások koncesszióba adása vagy állami tulajdon privatizálása.

Ez tehát az elmélet, legalábbis a 2007–2008-as pénzügyi krízis előtt. Már önmagában érdekes, hogy a magyar baloldal feletti irányítást átvevő üzleti csoport lett szóvivője az új államfelfogásnak, noha az elmélet eredete Thatcher és Reagan ideológiájához köthető,

és kezdetben a közszolgálat új felfogása a *politikai jobboldalhoz* kapcsolódott. Igaz, szervezési irányzatként idővel függetlenedett a politikai oldalaktól, hiszen a mérsékelt baloldal (Nagy-Britanniában egy időben Blair, Németországban Schröder) ugyanúgy hirdette az állam karcsúsítását, mint a kormányzati aktivitástól eleve idegenkedő jobboldal. A hatékonyabb állam programjával egyébként a ténylegesen szociáldemokrata kormányzatok nemcsak az üzleti körök előtt kívántak jó pontokat szerezni, de a saját bázison belül is: a profibb közszolgáltatás ígérete gyengíti az privatizáció iránti nyomást.

Ez a visszatekintés azonban olvasóinknak talán naivan jóindulatúnak tűnhet fel. Van ugyanis annál kézenfelvőbb magyarázat a 2002 utáni sajátos magyarországi államtalanításra, mint az, hogy a blairi mondatokat lelkesen ismételgető magyar ifjabb szocialisták a félig megértett mintákat követni kívánták arra nem alkalmas helyen. Elég azt regisztrálni, ami ténylegesen bekövetkezett; az eredményből mindenki fantáziája szerint következtethet visszafele a szándékokra.

Az „eredmény" pedig az, hogy 2002 és 2009 között nem csökkent az állam terjedelme hazánkban. Ellenkezőleg: míg az állami kiadások aránya a bruttó hazai terméken belül mondjuk a szomszédos Szlovákiában 2000 és 2006 között 50,5 százalékról 37,3 százalékra zsugorodott, addig nálunk 46,5 százalékról 51,8 százalékra nőtt. Utána sem lett sokkal kisebb a magyar állam, és csak uniós nyomás, illetve valutaalapi hitelezési szigor vetett gátat a kiadások növelésének (más nézőpontból: a közpénzek szórásának). A magyar államapparátus működési hatékonyságáról átfogó – és ránk nézve előnytelen – képet ad például a *Világbank* nemzetközi összehasonlító elemzése (*Doing business...*), amely szerint a magyar üzleti életet befolyásoló főbb tényezők közül *minden, ami az állammal kapcsolatos* (adózás, engedélyezés költsége és sebessége, hatóságok kiszámíthatósága, tulajdonjog érvényesítése), hazánkat, messze az európai normáktól a világrangsor második felébe helyezi. Ráadásul az utóbbi években az addig sem rózsás helyezésünk határozottan romlott, míg a környékünk (Románia, Bulgária, Lengyelország) relatíve sokat javult.

Az államigazgatásba bevitt új személyzeti (bocsánat: HR) technikák révén a magyar államigazgatás hatékonysága nem nőtt, hanem autentikus összehasonlító felmérések szerint jelentősen romlott. A magántőke magyarországi bevonása és az állam-üz-

let együttműködési konstrukciói alapján a közösségi beruházások nem olcsóbbak lettek, hanem meghökkentően megdrágultak. A *Transparency International* nemzetközi elemzése szerint a magyar korrupciós helyezés szintén romlott az utóbbi években.

Ha tehát semmit nem tudnánk a magyar belső történésekről, semmit sem észleltünk volna a kormány működéséről, akkor is azonnal nyilvánvaló lenne, hogy nagyon rossz irányba ment a magyar államban. Ami történt, arra adható egy drasztikus és egyszerű leírás: a tudatosan meggyengített államigazgatás és a megnövelt terjedelmű államháztartás egy befolyásos élősködő kör magánérdekeit szolgálja, az úgynevezett kormányzati reformok valahogy mindig leplezett vagy leplezetlen kasszafosztogatásba torkollnak. Hogy azután valóban így volt-e, vagy csupán ismét sikertelenül kezdtek nálunk olyat másolni, ami máshol és más körülmények között is csupán vitathatóan működik, nehéz megmondani. Az utca embere érezhetően a tudatos kifosztást tartja hihetőnek; mélypontra zuhant az egész magyar politikai vezetőréteg iránti bizalom szintje.

Időközben beütött a világméretű pénzügyi zavar, amely nem vezethető vissza egyetlen kiváltó okra, de a sokféle tényező között bizonyosan az első helyeken áll az állami felügyeletek gyengesége, hibázása. Az a tény, hogy mind a konzervatív, mind a szociáldemokrata kormányzatok közül többen rákényszerültek bankok, biztosítók államosítására, és mindenhol feladat lett a reguláló és ellenőrző hatóságok megerősítése, egyben azt is jelzi, hogy a korábbi államtalanító divatirányzat most hirtelen teret vesztett. A szakirodalomban megszaporodott a *neo-wéberi közigazgatás* szükségességéről szóló közlemények száma; Weber újragondolásáról, a klasszikus államigazgatási irányzat módosított, modernizált változatáról van szó.

Nekünk is valami ilyesmire lenne szükségünk egy új kormányzat alatt: kellően szabályzott közigazgatási viszonyok kialakítása, anélkül persze, hogy a nagyra nőtt állam tovább dagadjon, sőt bizonyosan a mainál kisebb és hatékonyabb állam kell. Keményebb ellenőrzés és tisztább határvonal a közpénz és a magántőke között, nem pedig a kettő átláthatatlan mixelése. Magyarán: éppen az ellenkezője annak, mint ami itt az elmúlt hét-nyolc év alatt kialakult.

A feladat igen nehéznek látszik, mivel az államappátus e fenti előzmények következményeként, szakmai és morális viszonyait tekintve egyaránt rossz állapotban van, a teendők némileg emlé-

keztetnek a rendszerváltozás kezdeti, hősi időszakára. Vissza kell állítani a politikum és a köztisztviselői kar közötti határvonalat, újra kell szervezni az államtitkári kart (a most kimenő kormány szemfényvesztő módon szakállamtitkár néven hozta be a politikai kinevezettjeit, megcsúfolva a „szak" szót). Mindehhez azonban felkészült és a közügyekért elkötelezett tisztviselők szükségesek. Olyan vezetők a jegybank, a bankfelügyelet, a különféle reguláló hatóságok, a nagy állami vállalatok és közszolgáltatók (MVM, Posta, Máv, BKV) élén, akik ismerik és magukénak vallják a közszolgálat értékrendjét. Azaz a magyar társadalmat nem részvénytársaságként fogják fel, amelynek élére őket valahogy – jó fizetéssel és vonzó részvényopciókkal együtt – odaállították, hanem a *közjóra* törekszenek az állam hűséges tisztviselőjeként.

Az újraszervezés azonban nem jelent visszatérést egy korábbi állapothoz, hiszen most sok tekintetben mások a körülmények. Ez már valóban nem a 20. század eleje, mert egyéb eltéréseket nem említve nyilvánvaló, hogy immár nem lehet szuverén módon dönteni egy sor állami feladatról: azok egy része az integrációs egyeztetés vagy nemzetközi megállapodásból fakadó kötelezettség tárgyai-e. A magánszektor ma sokkal erősebb (még akkor is igaz ez, ha tudjuk: a félrecsúszott kormánypolitikák és a külső gazdasági erők együttes hatására a magyar magángazdaság meglehetősen nagy része nem kapcsolódik szervesen a magyar társadalomhoz, abban szigetet alkot).

A kormányzásnak mindig van valamilyen értékalapja és általános felfogásbeli irányzata: a mai európai viszonyok mindkét vonatkozásban átmenetiséget tükröznek. A krízis még nem ért véget, a tanulságok kimondásával is várni kell egy kicsit. Nemcsak a magánpiaci mechanizmusok mondtak csődöt, amint a piac kritikusai siettek kimondani, hanem egy sor állami szabályozásról is kiderült annak gyengesége vagy szerkezeti defektje. A válság utáni piacgazdaságot másként fogják szabályozni a meghatározó államokban. Nagyon másként kell szabályozni minálunk is. Ez a feladat nyilvánvalóan az új kormányra vár. Erős reményünk az, hogy az új kormányzati ciklusban az állami tulajdon és hatósági szabályozó intézmények élére sikerül megtalálni az olyan közszolgákat, akik nélkül a neo-wéberiánus vagy bármilyen értelmes kormányzati rendszer működésképtelen maradna.

Bod Péter Ákos

MINDSZENTY HERCEGPRÍMÁS FELLEBBEZÉSE A NEMZETGYŰLÉSHEZ

A Mindszenty-kutatás Achilles-sarka?

Elérkezik majd az a nap, amikor a Nemzetgyűlés visszavonja az 1974. évi döntést, azt alkotmányellenesnek, törvényen kívülinek és a hagyomány megerőszakolásának ítéli, mert a Nemzetet egyáltalán nem kérdezték meg egy olyan kérdésben, amely pedig őrá tartozik. Letétele még nem jelenti, hogy megszűnt prímásnak lenni. Nem személye, hanem a Nemzet függetlenséghez való joga ered az isteni akaratból és a természetjogból, s ez világos álláspont kinyilvánítására kényszeríti, valamint arra, hogy őrizze a prímás hivatalát.

Ez a néhány, eredetileg angolul írt, majd magyarra fordított összetett mondat egy VI. Pál pápához címzett, de el nem küldött levéltervezetben Mindszenty bíboros saját hivatalos címeres papírján, letisztázva, keltezéssel ellátva és aláírva található a budapesti Mindszenty Archívumban. Fakszimiléjét mi tettük közzé, a reakciókból azt látni, hogy értelmezése nem könnyű. Ez a levél az utolsó láncszem abban a levelezésben, amely 1973. november 1. és 1974. február 5. között megelőzte VI. Pál pápa döntését az esztergomi érseki szék üressé nyilvánításáról; már a döntést követően készültek fogalmazványai és tisztázata is. Dátuma: 1974. március 4. (vagy április 3.).

Kérdés, hogy kiszakítható-e ez a mondat, ez az el nem küldött levél a levelezés teljességéből. Kérdés továbbá, hogy értelmezhető-e az idézett rész csupán VI. Pál és Mindszenty József levelezéséből, hiszen az csak akkor nyeri el valódi értelmét, ha beleállítjuk egy teljesebb összefüggésbe, az Apostoli Szentszék (Vatikán) és a Magyar Népköztársaság kapcsolattartásába, amely a vatikáni keleti politika, más – elterjedt, de vitatható – szóval a vatikáni „Ostpolitik" része. Hiszen nem lehet Mindszenty bíboros értelmezését kiszakítani a nagyobb összefüggés-rendszerből. S ezzel az is vele jár, hogy Mindszenty bíboros személyes értékeinek mérlegre tételekor mindig beleütközünk a politikumba, sőt a diplomáciai kapcsolatokba. Egy eléggé bonyolult szőttes kellős közepén találhatjuk meg őt. Kérdés, hogy egyáltalán megtalálható-e maga a bíboros ebben a bonyolult szövevényben, vagy rendre elbújik fürkésző tekintetünk elől.

Értelmezések

Elsőnek talán nézzük saját értelmezésünket, hiszen az idézett mondatot mi hoztuk nyilvánosságra. Idáig nem keltette fel a figyelmet, mivel nem lett elküldve. Közzétételére vonatkozó döntésünket az indokolja, hogy véleményünk szerint ez a levél és ez a mondat annak a vonalvezetésnek a foglalata, amely Mindszenty bíboros levelezésének tanulmányozása során kikerekedni látszik. Hozzátesszük: az amerikai követségi periódus levelezésének tanulmányozása során, amely levelezést még senki sem hozta nyilvánosságra, s amely a kutatás számára mindmáig ismeretlen, az volt a benyomásunk, hogy itt kifejezően összefoglalásra jut az ő álláspontja. Olyannyira, hogy ha nem tettük volna közzé, akkor is kimutatható lenne az újabban rendelkezésre álló források alapján, csak sokkal nagyobb fáradsággal: ez a mondat megállná a helyét. Mégis, szerencsésebb, ha az őáltala aláírt levél alapján ismerkedünk gondolataival.

Ez a mondat nagy veszélyt hordoz. Ez a mondat, amely az 1974-es döntés felülvizsgálatára indít, azt jelenti, hogy Mindszenty bíboros egy eljövendő Nemzetgyűléshez fellebbez, az esztergomi érseki szék üressé nyilvánítása ellenében, tehát a pápai döntés ellenében. Nemzetgyűlést a pápai tekintély fölé helyezni neo-gallikán álláspontra vall, az államnak a pápai döntések felülbírálását tulajdonítja. Éppen ezért is kell további kutatásokat végezni, hiszen egy el nem küldött levél egy részlete alapján akár erre a következtetésre is lehet jutni, ám a tudományok más területeihez hasonlóan, itt is holisztikus szemléletre van szükség: a maga teljességében kell vizsgálni és mérlegelni egy ember életét és tevékenységét.

Ezt a mondatot semlegesíteni lehet úgy, hogy nem hozzuk nyilvánosságra, és úgy is, hogy nyilvánosságra hozatalát követően bagatellizáljuk jelentőségét. Így, időrendben elsőként a neves Mindszenty-szakértő ragadott tollat és értelmezte azt, elvitatva a szerzőséget magától Mindszentytől, és titkárainak tulajdonítva azt. Majd kijelenti: Szerző „semmiféle ezt alátámasztó bizonyítékokkal nem szolgál" arra nézve, hogy Mindszenty bíboros e mondat jegyében élete végéig királypárti lett volna, ill. az ország első közjogi méltóságának gondolta volna magát.[1] Ebben az értelemben nyilatkozott egy másik recenzens, különbséget téve a Kádár-rendszer illegitimitása és az 56 novembere előtti periódus között.[2]

Ezt a mondatot semlegesíteni lehet úgy is, hogy Mindszenty József életszentségének védelmében tételesen visszautasítjuk az eretnekség vélelmét, ahogy ezt meggyőzően kifejtette Erdő Péter bíboros, esztergomi érsek, Magyarország prímása.[3]

Végül semlegesíteni lehet ezt a mondatot úgy is, hogy tartalmát különösebb hezitálás nélkül magunkévá tesszük, és Tóth Zoltán Józseffel (a továbbiakban: recenzens) együtt kijelentjük:[4] Mindszenty bíboros álláspontja az egyedül koherens és példaértékű, hiszen a köztársasági törvényt két emberöltőnyi ideig tartó katonai megszállás keretei között, egy nem szuverén országban cikkelyezték be, és ez okozza a mindmáig tartó közjogi lebegést, bizonyalansági állapotot – ellentétben egyes környező népekkel, amelyek a megszálló idegen hatalom kivonulását követően újra érvénybe helyezték a megszállást megelőző alkotmányukat, így állítva vissza az ősi jogrendet. Eme vélemény szerint az elmúlt húsz év alatt mindezt elmulasztottuk, s a bizonytalanság csak akkor szűnhet meg, ha visszaállítjuk a korábbi állapotot, nevezetesen a szentkorona uralmát. Ezt kívánja a szavazati joggal rendelkezők negyedrésze, írja recenzens.

A Mindszenty-kutatás Achilles-sarka?

Recenzens írásában nehezményezi a „mély ellentmondást", amely kötetünkön végigvonul.[5] Való igaz, hogy a teljes életmű vizsgálatához szükséges lesz az Apostoli Szentszék (Vatikán) és a budapesti rezsim kapcsolattartásának, valamint a Vatikán keleti politikájának a vizsgálata, de a szerző fönntarthatja magának a jogot, hogy cím- és témaválasztását a talált anyag függvényében tegye, azaz szűkítse. Recenzens megteheti, hogy tágítja a horizontot, de nem úgy, hogy elvitatja a szerző téma- és címválasztási (elő)jogát. A cím pontosan jelzi, hogy mit keressünk a könyvben és ezáltal azt is, hogy mit nem. A bírált kötet arra vállalkozott, hogy teljes körűen feltérképezze ezt a fontos levelezést és a vele kapcsolatos dokumentumokat. Erre és nem másra. Recenzens számára a vizsgálódás középpontja még mindig Mindszenty hercegprímás, míg könyvünkben egy újfajta horizont sejlett föl, amit a címadásban is jelezni szándékoztunk: az optika fordított, amennyiben a pápa és a her-

cegprímás kapcsolatát nézzük, és akkor értjük meg Mindszentyt, ha VI. Pál felől értelmezzük ezt a levelezést.

A fentebb ismertetett állásfoglalásokban közös elem, hogy rendre Mindszenty bíboros életszentségének védelmében születtek. Úgy tűnik tehát, hogy életszentségének elfogadtatása érdekében egymással ellentétes megoldásra jutnak: van, aki azt szeretné, ha ő nem tekintette volna magát közjogi méltóságnak, van, aki tudomásul veszi, hogy annak tekintette magát, és van, aki érdemének tekinti, hogy annak tekintette magát. Ellentétet vélünk fölfedezni a hagiográfus hevület és a forrásközlés interpretálásának szakmai szempontjai között, amelynek oka az ideológiai megközelítés túlsúlya. Ugyanakkor recenzens éppen az általunk föltárt mondat olvastán kapta föl fejét: megvan a megoldás, hogy azon nyomban el is ítélje azt, aki ezt a kulcsmondatot közzétette.[6]

Recenzens álláspontjának inkoherenciáját látjuk dokumentálni abban a véleményében, miszerint XII. Pius döntésének legitimitása elfogadható államjogilag is, fennállván a közjogi űr, de VI. Pál döntése nem, pedig ugyanaz a közjogi űr – nézete szerint – még mindig fennáll. Véleményünk szerint ugyanaz az instancia mentette föl a bíborost, mint amely kinevezte, és ez elég.[7] Ezen a ponton sejlik föl recenzens inkoherenciája csakúgy, mint Mindszenty József inkoherenciája is, legalábbis a kétség, amely további bizonyosságra vár. Amennyiben kétségünk beigazolódik, meglehet, ez lesz a Mindszenty-kutatás Achilles-sarka: a kutatónak *sine ira et studio* kell előbb elolvasnia, majd publikálnia az újonnan előkerült és az amerikai követségi periódust dokumentáló forrásokat. Mert nem mondható el, hogy már mindent ismernénk.[8] Annál is inkább, mert az eddigi vélemények a 2008-ban megjelent forrásközléseinket követően hangoztak el, talán nem eléggé reflektálva arra, hogy új, idáig ismeretlen szövegekre találtunk. A mi olvasatunkban ezek az első, adott esetben talán nem eléggé végiggondolt reakciók. A recenzált kötet(ek) figyelmesebb tanulmányozását követően arra a fölismerésre juthatunk, hogy itt még csak a jéghegy csúcsát látjuk, az igazi meglepetés, meglehet, még hátravan. Ha pedig mégsem, akkor is tanulmányozni kell ezt az újonnan előkerült és még nem publikált hatalmas forrásmennyiséget: csupán a budapesti követségi anyag 5800 oldalnyi, benne több mint százlevélnyi dokumentummal a mindenkori pápával, bíboros államtitkárral s nem utolsósorban 69 levéllel az amerikai elnökökhöz[9] – és kettő, azaz kettő darab válaszlevél két

amerikai elnöktől. Ezek a bíboros *ipsissima verbái*, saját szavai, saját álláspontjának és törekvésének megfogalmazásai.[10]

Ebben a rövid írásban nem térhettünk ki minden pontra, csak jelezzük, hogy recenzens többre törekszik, mint egy egyszerű recenzens, gondolatai sokkal több frontot nyitnak meg, így pl. kétségbe vonja az egyetemes egyház felől begyűrűző új lelkiségi mozgalmak magyarságát, a püspökkinevezések során a magyar szempontok érvényesítését, továbbá a magyar egyházi és állami diplomácia mozdulatlanságát, amikor pl. északi szomszédunk területén újravonják az egyházmegyei határokat stb. Írása ezért is figyelemre méltó, ugyanis Mindszenty bíborost úgy „védi meg", hogy beszorítja a 25%-ba. Recenzens véleménye olvasatunkban arra figyelmeztet, hogy Mindszenty bíboros élete példáját és életszentségét egy politikai párt sajátíthatja ki magának, és ez azzal a veszéllyel is járhat, hogyha az Anyaszentegyház ünnepélyesen kihirdeti az ő életszentségét, akkor ennek a politikai pártnak válhat szövetségesévé. Minden tisztelet minden legitim politikai párt felé, de a Római Katolikus Egyház a történelem során igyekezett helyét politikai pártoktól és államformáktól függetlenül megtalálni, és ezt a törekvését Mindszenty atyánk esetében is fenntartja. Más szóval, Mindszenty atyánk életszentségét úgy kell bizonyítani, hogy az ne politikai pártállástól függjön. Legyen egyetemes, pártokat felülmúló, azaz katolikus. Recenzens a megoldást máshol keresi, szíve szerint visszavonulna a gettóba.

Recenzens, amikor vizsgált mondatainkat idézi, elírja az évszámot. Mindszenty – vagy titkárai – 1974. évi döntésről írnak, és nem 1971. évi döntésről. Az 1971. esztendőnek a nagy döntése az amerikai nagykövetség elhagyása volt, az 1974. évi döntés egyértelműen az esztergomi érseki szék üressé nyilvánításáról szól, amelynek közzététele 1974. február 5-én történt.[11]

Mindszenty hercegprímáshoz életművének kutatása során recenzenssel – és Petőfivel – együtt valljuk: „Ne fogjon senki könnyelműen a húrok pengetésihez." József Attilával így folytatnánk: „... csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen..."[12]

(Hozzászólás Tóth Zoltán József cikkéhez: *Mindszenty József védelmében. Magyar Szemle*, 2009. 5–6. szám.)

Somorjai Ádám

Irodalom

Mészáros István megtisztelt azzal, hogy 2007–2008-ban megjelent két (három) könyvemet és egy interjúmat hosszan bírálja, lásd: uő., *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*, Budapest 2008. Benne a recenziók: 1. *Egy hivatástudattal megáldott/megvert ember hűsége* (1971 nyara). *Somorjai Ádám egyik dokumentumkötetéről*, i. m., 207–226; 2. *Régi csatakiáltás – új zászló alatt (1973–1974 fordulója)*. Somorjai Ádám másik dokumentumkötetéről, i. m., 259–275; 3. *Az ördög ügyvédje a Népszabadságban*, i.m., 275–277. – *Magyar Szemle* Új Folyam XVIII. (2009) 5–6. júniusi szám, benne Erdő Péter bíboros prímás esztergom–budapesti érsek szentbeszéde (7–14. l.); és: Tóth Zoltán József *Mindszenty József védelmében*, in: *Dobogó*. Mitikus magyar történelem, VIII (2009/2); II. rész: I. h. 2009/3. A teljes szöveg megjelent in: *Magyar Szemle*, Új folyam XVIII (2009/5–6) 111–124. – Recenzens által szemlézett két kötetem: Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt*, Pannonhalma 2008, benne az idézett szöveg első (második) magyar kiadása. (A fakszimilét e kötet eredeti változatában találhatjuk meg, amely Rómában jelent meg kézirat gyanánt: Somorjai Ádám OSB: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegközlések*, Pro manuscripto, Romae 2007); Somorjai Ádám OSB–Zinner Tibor: *Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest 2008.

Levéltári anyag feltárás alatt

A budapesti amerikai követség levéltári anyaga gazdag, az elmúlt évtized elejétől a kutatás szabadon felhasználhatja, azzal a feltétellel, hogy megtalálja az eredeti iratokat őrző levéltárat. Amennyiben valaki úgy tudná, hogy ez az anyag titkos, annak az a válaszunk, hogy az anyag Washington mellett az Egyesült Államok Nemzeti Levéltárában kutatható. Az más kérdés, hogy ennek a levéltári anyagnak egy (részleges) másolata megtalálható a Mindszenty Archívumban, s tekintettel a készíttetés anyagi vonzataira, no meg természetesen a szentté avatási perre – az Archívum egyelőre nem tette vagy nem teszi hozzáférhetővé bárki számára a tanulmányozását. De a kutatói mélyfúrás egyébként is feltételezi, hogy a kutató az eredeti forráshoz is elzarándokol: s nem kizárt, hogy a jelen és a jövő kutatóit számos meglepetés fogja érni.

Az újabban megjelent kötet: Somorjai Ádám OSB, *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Tanulmányok és szövegközlések*, METEM Budapest 2009.

Jegyzetek

[1] Mészáros István, *i. m.* (lásd: *Irodalom*), 266. Továbbá: „Nem állja meg a helyét a Szerző állítása, hogy a prímási hivatalhoz mindvégig ragaszkodott", *i. h.*, 267.

[2] „Semmi sem utal arra – és a műben közölt dokumentumokból sem következik –, hogy Mindszenty fenntartásai ellenére valamennyi 1946. február 1-je utáni magyar kormányt, vagy magát a köztársasági alkotmányt illegitimnek tartotta volna." Fejérdy András recenziója: *Aranykalitkából láthatatlan bilincsek közé. Mindszenty József az emigrációban*, in: *Kommentár* 2009/1, 115–118. Itt: 117. www.kommentar.info.hu/fejerdy_andras_aranykalitkabol_lathatatlan_bilincsek_koze.pdf

[3] Lásd: *Irodalom*. A szöveg megjelent továbbá a *Távlatok* 2009. évi nyári számában és az európai katolikusok havilapjában: *Életünk*.

[4] Lásd: *Irodalom*, 113. sk.

[5] Ugyanezt – és más terhelő – gondolatot idézi (bár pontatlanul) Szabó Ferenc SJ-nek recenzenst szemléző jegyzete a Vatikáni Rádióban, 2009. július 6-án: *Lapszemle Mindszenty bíboros védelmében. Az Ostpolitik és a Mindszenty-ügy, P. Szabó Ferenc SJ jegyzete*. Interneten: www.radiovaticana.org/ung/Articolo.asp?c=299861

[6] Ennek és más recenzensek elutasításának egyik okát abban vélnénk fölfedezni, hogy szerény munkánkról a *Népszabadság* hasábjairól szereztek tudomást. Erre utal például, amikor recenzens ismételten nehezményezi véleményünket, hogy Mindszenty szentté avatásával nem kell sietni, per abszurdum, írja ő, ötszáz évig el lehetne halasztani. Interjúnkban utaltunk arra, hogy az egyház nem siet, így volt olyan magyar szent, akinek szentté avatására majd hétszáz esztendőt kellett várni. – Aki a hírhedt pártújság utódlapjának ad interjút, az nem lehet kóser? – Viszont lehet, hogy ez volt az ára annak, hogy kutatásaink híre elterjedjen, mert az egy hónappal későbbi *Magyar Nemzet*-interjú ez idáig mintha visszhangtalan maradt volna.

[7] Az alkotmányjogi kérdéseket tisztelettel az alkotmányjogászokra, a nemzetközi jog szempontjait eme szaktudomány ismerőire bíznám. Mindszentyt vizsgálva nem lehet mindent egyszerre tudni, főleg, hogy – úgy tűnik – újra kell gondolni néhány megszokott gondolatsort.

[8] Csodáljuk recenzens optimizmusát, de nem osztjuk véleményét, miszerint „A Vatikán álláspontját régóta ismerjük és talán értjük." i. h. (*Magyar Szemle*), 124. Szerintünk még a kutatás elején tartunk, a forrásokat még nem tártuk fel.

[9] Recenzens megvédi a Kennedy elnöknek levelet író hercegprímást. Egyelőre rejtély számomra, hogy hol talált Kennedy elnökhöz írt levelet. A szemlézett és Zinner kollégámmal közösen jegyzett könyvünkben található három olyan levél, melyek címzettjei: Eisenhower elnök (egy levél) és Johnson elnök (két levél). A többi levél még kiadatlan, így a Kennedy elnökhöz írt mintegy 20 levél is. – Recenzens hangvételéből ugyanaz olvasható ki, amint címadásából is, hogy a szemlézett könyvektől csupán támadás várható. Vajon miért? Az 1389 oldal terjedelmű könyvben számos olyan dokumentum található, amely már önmagában megvédi a bíborost.

[10] Erre utalhat egy újabb kötetünk, amelyben már tételesen is cáfolni tudjuk azt a véleményt, hogy „semmiféle ezt alátámasztó bizonyítékokkal nem szolgál", valamint erre utal az a körülmény, hogy még csak a kezdetén vagyunk az amerikai követségi levelezés közlésének és értelmezésének. – Erre hívja fel a figyelmet Gárdonyi Máté, in: *Vigilia* 74 (2009/6) 475–477.

[11] Megköszönöm recenzensnek, hogy ezt itt kifejthetem. Ugyanis itt, e mondat leírásakor döbbentem rá, hogy ez kimaradt könyvemből: utólagos érv amellett, hogy fölmentésének évszáma nem 1973, hanem 1974, hiszen Mindszenty bíboros – és környezete – is így írja.

[12] Elgondolkodtató, hogy recenzens tudni véli: Sodano bíboros államtitkár maga kérte volna a Horn-kormányt egyes dokumentumok titkosítására. A kérdés ennél sokkal összetettebb, de ily módon még nem vetődött föl. – Ha recenzens leírja azt a mondatot, hogy „VI. Pál [boldoggá avatásáról] még nem hallottam" (i. h. [*Magyar Szemle*], 122), akkor arra kell gondoljunk, hogy figyelmen kívül hagyta az általa szemlézett egyik kötet egy passzusát, melyben ez is olvasható: „VI. Pál pápa boldoggá avatása szintén folyamatban van, és már római szakaszába érkezett", lásd: Somorjai Á.: *Ami az emlékiratokból kimaradt*, 30. 41. jegyzet.

ÁLLÁSFOGLALÁS

A Baross Gábor Nemzeti Gazdaságpártoló Társaság 2009. június 11-i rendezvényét – több mint 100 résztvevővel – *a magyar felsőfokú oktatás helyzete elemzésének* szentelte. Vitaindító előadást tartott *dr. Bazsa György,* a Magyar Akkreditációs Bizottság elnöke; *dr. Mang Béla,* a Miskolci Egyetem rektorhelyettese, volt államtitkár és *dr. Pálinkás József,* a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, volt oktatási miniszter. Az előadások és a hozzászólások alapján a Társaság a következőkben foglalja össze álláspontját:

A magyar társadalom és gazdaság fejlődésének, nemzetközi versenyképességének kulcsfontosságú tényezője a *főiskolák, egyetemek által megtestesített szellemi vagyon.* A gazdaságban ma már nélkülözhetetlen magas szintű „humántőke" fejlesztésében a felsőoktatásnak kitüntetett szerepe van.

A magyar felsőoktatás vonatkozásában jelenleg az ún. *bolognai folyamatnak* hívott képzési rend bevezetésének következményei foglalkoztatják leginkább az érintetteket és a közvéleményt. Az Európai Unió által elfogadott reform az intézmények könnyebb nemzetközi átjárhatóságát, a tanárok és hallgatók jobb mobilitását és a nemzeti standardok közelítését várja a kétfázisú képzési rendszerre való áttéréstől. A rendszer magyarországi *gyors és előkészítetlen bevezetése megosztja az oktatásban és az oktatás irányításában közreműködő szakembereket, enyhén kifejezve is mára ellentmondásos helyzet alakult ki.*

A hallgatók új rendszer szerinti oktatásának eredményeiről, az elmúlt három év során bevezetett reformról, a konkrét következményekről összességében átfogó képet még nem alkothatunk. Megállapítható azonban, hogy a bolognai folyamat bevezetésével egy időben a *hallgatóknál jól érzékelhető tudásbeli romlás következett be.* A magyar felsőfokú intézmények száma a meglehetősen doktriner felfogású kormányzati beavatkozások ellenére sem mérséklődött érdemlegesen, bár nem is az intézmények száma a fő gond, hanem elsődlegesen a *minőség romlásához vezető fejkvóta rendszerű finanszírozás.*

A kötelezően kétciklusúvá tett képzések első ciklusa jellemzően túlzsúfolódott tárgyakkal sokszor felszínessé vált, igazán sem a mesterképzés megalapozását, sem a munkaerő piaci használha-

tóságot nem szolgálja, és a második ciklusban, a mesterképzésben gyakran újra kell kezdeni a képzést a hallgatók tudásának felületessége, az *elméleti alapok hiányai* miatt.

A következő kormányzatnak elkerülhetetlenül felül kell vizsgálnia a teljes magyar oktatási rendszert, mert a felsőoktatás bajait csak az általános és középiskolai képzéssel összehangoltan, az állami finanszírozás elveinek és rendszerének alapos átalakításával lehet orvosolni.

A jó értelemben vett elitképzést biztosító oktatási szerkezetet az erre alkalmas néhány egyetemünkön meg kell őrizni, vagy vissza kell állítani, és a működési zavarokat okozó, színvonalromlással járó reformfolyamatban – elsősorban az osztott képzési rendszerek felülvizsgálata területén (tanárképzés stb.) – *korrekciókat kell végrehajtani*, ellenkező esetben a magyar felsőoktatás elveszti legtehetségesebb hallgatóit, oktatóit, és alulmarad a nemzetközi minőségi versenyben.

A magyar oktatási politika megújításában szem előtt tartandó, hogy az oktatási rendszer továbbra is a tagállamok döntési körébe tartozik, és csak az intézmények versenyképességét javító és a *nemzeti adottságoknak megfelelő reformok* tehetik sikeressé.

Budapest, 2009. június 22.

A Baross Gábor Társaság nevében:

Dr. Bod Péter Ákos elnök – Dr. Pakucs János ügyvezető elnök – Dr. Halzl József társelnök – Dr. Papanek Gábor társelnök – Dr. Závodszky Péter társelnök

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XVIII., Nos. 7–8., August 2009, Budapest.
Editor-in Chief: Gyula Kodolányi
Publisher: György Granasztói
Published by Magyar Szemle Foundation.

Gáspár Gróh. *Wild Boar on Gellért Hill.* Editor's Note on the appearance of wild life in city parks and its connection with global ecological inbalances.

Ferenc Mádl, legal scholar, Former President (2000–2005) of the Republic, Budapest. *The European Dream – As Evolved in the Architecture of The Treaties of Integration.* In an ambitious outline of institutional development, the author traces the arduous progress of Schuman's „European dream" through stages of intricate legal documents since 1951 to the present day.

Perspectives and Tasks – About the Future of Our National Public Collections. A working group of eight present and former directors and chief curators of the major national museums has written a preamble of principles for a new and comprehensive law on national public collections, addressing urgent problems of the day, as recent legislation has done in Austria. They assert that the new global economic situation has brought an end to the era of exhibitions as commercial entertainment, and exhibitions should build on scholarship and research carried out in the institutions. Participation of the private sector in museum policies should be regulated along the 200 year-old-tradition that regards these collections as inalienable parts of the national heritage. A new national budget policy should be created in this spirit.

György Granasztói, historian, Former Ambassador (1990–94) to the European Communities and NATO, Budapest. *Curving Mirror. Recent Hungarian Past on the Pages of a French Journal.*

Esprit, the prestigious journal founded by Emmanuel Mounier in 1932, paid a growing attention to Hungarian politics and intellectual life from 1956 onwards, in well-balanced and informative articles. In the Eighties it became a mouthpiece to a group of Hungarian leftist ideologues, who assumed that anti-Nationalism and anti-Semitism were the key questions in Hungarian politics, ignoring the welcome development in which the mainstream of Hungarian opposition politics had transcended these past biases.

Tibor Várady, legal scholar, Former Yugoslav Minister of Justice (1992), Central European University, Budapest, Emory University, Atlanta. *Populism and Denunciation*. The phrase Populism seemed to carry a positive and definable meaning in the early decades of the 20th century, but in recent decades it became a bad word in political rhetoric and journalism, used with a denunciatory intention, and for a diversity of phenomena – an elitist practice that has virtually obliterated the meaning of the word.

Bulcsú Bognár, sociologist, Pázmány Péter University, Budapest. *Divergent Representations of the Third Way. Ferenc Erdei and Imre Kovács About the Chances of a Peasant Middle Class Between the Two Wars.* The richly varied movement of the so-called Populist writers and sociographers emerging in the Thirties addressed the key social and political problems of Hungarian modernization. Two of its intellectuals of peasant background, Erdei and Kovács gave similar analyses but proposed different solutions, which led to their dramatically divergent political careers after 1945.

Zoltán Tófalvi, historian, Marosvásárhely (Tirgu Mureş, Romania). *On the Fiftieth Anniversary of the Execution of the Twelve Condemned of the „High Treason" Trials.* Part III. In Romania, the budding Ceausescu regime waged a savage campaign of retaliation against sympathizers of the Hungarian Revolution of 1956. It was also used as a pretense for the decimation and intimidation of the Hungarian political and intellectual elite of Transylvania.

1% Metaphysics. *St. Peter's Kinsfolk.* György Szabados has selected a passage from Elek Benedek, a great storyteller, an early 20th century editor of Hungarian folk tales, especially from the Transylvanian region.

Books and Events

Gáspár Gróh. *Harmony in the Midst of Demons.* A short essay about the visionary graphic art of painter Piroska Mersits, a unique and marginalized small master of the Hungarian Fifties and Eighties. The present issue of Magyar Szemle is illustrated with a selection of her ink drawings.

Ferenc Süle. *Women in the Third Millenium. About the New Book of Lívia Mohás.* A leading Hungarian Jungian doctor and psychologist praises in his appreciation the forces of the eternal feminine in the psyches of both sexes, which should transform the values of a too rational and masculine contemporary spirit.

Mihály Kubinszky. *An Anniversary in Urbanism.* Our architecture columnist takes a look at modern Hungarian urban planning from its beginnings in the 1860's. On the 80th anniversay of the founding of the first Hungarian institute of Urban Architecture at the Budapest Politechnics, he commemorates its first Chairman, László Warga, who distinguished himself by the planning and reconstruction of new green Buda districts like Kelenföld, Tabán, Gellért Hill and Sas (Eagle) Hill, as well as town planning work on Székesfehérvár, Szombathely, Belgrade and Brassó (Brasov, Romania).

János G. Gáspár. *Should the Better Win?* Our domestic columnist says no, if the word Better means as it does Jobbik, the radical right party which has reaped a surprise 14 per cent at the European parliamentary elections while the Socialists lost at least as much. Contrary to conventional and wishful analysts of the Left, Jobbik does not continue a Hungarian party tradition, but rather resembles radical right parties of Western Europe, speaking against the globalism of multinationals, against the privatization of national property, against the corruption of big politics, and demanding safety from (mainly) Roma criminality. Though it feeds on the debacle of the governing Left-Liberals, it is not regarded as a partner by the election winning center Right Fidesz.

Péter Ákos Bod. *Professional and Independent Public Service: Will We Ever Have One?* During the Hungarian Transition, Prime Minister József Antall (1930–1993) went a long way in building up a new Hungarian public service along Weberian principles. The Socialist-Liberal government of 1994, however, turned the process around and delegated the party faithful to high and middle ranks

of public service – ironically, in the name of professionalism. After Viktor Orbán's attempt (1998–2002) to restore a strong legal status to an independent career-centred public service, in 2002 the Socialist-Liberals brought in a managerial bureaucracy in the spirit of New Public Management, which has failed professionally in several important fields of governance.

Ádám Somorjai, O. S. B. *Cardinal Mindszenty's Appeal to the National Assembly.* In response to an article in our June issue by Zoltán József Tóth which suggests that Cardinal József Mindszenty's political positions during fifteen-year internal exile at the American Embassy in Budapest (1956–1971) were not adequately appreciated by forces in the Roman Catholic church past and present, Dr. Somorjai, the editor of the Mindszenty Archives at the Vatican, presents some of the complexities of the Cardinal's predicament and thinking in the light of his correspondence and notes.

Baross Gábor Society, Budapest. Statement on Higher Education and the Bologna process.

The present issue of Magyar Szemle publishes ink drawings by Piroska Mersits.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bod Péter Ákos (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczcsal, Václav Klausszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs.* Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

Bognár Bulcsú (1970, Szombathely) szociológus, történész, a PPKE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Intézetének oktatója, kutatási területe: társadalom- és médiaelméletek, magyar és egyetemes szociológiatörténet.

Csehi Zoltán (1965) jogász, tanszékvezető egyetemi docens, választottbíró és ügyvéd. A *Jogállam* folyóirat szerkesztője.

Gáspár G. János: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

Granasztói György (1938, Budapest) történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet volt főigazgatója. Charles Simonyi-ösztöndíjas. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. (2007). F. m.: *Mi történik itt?* (Esszék, 2003).

Gróh Gáspár (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása.* (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006).

Jávor Anna (Budapest, 1953) művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményi igazgatója, az MTA Művészettörténeti Bizottságának alelnöke, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat főtitkára, a *Művészettörténeti Értesítő* c. folyóirat szerkesztője. F. m.: *Johann Lucas Kracker – Egy késő barokk festő Közép-Európában* (2005).

Kovács Péter (Budapest, 1939) művészettörténész. F. m.: *Vilt Tibor* (1972); *G. R. Donner* (1979); *M. Braun* (1986); *A tegnap szobrai* (1992); *A barokk Székesfehérvárott* (1993); *Schaár Erzsébet* (1995); *Székesfehérvár – négy évszázad városképei* (1996).

Kubinszky Mihály (1927, Sopron) építészmérnök. Elismerései: Ybl-díj (1992), a Soproni Egyetem Prof. emeritus címe (1996), Széchenyi-díj (2003).

Lovag Zsuzsa (Budapest, 1940) régész, történelemtanár. Szakterülete a középkori ötvösség, egyetemi doktori disszertációját a magyarországi középkori bronzművességről 1973-ban védte meg. Az Iparművészeti Múzeum nyugalmazott főigazgatója.

Lővei Pál (Budapest, 1955) művészettörténész.

Mádl Ferenc (1931, Bánd) jogász. 1973: egyetemi tanár. 1978–1990 között a Civilisztikai Tudományos Intézet igazgatója. 1985-től a Harvard Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Akadémia tagja. A MTA levelező (1987), rendes tagja (1993). 1990–1993 között tárca nélküli miniszter. 1993–1994: művelődési és közoktatási miniszter. 2000–2005 között köztársasági elnök.

Marosi Ernő (Miskolc, 1940) művészettörténész, az MTA alelnöke, 1984-től a Comité International d'Histoire de l'Art, 1989–1996 a CIHA, Bureau tagja. F. m.: *Emlék márványból vagy homokkőből.* Öt évszázad írásai a művészettörténet történetéből (1976); *Magyarországi művészet 1300–1470 körül* (szerk. A magyarországi művészet története 2. 1987); *A budavári szoborlelet* (Zolnay Lászlóval, 1989).

Sinkó Katalin (1941) művészettörténész. Évtizedekig a Magyar Nemzeti Galéria főmunkatársa volt. Kutatásai főként a 19–20. század művészeti jelenségeire irányulnak. Publikációi a műgyűjtés, a művészet intézményesülése, a muzeológia, az emlékműszobrászat- és kultusz, az akadémizmus, a historizmus és a populáris kultúra jelenségeinek körére terjednek. Több nagy kiállítás előkészítésében és rendezésében vett részt. Szakértőként közreműködött az 1997. évi CXL. számú, a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló törvény előkészítő munkálataiban.

Somorjai Ádám (1952, Esztergom) OSB, pannonhalmi bencés 1974 óta, történelem–német szakos tanár (ELTE, Budapest): 1980, római katolikus pap: 1980, az erkölcsteológia doktora Rómában (Alfonsiana Akadémia, Pápai Laterán Egyetem): 1987. A METEM (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség) munkatársa, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – REGNUM szerkesztőbizottsági tagja. A Pápai Államtitkárság munkatársa, a Szenttéavatási Kongregáció konzultora, a S. Anselmo Prímás Apátság levéltárosa. F. k.: a Pro Renovanda Cultura Hungariae Deák Ferenc-díja (megosztva, 2005).

Süle Ferenc (1936, Budapest) orvos és pszichológus. A pszichiátria, a pszichoterápia és az addiktológia szakorvosa. Megalakulásától húsz éven át vezette a magyarországi Jung Egyesületet. Fő kutatási területe a vallászlélektan, az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet valláspatológiai osztályvezető főorvosa volt (1992–

2000). Jelenleg főleg valláspatológiával foglalkozik. F. m.: *A jungi mélylélektan napjainkban* (1996), *Valláspatológia* (1997), *Család és lelki egészség* (2006).

Szilágyi András (1948, Budapest) művészettörténész. 1972 óta a budapesti Iparművészeti Múzeum tudományos munkatársa. Kutatási területe a barokk művészet Magyarországon, a műgyűjtéstörténet Közép-Európában a 17–19. században és a barokk kor hazai és közép-európai iparművészete. F.m.: *Az Esterházy-kincstár* (1994).

Takács Imre (Körmend, 1959) művészettörténész. 1983 és 1997 között a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményének kurátora, 1989-től vezetője. 1997-től a Szépművészeti Múzeum tudományos titkára, 2003-tól a Luxemburgi Zsigmond kiállítás programirodájának vezetője. 2006. március 1-jétől 2007. augusztus 31-ig az Iparművészeti Múzeum főigazgatója, azóta ugyanitt főmuzeológus. Fő kutatási területe Közép-Európa 13–14. századi művészete különös tekintettel a monasztikus szerzetesrendek építészetére és a magyar királyok emlékeire.

Tófalvi Zoltán (Korond, 1944), történész, író, újságíró, tévészerkesztő. Fő kutatási területe: az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc erdélyi, romániai visszhangja, illetve a székelyföldi népi kerámia. Eddig tizenegy önálló kötete, több száz tanulmánya jelent meg az Amerikai Egyesült Államokban, Magyarországon, Svédországban, Németországban, Romániában. Több díjjal tüntették ki.

Várady Tibor (1939, Becskerek, Jugoszlávia) jogász, a Közép-európai Egyetem professzora, 1992–1993-ban Jugoszlávia igazságügy-minisztere, 15 könyv szerzője és társszerzője, a *Létünk* (Szabadka) című folyóirat szerkesztője.

M. Szebeni Géza

Egy kereszténydemokrata az európai egységért

ROBERT SCHUMAN

Magyar Szemle Könyvek

Magyar Szemle Könyvek

2500 Ft

LAPUNKAT A LAPKER TERJESZTI, ÉS AZ ALÁBBI HELYEKEN VÁSÁROLHATÓ MEG

INMEDIO BOLTOK

Budapesten

II. Budagyöngye, Bev. közp.
II. Mammut 2, Lövőház u. 4.
III. Csobánka tér 2.
IX. Soroksár HÉV
IX. Soroksár, Auchan, Bevásárló 2
V. Párizsi udvar
V. Váci u. 10.
V. Városház u. 3–5.
VI. Bajcsy-Zsilinszky út 76.
VII. Grassalkovich–Hősök tere sarok
VIII. Aréna Plaza, Kerepesi út 9.
XI. Albertfalva Auchan
XI. Fehérvári úti piac
XII. Szilágyi E. fasor 121.
XIII. Hegedűs Gyula út 24.
XIV. Örs vezér tere, ÁRKÁD
XIV. Örs vezér tere, Sugár
XV. Pólus elöl, Szentmihályi u. 131.
XVII. Heltai Jenő tér csarnok
XX. Mártírok útja 281.
XX. Megapark, Tesco
XXII. Campona Nagytétényi u. 37–47.
XXII. Lidl, Nagytétényi út

Vidéken

Berettyóújfalu, Dózsa György u. 6.
Bicske, Bocskai u. 5.
Bonyhád, Szabadság tér 12.
Budakalász, Cora, Omszk park 1.
Budaörs, Auchan
Budaörs, Tesco; Csongrád, Fő u. 2–4.
Debrecen, Balmazújvárosi út, Cora
Debrecen Plaza, Péterfia u. 18.
Debrecen, Malompark, Füredi u. 27.
Dunakeszi, Auchan
Dunaújváros, Dózsa György út 56.
Eger, Széchenyi út 20.
Eger, Agria, Törvényház u. 4.
Érd, Tesco, Budafoki u. 2–4.
Fehérgyarmat, Kossuth tér 3–5.
Fót, Cora
Gödöllő, Szabadság tér 9.
Gyöngyös, Páter Kiss Szaléz út 1.
Győr Plaza, Vasvári P. u. 1/a.
Győr Árkád, Bajcsy-Zs. u. 80–84.
Győr, Hermann 25.
Győr, Petz Aladár Kórház
Győr Tesco, Királyszék u. 33.
Gyula, Béke sugárút 12.
Hajdúszoboszló, József Attila u. 2.
Hatvan, Horváth Mihály út 5.
Hódmezővásárhely, Andrássy u. 10–12.
Kaposvár, Kaposvár Plaza
Kaposvár, Fő u. 23.
Kaposvár, Ady Endre u. 5.
Kapuvár, Fő tér 10.
Kecskemét, Petőfi Sándor 2.
Kecskemét, Budai u. 2.
Keszthely, Tesco
Keszthely, Csapás u. 27.
Komárom, Igmándi 11.
Komárom, Klapka u. 12.
Kőszeg, Városház u. 5.
Marcali, Rákóczi u. 19–21.
Mezőkövesd, Mátyás király út 101.
Miskolc, Szemere út 2.
Miskolc, Széchenyi út 6.
Miskolc, Tesco, Szentpéteri kapu 103.
Mosonmagyaróvár, Kormos ltp. 2–4.
Nagykanizsa Plaza, Nagykanizsa, Fő út 1.
Nyíregyháza Plaza, Szegfű u. 75.
Nyíregyháza, Október 23. tér
Orosháza, Tesco, Vásárhelyi út 23/a.
Pápa, Kossuth u. 30.
Pécs, Árkád, Nagy Lajos kir. út–Alsómalom sarok
Pécs, Tesco, Komlói út
Pécs, Tesco, Makai u. 5.
Solymár, Auchan, Szent Flórián 2
Sopron, Tesco, Ipar krt. 30.
Sopron, Széchenyi tér
Sopron, Magyar út 5.
Sopron, Várkerület 44.
Szeged, Kárász – Dugonics tér 1.
Szeged, Cora. Zápor 4.
Szeged, Jókai u. 1.
Székesfehérvár, Fő út 9.
Székesfehérvár, Alba Pláza, Palotai út 1.
Székesfehérvár Tesco, Aszavölgyi út 1.
Szentes, Tesco, Alsórét u. 258.

Szolnok, Ady E. u.
Szandaszőlős
Szombathely sétáló, Fő tér 16.
Szombathely, Szűrcsapó u. 4.
Szombathely, Hunyadi u. 5–7.
Tapolca, Tesco, Veszprémi 5.
Tata, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.
Tata, Május 1.
Tatabánya, Vértes Center, Győri u. 7–9.
Tatabánya, Fő tér
Törökbálint, Cora, Torbágy út 1.
Törökbálint, Munkácsy M. u. 27–29.
Várpalota, Tesco, Fehérvári út 17.
Veszprém, Kossuth u. 1.
Veszprém, Plaza, Zalaegerszeg, Kossuth L. u. 32.
Zalaegerszeg, Tesco, Sport u. 1.

RELAY BOLTOK

Budapesten

I. Batthyány tér HÉV
I. Batthyány tér Metró
II. Frankel Leó alulj. – Frankel Leó–Margit krt. sarok
II. Moszkva tér Presszó
IV. Újpest Állami, Metró
IV. Újpest Metró végállomás
IX. Boráros tér HÉV-aluljáró
IX. Ecseri út Metró lent
IX. Ferenc krt.–Üllői u. sarok
IX. Flórián tér aluljáró
IX. Kálvin tér 1.
IX. Klinikák Metró
IX. Nagyvárad peron–Metró II.
IX. Nagyvárad tér Metró
IX. Népliget fsz. buszáll.–Könyves K. krt.–Üllői út
IX. Népliget Metró
V. Kígyó u. lapüzlet
VI. Nyugati tér aluljáró
VII. Blaha L. tér – EMKE aluljáró üzlet
VII. Péterfy S. Kh. Péterfy S. u. 8–20.
XI. Kelenföldi pu. I.
XI. Kelenföldi pu. II.–Kelenföldi pu. váró
XI. Kelenföldi pu. III. aluljáró
XI. Móricz Zs. körtér 16.
XII. Déli 1. Metró
XII. Déli pu. asztal
XII. Déli pu. Metró
XIII. Árpád híd 1. – Váci út– Róbert Károly körút
XIII. Lehel peron–Lehel tér Metró áll.
XIII. Lehel–Gogol aluljáró
XIII. Lehel–Victor H. aluljáró
XIV. Árkád Örs vezér tere 25/a.
XIV. Dózsa Gy. út aluljáró
XIV. Mexikói út Metró
XIV. Örs vezér tere peron II.
XIV. Pöttyös u. Metró
XIV. Stefánia u. Sport Aréna
XIX. Határ út Metró
XVIII. Ferihegy 1 Várócsarnok
XVIII. Ferihegy 2/B

Vidéken

Békéscsaba, MÁV Andrássy út 58.
Cegléd, Kölcsey tér 3.
Celldömök, MÁV Vasútállomás
Debrecen, MÁV I. Petőfi tér 12.
Debrecen, MÁV II. MÁV Állomás
Érd, Stop Shop Budai utca
Győr, MÁV Révai u. 8.
Miskolc, Tiszai I. Tiszai pu. aluljáró
Miskolc, Tiszai II.–Tiszai pu csarnok
Nyíregyháza, MÁV Állomás
Pécs, MÁV Indóház tér
Szeged, MÁV Nagyállomás
Székesfehérvár, Béke tér 3.
Szolnok, MÁV pu.
Szombathely, MÁV csarnok
Szombathely, Volán, Ady tér
Tata Volán, Volán pu.

EGYÉB ÁRUSHELYEK

Vidéken

Győr, Volán, Hunyadi u.
Kecskemét, Malom Center, Széchenyi tér
Sopron, Volán, Lackner K. u.
Tatabánya, Buszmegálló, Fő tér 12/a.
Tatabánya, MÁV, Győri út 1.
Tatabánya, Volán, Győri út

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. Granasztói György

Főszerkesztő:
Kodolányi Gyula

Tipográfiai terv:
Banga Ferenc

Műszaki szerkesztés:
Abinéri Ottó
AbiPrint Kft.

Nyomdai munkálatok
Séd Nyomda Kft.
Szekszárd
Felelős vezető: Katona Szilvia

ISSN 1216 6235

A „meg nem rendelt" kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket
kérjük. A szerk.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4080 Ft, fél évre 2040 Ft,
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 13 000 Ft,
légipostán: 15 000 Ft;
Európába: 11 700 Ft,
elsőbbséggel: 14 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
a részletes lista
lapunk végén található.
És az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban,

BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.);

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrássy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PONT KÖNYVESBOLT
(V., Nádor u. 8.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.);

ÚJ EMBER KÖNYVESBOLT
(V., Kossuth Lajos u. 1.);

VINCE KÖNYVESBOLT
(I., Krisztina krt. 34.);

a BALASSI KIADÓ
könyvesboltjában
(II., Margit u. 1.)
korábbi számaink is kaphatók.

KELETI SZÉL
KOREA, KÍNA, HONGKONG, THAIFÖLD, TAJVAN, JAPÁN
JÁTÉKFILMJEI A DUNA TELEVÍZIÓBAN
DUNA

...„a feltehetően rohamosan végéhez közelgő szabadidő-társadalomban" a múzeumi szakembereket arra ösztönzik, hogy a „kultúrvendéglátósokkal" és egyéb impresszáriókkal vegyék fel a versenyt, munkájukkal a tömegek mindennapi szórakozási szükségleteit, az esztétikai „wellness" iránti igényeit próbálják kielégíteni. Az intézményeknek ez az egyre szűkebben aktualizált szerepvállalása ellentmondásba kerül a közgyűjteményeknek a kultúra megőrzésére és továbbadására irányuló, eredeti rendeltetésével. Fennáll a veszélye annak, hogy az évszázadok alatt felhalmozott kulturális és esztétikai érték és felbecsülhetetlen műkincsvagyon fenntartása, a közjó érdekében való hasznosítása megkérdőjeleződik, továbbá hogy a piaci szemlélet által irányított „kultúrvendéglátás" területéről a kreatív szakemberek viszonylag rövid időn belül ki fognak vonulni, hogy átadják a terepet a szolgálatkész marketingeseknek és azoknak a kiszolgáltatott helyzetben maradó kollégáknak, akik kénytelenek lesznek idejüket technológiai feladatok ellátásának szentelni. Az elemzések arra mutatnak, hogy a közösségek kulturális életének minőségéért felelősséget érző személyeknek, szervezeteknek és kormányoknak a jövőről gondolkodva tekintetüket az efemer trendek fölé kell emelniük.

Távlatok és teendők. Országos közgyűjteményeink jövőjéről

9 771216 623000 09008